

Crkvena kulturalna dobra

6

analecta

Nadbiskupija zagrebačka

Ured za kulturna dobra

2008.

TEMA BROJA:

**IKONOLOŠKE I IKONOGRAFSKE
ODREDNICE SVETACA
SJEVEROZAPADNE HRVATSKE**

Iz sadržaja:

- › Titulari župa i kapela Zagrebačke nadbiskupije te Varaždinske i Požeške biskupije
- › Juraj Belaj: Srednjovjekovni horizont na lokalitetu Sv. Martin kraj Dugog Sela
- › Mirko Bulat: Arheološki pokazatelji ranog kršćanstva u Slavoniji
- › Krešimir Filipec: Kratak nacrt kristijanizacije hrvatskog dijela Panonije u ranom srednjem vijeku
- › Milan Bešlić: Hrvatska crkva u Sunshineu, Melbourne, Australia
- › Hrvatski umjetnici koji su oblikovali crkvu u Sunshineu: Barišić, Botteri Dini, Kovačić, Kuliš
- › Razgovor: o. Marko Ivan Rupnik DI

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Izdavač / Issuing Body

Zagrebačka nadbiskupija
Nadbiskupski duhovni stol,
Ured za kulturna dobra

Glavni urednik / Editor

JURAJ KOLARIĆ

Odgovorni urednik / Editor in Chief

VLADIMIR STANKOVIĆ

Izvršni urednici / Managing Editors:

NEDJELJKO PINTARIĆ, IVAN ŠAŠKO

Uredničko vijeće / Editorial Board:

MILJENKO DOMIJAN, MIJO GABRIĆ, JURAJ KOLARIĆ, NEDJELJKO
PINTARIĆ, VLADIMIR STANKOVIĆ, IVAN ŠAŠKO, STANKO ŠPOLJARIĆ,
STJEPAN VEČKOVIĆ

Adresa uredništva / Address:

Ured za kulturna dobra
JURAJ KOLARIĆ, PREDSTOJNIK
TOMISLAV PLUKAVEC, TAJNIK
10 001 Zagreb, Kaptol 31, pp 553
tel. ++385/ 1/ 48 94 846; 49 20 308
E-mail: kulturna-dobra@zg-nadbiskupija.hr

Tisak / Printed by:

Grafika MARKULIN, Lukavec

ISSN 1334-2452

Rukopisi, fotografije i knjige dostavljeni uredništvu se ne vraćaju
Potpisani tiskani prilozi odražavaju mišljenje autora, a ne uredništva.

ISSN 1334-2452
UDK 262

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Crkvena
Kulturna
Dobra
Analecta

6

GOD. 6 (2008)
STR. 1–272
ZAGREB

CRKVENA KULTURNA DOBRA – ANALECTA

KAZALO

RIJEČ UREDNIKA 5

TEMA BROJA:

JURAJ KOLARIĆ:

Ikonološke i ikonografske odrednice svetaca
sjeverozapadne Hrvatske 7

Titulari župa i kapela Zagrebačke nadbiskupije 10

Titulari župa i kapela Varaždinske biskupije 16

Titulari župa i kapela Požeške biskupije..... 19

Popularnost svetaca sjeverozapadne Hrvatske. 23

JURAJ BELAJ:

Srednjovjekovni horizont na lokalitetu
Sv. Martin kraj Dugog Sela. 35

MIRKO BULAT:

Arheološki pokazatelji ranog kršćanstva u Slavoniji 45

KREŠIMIR FILIPEC:

Kratak nacrt kristijanizacije hrvatskog dijela Panonije
u ranom srednjem vijeku 52

AKTUALNA TEMA:

VLADIMIR PETER GOSS:

Rudina, opatija templara, kao mjesto bogate romaničke
skulpture u međuriječju Save i Drave. 57

HRVOJE GRAČANIN:

Kršćanstvo i Crkva u kontinentalnoj Hrvatskoj
u ranom srednjem vijeku (VI.-XI. st.)..... 70

BORIS GRALJUK:

Gdje je ležao grad Glaž i pod njim varoš Srida..... 85

IVANA ISKRA-JANOŠIĆ:

Kršćanstvo u Cibalama. 112

ROBERT KAVAZOVIĆ: Bočica za ulje iz 1280.-1282..	119
IVAN MIRNIK: Najsitnija kulturna dobra: novac i njegova uloga u srednjovjekovnoj Hrvatskoj i Slavoniji....	125
TATJANA TKALČEC: Arheološka istraživanja oko crkve sv. Lovre u Crkvarima kod Orahovice...	144
NEDJELJKO PINTARIĆ: Kapela sv. Volfganga nad Klenovnikom - Pet stoljeća izvorne očuvanosti..	149

NOVIJA HRVATSKA SAKRALNA BAŠTINA

MILAN BEŠLIĆ: Hrvatska crkva u Sunshineu, Melbourne, Australia...	163
Hrvatski umjetnici koji su oblikovali crkvu u Sunshineu	166
Petar Barišić	166
Josip Botteri Dini.	170
Kuzma Kovačić	175
Vatroslav Kuliš	179

DOGAĐANJA

Kronologija Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije	185
Kulturna događanja 2008. godine.	193

PRENOSIMO

INTERVJU O. MARKO IVAN RUPNIK: Umjetnost je odjeća istini i dobroti..	201
--	-----

Adrese ustanova za zaštitu i obnovu kulturnih dobara u Republici Hrvatskoj	209
---	-----

RIJEČ UREDNIKA

Tema šestog broja godišnjaka Crkvena kulturna dobra 6(2008), (dalje CKD), svojevrsni je nastavak petog broja godišnjaka CKD, jer obrađuje arheološku baštinu sjevernohrvatskog prostora od pokrštenja Hrvata do rane gotike. Zbog ograničenog prostora u prošlom broju CKD donijeli smo samo sažetke radova na tu temu naših istaknutih povjesničara, arheologa i muzeologa s izuzetkom studije Marije Buzuv o ranokršćanskoj Sisciji i Krešimira Filipeca o arheološkom nalazu u Loboru.

U ovom broju godišnjaka CKD donosimo u cijelosti radove Hrvoja Gračanina, Mirka Bulata, Ivane Iskra Janušić, Tatjane Tkalčec, Jurja Belaja, Roberta Kavazovića, Vladimira Petera Gossa, Ivana Mirnika i Borisa Graljuka. Smatramo da ovi radovi unose nove spoznaje kako o počecima kršćanstva u kontinentalnoj Hrvatskoj, tako i o dometima kršćanske sakralne umjetnosti na tim prostorima.

Kao uvod u tu temu donosimo studiju o ikonološkim i ikonografskim odrednicama nekih svetaca sjeverozapadne Hrvatske koji predstavljaju sakralnu baštinu tog prostora i uz koje su vezani određeni i specifični običaji, a koji pripadaju sjevernozapadnom europskom kulturnom krugu. U tom smislu vrlo je indikativan popis titulara župa i

kapela Zagrebačke nadbiskupije, Varaždinske i Požeške biskupije. U potpunjenju ove teme pripada i popis pokrajnjih oltara u pojedinim župnim crkvama i kapelama, kao i popis tzv. »pileka«, poklonaca, poklončića i »krajputaša«, koji nažalost, zbog tehničkih razloga, nismo mogli ovdje uvrstiti. Posebno je zanimljiv prikaz štovanja sv. Volfganga ili sv. Vuka u Vukovoju, u župi Klenovnik, iz pera Nedjeljka Pintarića.

U rubrici **Novija hrvatska sakralna baština** okrećemo se prema našoj dijaspori u dalekoj Australiji o kojoj se u kontekstu sakralne baštine vrlo malo ili skoro ništa ne zna. Crkva hrvatske katoličke misije u Melbourneu, u župi sv. Bogdana Mandića u Sunshineu, zavređuje našu posebnu pozornost, jer je to prvi sakralni objekt u dijaspori, koji su osmislili i oblikovali hrvatski

suvremeni umjetnici: Petar Barišić, Josip Botteri Dini, Kuzma Kovačić i Vatroslav Kuliš. Zahvaljujući našem suradniku i članu Uredničkog vijeća Milanu Bešliću, saznajemo pojedinsti iz života i djelovanja spomenutih umjetnika, kao i o njihovu poimanju sakralne umjetnosti.

Tajnik Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije Tomislav Plukavec obradio je rubriku **Događanja**, u kojoj je prikazano djelovanje Ureda za kulturna dobra tijekom 2008. godine.

Nakon izbora kulturnih događanja, iz katoličkog tjednika Glasa Koncila tijekom 2008. godine, u rubrici **Pre-**

nosimo donosimo zanimljiv razgovor s teologom i umjetnikom dr. Markom Ivanom Rupnikom, autorom brojnih mozaika u najvećim svjetskim kršćanskim svetištima. Najnoviji Rupnikov rad u Hrvatskoj nalazi se u Vepricu, te stoga donosimo fotografiju raspetoga Krista. Posebna mi je radost i zadovoljstvo priopćiti našem čitateljstvu da se je Uredničko vijeće godišnjaka CKD obogatilo novim članovima, istaknutim hrvatskim kulturnim djelatnicima, povjesničarima umjetnosti i likovnim kritičarima: Milan

Bešlić, Silvije Novak i Petar Selem. Novim članovima Uredničkog vijeća želim srdačnu dobrodošlicu i uspješno djelovanje u našem godišnjaku.

Nažalost, zbog određenih razloga Uredništvo godišnjaka CKD, otkazalo je suradnju članovima Uredničkog vijeća godišnjaka CKD za Riječku nadbiskupiju, ali ovom zgodom zahvaljuje im za dosadašnju suradnju.

Nadamo se da će i ovaj broj godišnjaka CKD biti sa zanimanjem primljen i pozitivno vrednovan od naše kulturne javnosti. Uredništvo godišnjaka CKD moli čitatelje da svojim osvrtima, priložima i primjedbama obogate sadržaj našeg sljedećeg godišnjaka. Sve vrijedne priloge objavit ćemo s radošću i zahvalnošću!

Juraj Kolarić
glavni urednik

JURAJ KOLARIĆ

IKONOLOŠKE I IKONOGRAFSKE ODREDNICE SVETACA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

Prostor Hrvatske omeđen rijekom Sutlom na zapadu te Ilovom na istoku, zatim rijekama Murom i Dravom te Savom na jugu nazivamo sjeverozapadnom Hrvatskom. Proširimo li taj prostor na područje tijeka Dunava kod Iloka i omeđimo ga granicom između Republike Srbije i Republike Hrvatske koja se od Iloka, preko Tovarnika i Lipovca spušta na rijeku Savu, dobivamo prostor kontinentalne Hrvatske, koji obuhvaća jurisdikcijska područja Zagrebačke i Đakovačko-slavonske metropolije, odnosno Zagrebačke nadbiskupije, Varaždinske i Požeške biskupije te Đakovačko-osječke nadbiskupije.

Pojava kršćanstva u hrvatskom kontinentalnom prostoru još je nedovoljno istražena i nepravedno zanemarivana. Naša se historiografija uglavnom bavila vrlo zanimljivim priobalnim područjem Hrvatske što je rezultiralo relevantnim kako arheološkim otkrićima, tako i zavidnom literaturom o hrvatskom ranokršćanskom kulturnom stvaralaštvu na tim prostorima, posebice u valorizaciji sakralne hrvatske kulturne baštine. Zbog toga želimo na stranicama našeg Godišnjaka CKD prezentirati sakralnu baštinu kontinentalne Hrvatske, o čemu smo govorili i u broju 5 (2007) našeg Godišnjaka. Nastojeći vrednovati sakralnu spomeničku građu hrvatskog kontinentalnog prostora i tako čitateljima prezentirati nepravedno marginaliziran dio naše arheološke baštine donosimo u nastavku studije raznih autora koji govore o tom problemu, a čija smo istraživanja u prošlom broju Godišnjaka CKD, zbog ograničenog prostora, samo donijeli u sažecima. U ovom broju Godišnjaka CKD donosimo u cijelosti rezultate njihova znanstvenog istraživanja. O toj temi pišu: Hrvoje Gračanin, Mirko Bulat, Ivana Iskra Janošić, Tatjana Tkalčec, Juraj Belaj, Robert Kavazović, Krešimir Filipec, Peter Vladimir Goss, Ivan Mirnik i Boris Galjuk

U tom kontekstu donosimo i naša razmišljanja i o Ikonološkim i ikonografskim odrednicama svetaca sjeverozapadne Hrvatske, koji doduše, iz mnogo razloga nisu primjerni onima iz južne ili Dalmatinske Hrvatske, Hrvatskog primorja ili Istre, ali će svakako doprinijeti razmišljanjima i poticajima za daljnja istraživanja sakralne baštine kontinentalne Hrvatske. U ovom prikazu osvrćemo se samo na nekadašnje područje Zagrebačke nadbiskupije u čijem su se sastavu nalazile Varaždinska i Požeška biskupija do 1997. godine, zbog čega smo se odlučili da to područje nazovemo – sjeverozapadnom Hrvatskom.

U procesu kristijanizacije ili pokrštanja Hrvata od VI. do IX. stoljeća, Hrvati dobivaju pismenost i bogoštovnu književnost, a poslije i druge knjige. Krštenje se ubraja među najznačajnija zbivanja u svakom europskom narodu. Pokršteni narodi uključuju se u veliku obitelj europskih kulturnih naroda. Tako su i Hrvati, prihvativši kršćanstvo kao prvi među svim slavenskim narodima počeli u miru sređivati svoj državni i društveni život i stvarati svoju duhovnu i materijalnu kulturu.

Pokrštenje Hrvata započelo je u drugoj polovici VII. stoljeća i to najprije na užem području Dalmatinske Hrvatske, uz Jadransko more. Iz tadašnjeg romanskog Splita kršćanstvo se postupno širilo prema unutrašnjosti. Pod utjecajem franačke vlasti i franačkih misionara kršćanstvo je kasnije prodrlo i u Panonsku Hrvatsku i u Istru. Izvjesno je da se je intenzivniji kršćanski život kod Hrvata u Panonskoj Hrvatskoj razvio nakon IX. stoljeća kada su na to područje dolazili misionari iz Akvileje. Teško je sa sigurnošću utvrditi kada je kršćanstvo došlo u Panonsku Hrvatsku, ali je činjenica da je hrvatski vladar Ljudevit Posavski († 823) već bio kršten te da je bio u dobrim odnosima s akvilejskim patrijarhom. Samo pedeset godina kasnije ovo je područje došlo u okvir obnovljene Srijemske metropolije sv. Metoda.

Starokršćansko središte Akvileja, sjeverozapadno od grada Trsta, osnovao je prema predaji sv. Marko Evanđelist, a prvi biskup bio je sv. Hermagora (sv. Mogor ili Mohor). Historiografija opovrgava tu predaju, jer je Hermagora bio srijemski mučenik početkom IV. stoljeća i da, prema tomu, nije bio učenik sv. Marka. Pred napadom Langobarda akvilejski patrijarh je morao 568. godine napustiti Akvileju sklonivši se u obližnji Grado (Gradež), koji se je nalazio na otoku na bizantskom području, zadržavši naslov patrijarha, što je Sveta Stolica 607. godine službeno potvrdila. Međutim, onaj dio patrijarhata koji se je nalazio pod vlašću Langobarda izabrao je svoga patrijarha koji je zadržao sjedište u Akvileji, a kojega je Sveta Stolica priznala. Čime je bio riješen spor sa Svetom Stolicom 689. godine. Tako su djelovala dva patrijarhata: Jedan u bizant-

skom Gradu, a drugi i langobardskoj Akvileji. Bizantski posjedi kojima je pripadala i Istra pripali su pod crkvenu upravu patrijarha u Akvileji.

Akvileja, koja se je nalazila u močvarnom i nezdravom području prisilila je patrijarha da boravi u svojoj rezidenciji u obližnjem Čedadu ili u današnjem gradiću Cividale. Zbog toga se akvilejski patrijarh naziva i čedadskim, a Slovenci ga nazivlju i oglejskim patrijarhom. Franački kralj i kasniji rimski car Karlo Veliki srušio je 774. godine Langobardsku državu. Tako je Akvileja s Čedadom (Cividale) došla pod franačku vlast postavši središtem i ishodištem za evangelizaciji ili za širenje kršćanstva u onim krajevima koje su Franci osvojili, pa tako i Istre i franačkih posjeda do Mure i Drave. Krajem VIII. stoljeća Franci su osvojili Panonsku Hrvatsku, a početkom IX. stoljeća i Primorsku Hrvatsku, a time se crkvena vlast akvilejskog patrijarha proširila i na područje Hrvatske. Zbog toga je Akvileja postala hodočasničko odredište Hrvata i hrvatskih vladara. Zabilježeno je da su u Akvileju hodočastili hrvatski knez Trpimir sa sinom Petrom i knez Branimir sa ženom Marušom. Posve je razumljivo da je Akvileja bila i ishodište širenja kulta franačkih svetaca na područja na kojima je vršila svoja jurisdikcijska prava, a to je bila i Panonska Hrvatska. Zbog toga u sjeverozapadnoj Hrvatskoj susrećemo veliki broj svetaca i svetica koji su se posebno štovali u Franačkoj državi.

Akvilejski patrijarsi su bili do 1077. godine i svjetovni vladari, kada je njemačko-rimski car Henrik IV. oduzeo to pravo patrijarhu Sigehardu, jer je podržavao papu Grgura VII., koji je bio u sukobu s Henrikom IV. Akvileja je bila predana na upravu markgrofu Furlanije, Kranjske i Istre. Konačno su svjetovnu vlast Akvilejskog patrijarha srušili Mlečani 1420. godine zavladaвши njegovim posjedima. Sveta Stolica je ukinula Akvilejski patrijarhat 1751. godine. Umjesto dotadašnjeg patrijarhata papa Benedikt XIV. osnovao je dvije nove nadbiskupije: Udine (Videm) za područje pod mletačkom upravom i Goricu (Gorizia) za područje pod austrijskom upravom. Sjedište patrijarhata u Gradu bilo je već ranije, 1456. godine, preneseno u Veneciju. Otada mletački nadbiskup nosi naslov – patrijarha.

Kakav i koliki je bio utjecaj franačkih misionara i Panonskoj Hrvatskoj na oblikovanje vjerskog života pokazuje i štovanje Božjih ugodnika ili svetica i svetaca u svakodnevnom životu panonskih Hrvata. Zbog toga donosimo kao statističke podatke u svecima koji se štiju u Panonskoj Hrvatskoj tako i njihove hagiološke i hagiografske odrednice koje su determinirale kulturu Hrvata katolika u sjevernoj, panonskoj ili kontinentalnoj Hrvatskoj, ograničujući se na područje nekadašnje Zagrebačke nadbiskupije.

Oroszlavlje, župna crkva Uznesenja BDM

U prikazu donosimo titulare župa i kapela Zagrebačke nadbiskupije, Varaždinske biskupije i Požeške biskupije prema broju zastupljenosti pojedinog sveca. Tako dobivamo sliku svetaca ili Božjih uglednika koji su »popularni« u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i koji su svojom pojavnošću utjecali ne samo na razvoj vjerskog života vjernika, već su pod njihovim utjecajem nastala zadivljujuća djela duhovne i materijalne kulture. Velik broj tih svetaca preuzeli su Hrvati od franačkog, odnosno kasnije germanskog i ugarskog crkvenog kulturnog prostora.

TITULARI ŽUPA I KAPELA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE:

Župe:

1) Uznesenje BDM	19
2) Presveto Trojstvo	14
3) Sv. Antun Padovanski	11
4) Sv. Nikola	11
5) Sv. Juraj	9
6) Sv. Petar	9
7) Pohod BDM	8
8) Sv. Ana	8
9) Sv. Ivan Krstitelj	8
10) Sv. Josip	8
11) Sv. Marija Magdalena	8
12) Sv. Martin	8
13) Uzvišenje Svetog Križa	8
14) Sv. Katarina	7
15) Sv. Petar i Pavao	7
16) Bl. Alojzije Stepinac	6
17) Presv. Srce Isusovo	6
18) Sv. Barbara	6
19) Sv. Mihael	6
20) Sv. Vid	6
21) Sveta Tri Kralja	5
22) Pohođenje BDM	4
23) Rođenje BDM	4
24) Sv. Franjo Ksaverski	4
25) Ranjeni Isus	3
26) Sv. Duh	3
27) Sv. Leopold Mandić	3
28) Sv. Lovro	3

Visoko, župna crkva Presvetog Trojstva

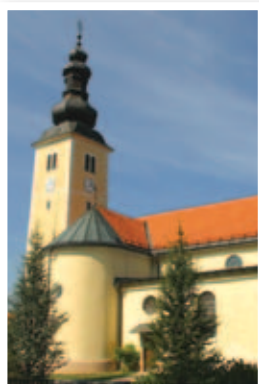

Voloder, župna crkva sv. Antuna Padovanskog

Gušće, župna crkva sv. Nikole biskupa

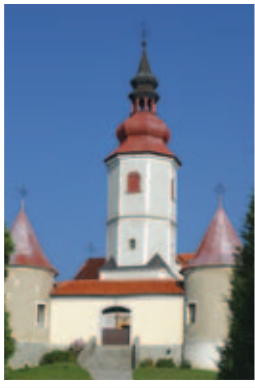
Gornja Stubica, župna crkva sv. Jurja mč.

Velika Gorica, župna crkva sv. Petra i Pavla

29) Bezgrešno začće BDM	2
30) Bl. Augustin Kažotić	2
31) Krist Kralj	2
32) Navještenje BDM	2
33) Presveto Srce Isusovo	2
34) Sv. Antun pustinjak	2
35) Sv. Ilija prorok	2
36) Sv. Ivan Evanđelist	2
37) Sv. Ivan Nepomuk	2
38) Sv. Jelena Križarica	2
39) Sv. Kvirin	2
40) Sv. Margareta	2
41) Sv. Marko	2
42) Sv. Mihovil	2
43) Sv. Mirko	2
44) Sv. Nikola Tavelić	2
45) Sv. Rok	2
46) Sv. Stjepan Prvomučnik	2
47) Svi Sveti	2
48) Snježna Gospa	2
49) Sv. Terezija	2
50) Sv. Brcko	2
51) Sv. Šimun i Juda Tadej	2
52) BDM Bezgrešna	1
53) BDM Kraljica mira	1
54) BDM Kraljica Hrvata	1
55) BDM Pomoćnica	1
56) BDM od sedam žalosti	1
57) BDM Žalosna i sv. Marko Križevčanin	1
58) BDM Žalosna	1
59) Bezgrešno Srce Marijino	1
60) Bl. papa Ivan XXIII.	1
61) Blagovijest – Navještenje Gospodinovo	1
62) Ime Marijino	1
63) Ime Marijino i sv. Juraj	1
64) Isusovo uskrsnuće	1
65) Kraljica Svete Krunice	1
66) Marija Majka Crkve	1
67) Majka Božja Bistrička	1
68) Majka Božja Snježna	1
69) M. B. Sljemenska, Kraljica Hrvata	1
70) Majka Božja Fatimska	1
71) Majka Božja Lurdska	1
72) Marija Kraljica apostola	1

Vinagora, župna crkva Pohoda BDM

Sveta Jana, župna crkva sv. Ane

Gornja Jelenska, župna crkva sv. Ivana Krstitelja

73) Marija Pomoćnica	1
74) Muka Isusova	1
75) Predragocjena Krv Isusova	1
76) Presv. Srce Isusovo i sv. Ladislav	1
77) Rođenje Isusovo	1
78) Rođenja BDM	1
79) Srce Isusovo	1
80) Srce Marijino	1
81) Sveti Anđeli	1
82) Sv. Alojzije Gonzaga	1
83) Sv. Anastazija	1
84) Sv. Andrija	1
85) Sv. Bartol	1
86) Sv. Blaž	1
87) Sv. Dominik	1
88) Sv. Filip i Jakov	1
89) Sv. Ivan Bosko	1
90) Sv. Jeronim	1
91) Sv. Juraj i Srce Marijino	1
92) Sv. Juraj i sv. Jakov ap.	1
93) Sv. Kuzma i Damjan	1
94) Sv. Klara	1
95) Sv. Ladislav kralj	1
96) Sv. Leonard	1
97) Sv. Luka Evanđelist	1
98) Sv. Marija Anđeoska	1
99) Sv. Marta	1
100) Sv. Marko Evanđelist	1
101) Sv. Marko Križevčanin	1
102) Sv. Mavro opat	1
103) Sv. Maksimilijan bisk.	1
104) Sv. Maksimilijan Kolbe	1
105) Sv. Mihovil i sv. Ana	1
106) Sv. Matej	1
107) Sv. Nikola bisk. i sv. Vid	1
108) Sv. Obitelj	1
109) Sv. Pavao	1
110) Sv. Siksto	1
111) Sv. Stjepan Kralj	1
112) Sv. Toma ap.	1
113) Tijelo Kristovo	1
114) Gospa Lurdska i sv. Josip	1
115) Dobri Pastir	1
116) Sv. Ivan Evanđelista	1
117) Uskrsnuća Kristova	1
118) Uzašašće Gospodinovo	1

*Gustelnica, župa
Dubranec, kapela sv.
Antuna Padovanskog*

*Lekenik, župa
Peščenica, kapela
Presvetog Trojstva*

*Donji Hruševac, kapela
sv. Ivana Krstitelja,
župa Kravarsko*

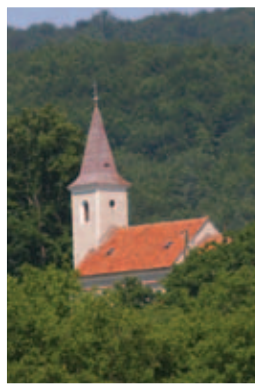
Kapele:

1) Sv. Antun Padovanski	25
2) Presv. Trojstvo	24
3) Sv. Ivan Krstitelj	23
4) Sv. Križa	20
5) Sv. Duh	17
6) Sv. Florijan	17
7) Sv. Vid	17
8) Sv. Rok	14
9) Srca Isusova	13
10) Sv. Juraj	12
11) Sv. Petar	12
12) Sv. Ana	11
13) Gospa Lurdska	10
14) Sv. Petar i Pavao	10
15) Presveta Srca Isusova	9
16) Sv. Benedikt	9
17) Sv. Marija Magdalena	9
18) Sv. Martin	9
19) Sv. Josip	9
20) Sv. Nikola	8
21) Sv. Fabijan i Sebastijan	7
22) Sv. Mihael	7
23) Sv. Ilija	6
24) Uznesenje BDM	6
25) M. B. Lurdske	5
26) Sv. Barbara	5
27) Sv. Ivan	5
28) Sv. Katarina	5
29) B. D. Marije	4
30) Kraljica Mira	4
31) Krist Kralj	4
32) M.B. Fatimske	4
33) Sv. Filip i Jakov	4
34) Sv. Ivan Nepomuk	4
35) Sv. Jakov	4
36) Sv. Leopolda Mandića	4
37) Sv. Margareta	4
38) Sv. Tri Kralja	4
39) Bezgr. Začeca BDM	3
40) Gospa Karmelska	3
41) Predragocjene Krvi Isusove	3
42) Preč. Srce Marijino	3
43) Sv. Andrija	3
44) Sv. Antun Pustinjak	3

Sv. Križ, kapela, župa Marija Gorica

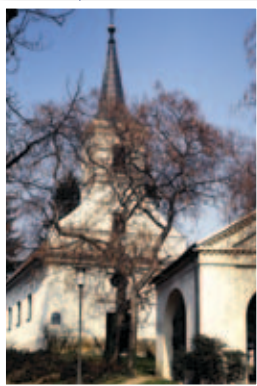

Vrtače, kapela, Sv. Duh

Popovec, kapela, Srce Isusovo

45) Sv. Helena	3
46) Sv. Jelena	3
47) Sv. Josip Radnik	3
48) Sv. Leonardo	3
49) Krist Kralj	3
50) Uzašašće Gospodinovo	3
51) Uzvišenje Sv. Križa	3
52) Žalosna Gospa	3
53) Gospa Fatimska	2
54) Kraljica mira	2
55) M. B. Lurdska	2
56) M. B. Lauretanska	2
57) Majka Božja	2
58) Majka Božja Žalosna	2
59) Mala Gospa	2
60) Presveti Oltar Sakramenata	2
61) Ranjeni Isus	2
62) Srce Isusovo i Marijino	2
63) Sv. Blaž	2
64) Sv. Ćiril i Metod	2
65) Sv. Doroteja	2
66) Sv. Franjo Ksaverski	2
67) Sv. Ladislav	2
68) Sv. Marko Križevčanin	2
69) Sv. Mihovil	2
70) Sv. Obitelj	2
71) Sv. Urban	2
72) Sv. Valentin	2
73) Sv. Vendelin	2
74) Svi Sveti	2
75) B. D. Marija Snježna	1
76) B. D. M. Srca Isusova	1
77) Bl. Augustin Kažotić	1
78) Čudotvorna Medaljica	1
79) Dobri Pastir	1
80) Gospa Snježna	1
81) Isus Žalosni	1
82) Kraljica Hrvata	1
83) Krvi Isusove	1
84) M. B. Anđeoska	1
85) M. B. Čiselska	1
86) M.B. Karmel	1
87) M. B. Lušaška	1
88) M. B. Poljička	1
89) M. B. Pomoćnica	1

Zagreb, župa sv.
Marka, kapela sv.
Jurja

Novo Mjesto, kapela,
Sv. Petar

Crna Draga, župa
Lasinja, kapela, Sv.
Ana

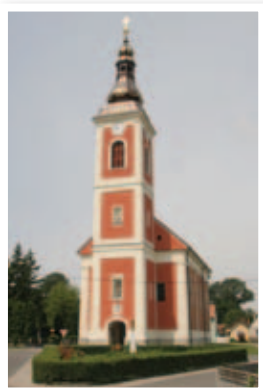
90) M. B. Proštenjarska	1
91) M. B. Sv. Krunice	1
92) M. B. Trsatska	1
93) Majka Božja putna	1
94) Majka B. Zaštitnica	1
95) Marija Pomoćnica	1
96) Mučeništvo sv. Ivana Krstitelja	1
97) Obraćanje sv. Pavla	1
98) Pohodjenje B. D. Marije	1
99) Presveto Srce Isusovo	1
100) Proštenište M. B. Jeruzalemske	1
101) Proštenište M. B. Gorske	1
102) Raspeti Isus	1
103) Raspetog Spasitelja	1
104) Rastanak Apostola	1
105) Sedam Žalosti BDM	1
106) Srca Isusova i anđela čuvara	1
107) Srca Marijina	1
108) Sv. Alojzije	1
109) Sv. Antun i sv. Siksto	1
110) Sv. Brcko	1
111) Sv. Dionizij	1
112) Sv. Dizma	1
113) Sv. Donat	1
114) Sv. Duh i sv. Florijan	1
115) Sv. Elizabeta	1
116) Sv. Erazmo	1
117) Sv. Ignacije Lojola	1
118) Sv. Ilija i Gospa Žalosna	1
119) Sv. Ivan ap.	1
120) Sv. Ivan ev.	1
121) Sv. Ivan i Pavao	1
122) Sv. Jakob	1
123) Sv. Jakov i sv. Magdalena	1
124) Sv. Jelena Križarica	1
125) Sv. Julijana	1
126) Sv. Kata	1
127) Sv. Križ i sv. Antun	1
128) Sv. Krunice	1
129) Sv. Lovro	1
130) Sv. Matija	1
131) Sv. Matej	1
132) Sv. Mirko	1
133) Sv. Nikola Tavelić	1

Samobor, kapela, Sv. Mihael

134) Sv. Nikola i Srce Isusovo	1
135) Sv. Petar i presv. Trojstvo	1
136) Sv. Petronila	1
137) Sv. Stjepan Kralj	1
138) Sv. Šimun	1
139) Sv. Šimun i Juda Tadej	1
140) Sv. Terezija Dj.	1
141) Sv. Terezija od Dj. Isusa	1
142) Sv. Terezija i Ranjeni Isus	1
143) Sv. Tijela Gospodnjeg	1
144) Sv. Toma	1
145) Sv. Vurij	1
146) Trojstvo	1
147) 12 Apostola	1

Sveta Marija Na Muri, Uznesenje BDM

TITULARI ŽUPA I KAPELA VARAŽDINSKE BISKUPIJE

Župe:

1) Uznesenje BDM	7
2) Sv. Martin	6
3) Presveto Trojstvo	5
4) Sv. Juraj	5
5) Sv. Nikola	4
6) Sv. Vid	4
7) Sv. Antun Padovanski	3
8) Sv. Petar i Pavao	3
9) Svi Sveti	3
10) Bl. Alojzije Stepinac	2
11) Rođenje BDM	2
12) Sv. Emerik	2
13) Sv. Fabijan i Sebastijan	2
14) Sv. Josip	2
15) Sv. Katarina	2
16) Sv. Margareta	2
17) Sv. Marija Magdalena	2
18) Sv. Marko	2
19) Sv. Mihael	2
20) Sv. Rok	2
21) Sv. Tri Kralja	2
22) Uzvišenje Sv. Križa	2
23) Gospa Snježna	1
24) Kraljica Sv. Krunice	1

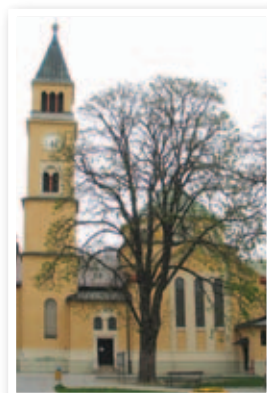

Klenovnik, župna crkva, Presveto Trojstvo

Hlebine, župna crkva sv. Katarine

Đurđevac, župna crkva sv. Jurja

Podturen, sv. Martin, Međimurje

25) Majka Božja Fatimska	1
26) Majka Božja Snježna	1
27) Majka Terezija	1
28) Marija Kraljica i sv. Ladislav	1
29) Marija Pomoćnica	1
30) Našašće Sv. Križa	1
31) Pohod BDM	1
32) Rastanak sv. Apostola	1
33) Sedam Žalosti BDM i Sveti Križ	1
34) Sv. Barbara	1
35) Sv. Bartol	1
36) Sv. Benedikt Op. i Žalosna Gospa	1
37) Sv. Benedikt Op.	1
38) Sv. Elizabeta Ugarska	1
39) Sv. Ferdinand Kralj	1
40) Sv. Florijan	1
41) Sv. Franjo Asiški	1
42) Sv. Franjo Ksaverski	1
43) Sv. Ilija	1
44) Sv. Ivan Krstitelj	1
45) Sv. Jakob St. ap.	1
46) Sv. Jelena	1
47) Sv. Kuzma i Damjan	1
48) Sv. Leonard	1
49) Sv. Luka ev.	1
50) Sv. Vid i sv. Juraj	1
51) Uskrsnuće Isusovo	1

Kapele:

1) Presveto Trojstvo	11
2) Sv. Florijan	10
3) Sv. Križa	9
4) Sv. Ivan Krstitelj	8
5) Srce Isusovo	7
6) Sv. Rok	6
7) Uznesenje BDM	6
8) Sv. Vid	5
9) Presveto Srce Isusovo	4
10) Sv. Antun Padovanski	4
11) Sv. Barbara	4
12) Sv. Katarina	4
13) Gospa Lurdska	3
14) Prečasno Srce Isusovo	3

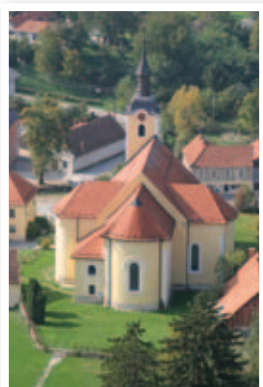

*Novigrad Podravski,
Rastanak sv. apostola*

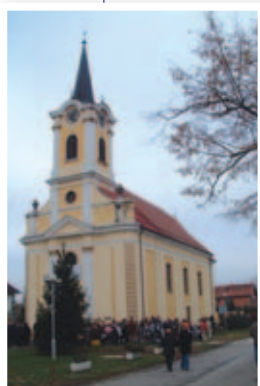
*Mačkovec, Čakovec,
Sv. Petar i Pavao*

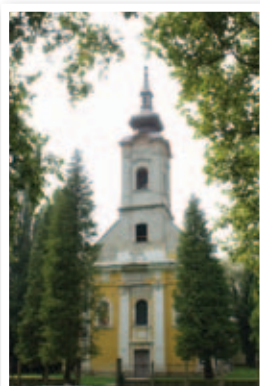
*Ivanec, župna crkva
sv. Marije Magdalene*

15) Sv. Ana	3
16) Sv. Jakov	3
17) Sv. Josip	3
18) Sv. Lovro	3
19) Sv. Margareta	3
20) Sv. Obitelj	3
21) BD Marija	2
22) Gospa Sniježna	2
23) Kraljica Sv. Krunice	2
24) Majke Božje	2
25) Marija Kraljica	2
26) MB Bistrička	2
27) Prečasno Srce Marijino	2
28) Sv. Antun Pustinjak	2
29) Sv. Benedikt	2
30) Sv. Ćirila i Metoda	2
31) Sv. Duh	2
32) Sv. Ivan Nepomuk	2
33) Sv. Martin	2
34) Sv. Mihael	2
35) Sv. Nikola	2
36) Sv. Sebastijan	2
37) Uzašašće Gospodinovo	2
38) Bezg. Začeće BDM	1
39) Gospa Snježna	1
40) Kraljica Mira	1
41) Krist Kralj	1
42) Krist Kralj i sv. Ana	1
43) Mala Terezija	1
44) MB Kraljica Hrvata	1
45) MB Kraljica	1
46) MB Lauretanska	1
47) MB Lurdaska	1
48) MB Sv. Krunice	1
49) MB Škapularska	1
50) MB Žalosna	1
51) Presveto Srce Isusovo i Marijino	1
52) Presveto Trojstvo i sv. Stjepan Kralj	1
53) Rođenje BDM i Presv. Trojstvo	1
54) Rođenje Gospodinovo	1
55) Srce Isusovo i sv. Petar	1
56) Sv. Andrija	1
57) Sv. Anđeli Čuvari	1
58) Sv. Arkandeo i Kraljica Anđela	1

*Feričanci, župna crkva
Duha Svetoga*

*Jasenovac, župna
crkva sv. Nikole*

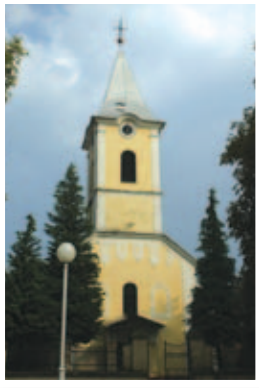
*Krapje, župna
crkva sv. Antuna
Padovanskog*

59) Sv. Donat	1
60) Sv. Elizabeta	1
61) Sv. Elizabeta Ug.	1
62) Sv. Emerik	1
63) Sv. Florijan i BDM Žalosna	1
64) Sv. Jelena	1
65) Sv. Jelena Križarica	1
66) Sv. Jeronim	1
67) Sv. Klara	1
68) Sv. Klement	1
69) Sv. Petar	1
70) Sv. Petar i Pavao	1
71) Sv. Mihael i sv. Ana	1
72) Sv. Mihovil i Kraljica mira	1
73) Sv. Leopold	1
74) Sv. Leopold Mandić	1
75) Sv. Stjepan Kralj	1
76) Sv. Toma ap. i Srce Isusovo	1
77) Sv. Tri Kralja	1
78) Sv. Vid i Sv. Valentin	1
79) Sveta Krunica	1
80) Svi Sveti	1
81) Uznesenje Marijino	1

TITULARI ŽUPA I KAPELA POŽEŠKE BISKUPIJE

Župe:

1) Duh Sveti	4
2) Presveto Trojstvo	4
3) Sv. Ivan Krstitelj	4
4) Sv. Josip	4
5) Sv. Marija Magdalena	4
6) Sv. Petar	4
7) Uznesenje BDM	3
8) Sv. Ilija	3
9) Sv. Juraj	3
10) Sv. Nikola	3
11) Bezg. Začecje B.D.M	2
12) Gospa Lurdska	2
13) Pohod BDM	2
14) Rođenje B. D. Marije	2
15) Sv. Antun Padovanski	2

*Novska, župna crkva
sv. Luke ev.*

*Požega, Sv. Terezija
Avilska, katedrala*

*Gornje Predrijevo,
kapela sv. Mihaela
Ark., župa Sopje*

16) Sv. Barbara	2
17) Sv. Luka ev.	2
18) Sv. Mihovil	2
19) Sv. Terezija Avilska	2
20) B. D. Marija Kraljica	1
21) Gospa Fatimska	1
22) Sv. Alojzije Gonzaga	1
23) Sv. Ana	1
24) Sv. Augustin	1
25) Sv. Bartol	1
26) Sv. Franjo Asiški i sv. Josip	1
27) Sv. Katarina	1
28) Sv. Kuzma i Damjan	1
29) Sv. Leopold Mandić	1
30) Sv. Matej	1
31) Sv. Mihael	1
32) Sv. Mirko	1
33) Sv. Martin	1
34) Sv. Petar i Pavao	1
35) Sv. Rok	1
36) Sv. Toma	1
37) Sv. Vid	1
38) Svi Sveti	1
39) Ime Marijino	1
40) Kraljica Svete Krunice	1
41) Krist Kralj	1
42) Mučeništvo sv. Ivana Krstitelja	1
43) Našašće Sv. Križa	1
44) Preobraženje Gospodinovo	1
45) Uzašašće Isusovo	1

Kapele:

1) Sv. Rok	11
2) Sv. Martin	10
3) Sv. Ana	8
4) Sv. Josip	8
5) Sv. Antun Padovanski	7
6) Sv. Ivan Krstitelj	7
7) Presveto Trojstvo	6
8) Sv. Katarina	6
9) Sv. Matej	6
10) Sv. Mihael	6
11) Svi Sveti	6

Nova Šarovka, kapela sv. Leopolda, župa Sopje

Četkovac, kapela sv. Nikole Tavelića, župa Nova Bukovica

Mikleuš, kapela sv. Terezije Avilske, župa Nova Bukovica

12) Ime Marijino	4
13) Mala Gospa	4
14) Rođenje BDM	4
15) Sv. Blaž	4
16) Sv. Juraj	4
17) Sv. Marko	4
18) Sv. Petar i Pavao	4
19) Sv. Vid	4
20) Glavosjek sv. Ivana Krstitelja	3
21) Ime Marijino	3
22) Marija Kraljica	3
23) Presveto Srce Isusovo	3
24) Sv. Andrija ap.	3
25) Sv. Terezija Avilska	3
26) B. D. Marije	2
27) Bezgrešno začéće	2
28) Gospa Fatimska	2
29) Gospa Lurdska	2
30) Ime Isusovo	2
31) Kraljica Krunice	2
32) Rođenje Marijino	2
33) Sv. Antun Pustinjak	2
34) Sv. Antun Op.	2
35) Sv. Bartol	2
36) Sv. Demetrije	2
37) Sv. Elizabeta	2
38) Sv. Fabijan i Sebastijan	2
39) Sv. Filip i Jakov	2
40) Sv. Ivan ev.	2
41) Sv. Ivan ap.	2
42) Sv. Nikola Tavelić	2
43) Sv. Križ	2
44) Sv. Terezija	2
45) Sv. Terezija Dj. Isusa	2
46) Sv. Vinko	2
47) Uznesenje BDM	2
48) Uzašašće Gospodinovo	2
49) Žalosna Gospa	2
50) Gospa Bistrička	1
51) Gospa od Krunice	1
52) Ime Isusovo	1
54) Krist Kralj	1
55) M. B. Snježna	1
56) Majka Božja	1

Miljevci, kapela sv. Male Terezije, župa Nova Bukovica

Novaki, kapela Imena Marijina, župa Sopje

Kapinci, kapela sv. Vendelina, župa Sopje

57) Marija Pomoćnica	1
58) Obraćanje sv. Pavla	1
59) Pohodjenje BDM	1
60) Pohod BDM	1
61) Preobraženje Isusovo	1
62) Preobraženje Gospodinovo	1
63) Snježna Gospa	1
64) Srce Isusovo i Marijino	1
65) Srce Isusovo	1
66) Srce Marijino	1
67) Sv. Barbara	1
68) Sv. Ćiril i Metod	1
69) Sv. Duh	1
70) Sv. Elizabeta Ug.	1
71) Sv. Florijan	1
72) Sv. Ivan ap. i ev.	1
73) Sv. Izidora	1
74) Sv. Jakova	1
75) Sv. Jelena	1
76) Sv. Krunica	1
77) Sv. Klara	1
78) Sv. Leonard Op.	1
79) Sv. Luka	1
80) Sv. Luka ev.	1
81) Sv. Marija Magdalena	1
82) Sv. Mirko	1
83) Sv. Nikola	1
84) Sv. Petar	1
85) Sv. Rok i Gospa Trsatska	1
86) Sv. Stjepan Kr.	1
87) Sv. Spasitelj	1
88) Sv. Šimun	1
89) Sv. Valentin	1
90) Sv. Vjenceslav	1
91) Uzašašće Gospodinovo i Mala Gospa	1

POPULARNOST SVETACA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

Analizom titulara župa i kapela Zagrebačke nadbiskupije te Varaždinske i Požeške biskupije dolazimo do zanimljivih podataka, koji govore o tzv. »popularnosti« pojedinih svetaca ili o intenzitetu njihova štovanja, koje je obično povezano s čitavim nizom popratnih pojava, kao što su narodni običaji, pučke popijevke, hodočašća, razne procesije i vjerski ophodi, narodne nošnje i legende te vrlo bogata i raznolika ikonografska ili likovna obrada. Za razliku od Božjih ugodnika ili svetaca koji se štiju u južnoj ili primorsko-dalmatinskoj Hrvatskoj koji su vezani uz romanski jezični i kulturološki prostor, sveti sjeverozapadne Hrvatske i njihovo štovanje nose snažna franačko-germanska obilježja.

Donosimo redosljed najpopularnijih svetaca sjeverozapadne Hrvatske. Izostavljamo crkve i kapele posvećene Bl. Djevici Mariji i Presvetom Trojstvu. Nakon sveukupnog broja crkava i kapela posvećenih određenom svecu, u zagradama donosimo broj župnih crkava i kapela njemu posvećenih.

Sv. Rok, 36 (5 crkava, 31 kapela)

Sv. Juraj, 35 (19, 16)

S. Antun Padovanski, 34 (2, 32)

Sv. Florijan, 28 (-, 28)

Sv. Nikola, 26 (18, 8)

Sv. Martin, 26 (14, 12)

Sv. Vid, 15 (10,5)

Sv. Fabijan i Sebastijan, 11 (2, 9)

Sv. Benedikt, 11 (-, 11)

Sv. Tri Kralja, 9 (5, 4)

Trojica svetaca: sv. Brcko, 3 (2,1), sv. Siksto, 1 (1,-), sv. Vuk, 1(-,1) su vrlo rijetki u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, ali zato imaju vrlo zanimljive ikonološke i ikonografske odrednice. Sv. Ivanu Nepomuku, zaštitniku od povodnje i poplava, posvećene su u Zagrebačkoj nadbiskupiji četiri, a u Varaždinskoj biskupiji samo jedna kapela.

U gore navedenom popisu u rangiranju pojedinih svetaca koji imaju jednak broj titulara vodili smo se načelom prednosti onoga sveca kojemu je posvećeno više župnih crkava. Zanimljivo je napomenuti da je visoko rangiran sv. Antun Padovanski, izričito romanski svetac. Ta činjenica je posve razumljiva, ako se uzme u obzir da je taj popularni svetac franjevačke provenijencije postao poznat zahvaljujući djelovanju franjevaca i novijeg je nadnevk. Zbog toga su njemu posvećene samo dvije župne crkve, ali zato čak 32 kapele!

Sv. Rok, Rude, župna crkva sv. Barbare, Samoborsko-okički dekanat

Sveti Rok (lat. Rochus) zaštitnik je oboljelih od kuge, koja je posebice harala Europom u XIV. stoljeću. Svetac se rodio u Montpellieru, u Francuskoj. Nakon smrti svojih roditelja mladi Rok je razdijelio siromasima sav svoj imetak i nakon toga se je zaputio kao hodočasnik u Rim. Putujući kroz gradić Aquapendente susreo se je sa stanovnicima oboljelima od kuge. Rok je prekinuo svoje putovanje i posvetio se njezi bolesnika, od kojih su se mnogi oporavili. Zbog toga je Rok počeo vjerovati da ga Bog zove da se posveti brizi oboljelima od kuge. Zbog toga je posjećivao gradove u kojima je harala kuga pomažući bolesnicima. Nakon mnogo godina provedenih u službi njegovanja bolesnika došao je u Piacenzu u kojoj je harala kuga. Njegujući bolesne i sam se zarazio kugom. Bolestan, povukao se u šumu da tamo umre. Ali, njegov vjerni pas nije ga želio napustiti, već mu je danomice donosio komad kruha kako bi preživio. Oporavivši se od bolesti odlučio je vratiti se u svoj rodni grad, Montpellier. Kužna bolest je toliko promijenila lice Roka da ga nitko u gradu nije prepoznao. Rok je bio uhićen kao sumnjiva osoba i uhoda. Bio je

doveden pred suca, koji je bio njegov ujak i koji ga nije prepoznao te ga je osudio na tamnicu. Rok je svetački strpljivo podnosio svoje uzničke dane. Nakon pet godina tamnovanja Roka su jednog jutra našli mrtva u njegovoj ćeliji. Prostorija je bila obasjana nebeskim svjetlom, a pokraj njegova tijela nađen je natpis: »Svi koji obole od kuge i zamole pomoć po zagovoru svetog Roka, sluge Božjega, bit će iscijeljeni!« Štovanje sv. Roka brzo se proširilo Francuskom. U nadi da će svečev zagovor štititi i Veneciju od kužnih bolesti, Mlečani su ukrali svečevo tijelo i prenijeli ga u Veneciju. Franjevci u Veneciji podigli su zatim u čast sv. Roka baziliku »San Rocco«, koja je postala veliko hodočasničko odredište koje su posjećivali vjernici iz raznih europskih zemalja, a kult sv. Roka širio se je i po Hrvatskoj.

Ikonografija prikazuje sv. Roka kao hodočasnika, u hodočasničkoj odjeći, opskrbljenog nazupčanom školjkom, tzv. Jakobskom kapicom, s torbom prebačenom preko ramena, sa štapom i tikvicom kako podiže svoju haljinu i pokazuje kužnu ranu na svom bedru. Uz lik sv. Roka obično se pojavljuje i njegov vjerni pas s kriškom kruha u zubima.

Sv. Juraj, Cernik, glavni oltar

Sveti Juraj, vitez i mučenik (lat. Georgius, grč. Georgios, znači ratar). Juraj je bio rimski vojni časnik, koji je za progonstva kršćana za vrijeme vladanja cara Dioklecijana 303. godine podnio mučeničku smrt u Kapadociji, u Maloj Aziji (današnja Grčka). Sveti Juraj se slavi 23. travnja. Njegovo se je štovanje pojavilo najprije u Palestini, a zatim u Egiptu, a onda se brzo proširilo po cijelom Bizantu ili Istočnom Rimskom carstvu, odakle se, zahvaljujući rimskim kršćanskim vojnicima i časnicima proširilo i na Zapad. Već u VII. stoljeću nalazimo u Rimu crkvu posvećenu svetom Jurju (San Giorgio in Velabro). U XII. stoljeću kult svetog Jurja već je raširen po cijeloj srednjoj Europi, a najveću raširenost štovanja sveti Juraj doživljava u razdoblju križarskih ratova kada je sveti Juraj postao prototip idealnog kršćanskog viteza i kada su se mnogi gradovi, pokrajine i države stavljale pod njegovu zaštitu: Barcelona, Genova, Armenija, Ligurija, Katalonija, Portugal i Engleska. Zastava stare Engleske,

crveni križ na bijelom polju, zastava je sv. Jurja. U Hrvatskoj su sv. Jurja uzeli za svoga zaštitnika Senj, Lovran, Hreljin, Brseč, Boljun i otok Brač, a i veliki broj župa sjeverozapadne Hrvatske.

Legende o mučeničkoj smrti sv. Jurja nastaju u VI. stoljeću, a od XI. stoljeća se govori i o njegovim čudesima, da bi tek u XII. stoljeću nastala legenda o njegovoj dramatičnoj borbi sa zmajem. Sveti Juraj je zajedno s 14 svetih pomoćnika bio jedan od najpopularnijih svetaca srednjega vijeka. Područje njegove zaštite bilo je vrlo veliko: kužne bolesti, pogibelji na moru, u ratu, pred sudom i u svim životnim opasnostima. U stočarskim i ratarskim sredinama, kakve su bile kod Hrvata, sveti Juraj je postao zaštitnik zemlje, usjeva, zelenila (Juraj zeleni) i stoke, te je tako kod slavenskih naroda, a posebice Hrvata, zamijenio starije predkršćanske agrarne i stočarske kultove. Osim što je postao zaštitnikom, križara, vitezova i vojnika, sveti Juraj je postao i zaštitnikom svih vrsta obrta koji su bili u vezi s ratovanjem. Uglavnom se je štovao kao zaštitnik ratar i pastira te konja.

Ikonografija sv. Juraja vrlo je zanimljiva i osebujna. Tzv. legenda aurea (zlatna legenda) raširena posebice od XIII. stoljeća, a koja je bila mjerodavna za srednjovjekovnu ikonografiju na Zapadu, spojila je sve motive starijih legendi o sv. Jurju, njegovom mučeništvu i njegovoj borbi sa zmajem. Tako kompletirana legenda pripovijeda nekoliko varijanti svečeva života i mučeništva:

Građani grada Silene davali su svaki dan zmaju iz močvare kraj grada dvije ovce za hranu. Kada je ponestalo ovaca, davali su zmaju za žrtvu koc-
kom odabranog mladića ili djevojku. Kocka je pala i na kraljevu kćer. Na
putu u smrt djevojka je susrela Jurja, koji je odlučio spasiti djevojku. On
je udarcem koplja onesposobio zmaja, svezao mu oko vrata pojas kraljeve
kćeri i doveo ga u grad. U gradu je Juraj ubio zmaja nakon što su se na
Jurjev nagovor kralj i stanovnici dali pokrstiti;

Stanovnici grada Silene napustili su kršćansku vjeru vrativši se, pod
pritiskom Dioklecijanova progona, poganstvu. Gradski sudac Dacijan
dao je uhititi Jurja, koji je ostao vjeran kršćanstvu, i stavio ga na muke.
Jurja su mučili čavlima pričvršćenim na dašice za češljanje vune, a rane
su mu posipali solju. Jurju se je u tamnici ukazao Krist, koji ga je bodrio
da ustraje u vjeri. Poslani vječnik daje Jurju vrč napunjen otrovom, a Juraj
je, prekrizivši vrč, ispio otrov, ali je ostao živ. Ganut ovim čudom, vječnik se
obratio na kršćanstvo, a zatim umire kao mučenik. Odrubili su mu glavu.
Jurja su mučili, privezavši ga na kotač, ali je on ostao živ. Zatim je bio
bačen u kotao s rastopljenim olovom, ali je i nakon toga ostao neozlijeđen.
Sudac je praćen pukom doveo Jurja u Apolonov hram. Juraj se je Bogu
obratio molitvom. Nato je oganj s neba spalio hram, idole i poganske
svećenike, a zatim se je zemlja rastvorila i sve ih je progutala. Po nalogu
suda konji su vukli Jurja po gradu, a zatim je bio raščetvoren. Krvnik je
mrtvom Jurju odsjekao glavu, a dijelove tijela bacio u duboki bunar. Na
kraju je anđeo iz bunara izvadio glavu i tijelo sv. Jurja i odnio u nebo.

Od XIII. stoljeća sv. Juraj najčešće se prikazuje kako u dinamičnoj
borbi ubija zmaja. Juraj jaše na konju, kopljem probada rastvorene ralje
zmaja, koji leži na tlu i repom opliće konju
stražnje noge. U nekim prikazima koplje sv.
Jurja slomljeno je od silnog udarca, te zbog
toga svetac zamahom mača dokrajčuje borbu.
U pozadini se nalazi okrunjena kraljevna koja
se moli i kleči, a na gradskim zidinama pro-
matraju bitku kralj, kraljica i puk.

Prikaz borbe sv. Jurja sa zmajem traje u
ikonografiji sve do danas. U hrvatskoj ikono-
grafiji poznati su kipovi sv. Jurja od Fernkorna
u Zagrebu ispred zgrade Hrvatskog narodnog
kazališta te kip sv. Jurja od Arthura Winderera iz
Breča, te Andreasa Kompatschera iz Bozena,
što ga je Družba »Braća hrvatskoga zmaj«
postavila 1994. godine pred Kamenita vrata
u Zagrebu. Ikonografski je ovaj svečev kip

*Fernkorn: Sveti Juraj ubija zmaja,
Zagreb*

*Sv. Florijan, Kašina,
župna crkva sv. Petra i
Pavla*

vrlo zanimljiv, jer nije prikazan u dinamici ubijanja zmaja, već nakon borbe sa zmajem. Umoran od borbe sa zmajem sv. Juraj je skinuo kacigu, sagnuo glavu i u takvom meditativnom stavu sklopio ruke obuhvativši kacigu. Ubojito koplje je spustio prema zemlji, a čak i njegov konj spuštenu glavom pokazuje znakove umora. Cijela kompozicija djeluje smireno i meditativno i tako se ikonografski uklapa u nacionalni i politički trenutak slobodne Hrvatske, koja je nakon stoljetnih borbi za svoju samosvojnost konačno pobijedila i sada smirena i od borbe umorna može Bogu zahvaljivati na velikoj pobjedi.

Sveti Florijan, (lat. Florianus, hrv. Cvjetko), bio je mučenik za vrijeme Dioklecijanova progonstva, a mučeničku smrt je podnio 4. svibnja 304. godine, u Noriku (lat. Laurecum, njem. Lorch) u današnjoj Austriji. Rimski upravitelj Norika bio je tada Akvilin. Kada su trebali biti osuđeni neki kršćani, Florijan, vojnik, prijavio se sam sucu zatraživši da i on bude pribrojen četrdesetorici okrivljenih kršćana, jer da je i on kršćanin. Florijan je

bio osuđen na smrt i s mlinskim kamenom oko vrata bio je bačen u rijeku Anisus (Enns). Prema legendi, tijelo mu je sačuvao jedan orao, a kršćanka Valerija pokopala je njegovo tijelo na mjestu na kojem je kasnije bio sagrađen glasoviti samostan sv. Florijana.

Ikonografija ga prikazuje kao vojnika-veterana, s vjedrom u ruci kako gasi požar neke kuće. Zbog toga se njegov lik nalazi i danas u nišama mnogih kuća, napose pivovara, u sjeveroistočnom europskom prostoru, odakle je taj običaj došao i u hrvatske krajeve. Kult sv. Florijana proširio se je po čitavom području nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije i Njemačke. Njegove relikvije nalazimo 1183. godine u Krakovu, kako bi bile »narodu i gradu zaštita protiv Prusa«, koji su tada ugrožavali slobodu Poljske. Zanimljivo je da Zagrebački proprij iz 1938. godine (lat. proprius, hrv. vlastit, dio brevijara ili misala, koji sadrže tekstove za pojedine blagdane) navodi sv. Florijana kao drugog patrona ili zaštitnika Zagrebačke nadbiskupije.

Sv. Florijan se likovno prikazuje i kao vojnik s mlinskim kamenom oko vrata ili se prikazuje kao ratnik oboružan mačem, ratnom zastavom i štitom.

Sv. Florijan je zaštitnik: pivara, opasnosti od požara, bačvara, zbog vjedra kojim gasi kuću u plamenu, dimnjačara, vatrogasaca, vojnika, ratnika, sapunara, jer pjena sapuna također gasi požar, opasnosti od oluja, o neplodnosti polja i opasnosti od poplava.

*Sv. Nikola biskup,
Klanjec, župna crkva
Navještenja BDM, glavni
oltar*

Sveti Nikola, biskup, (lat. Nicolaua, slov. Miklavž) bio je biskup u Miri. U Italiji se od IV. stoljeća naziva sv. Nikola Barijski. Povjesničari ga smatraju legendarnom osobom. Rasprostranjeni običaj »Nikolinja«, koji djecu toliko razveseljuje, potječe od legende o tom svecu. Nikola je bio rođen u Maloj Aziji od kršćanskih roditelja. Bio je nećak nadbiskupa u gradu Miri, koji ga je, zadivljen njegovom pobožnošću, zareadio za svećenika. Kad su Nikoli umrli roditelji, on je razdijelio sav svoj imetak sirotinji želeći se potpuno posvetiti Bogu.

O životu sv. Nikole postoji nekoliko legendi. Najpoznatija je legenda prema kojoj je Nikola, čuvši za nekog plemića u gradu koji je ostao bez novca, pribavio miraz za njegove tri kćeri. Nikola je, naime, tri noći za redom ubacivao kroz plemićev prozor po jednu vrećicu zlatnika. Bio je otkriven kod ubacivanja treće vrećice, a on je zamolio plemića da to nikome ne kaže.

Druga legenda govori o Nikoli kako je krenuo na hodočašće u Svetu Zemlju. Za vrijeme putovanja nastala je oluja na moru, a lađa, šibana vjetrom i velikim valovima skoro potonula. Nikola je zaprijetio vjetrovima i oni su se smirili. Tako je sv. Nikola postao zaštitnikom mornara i

putnika, a njegovi se kipovi i slike nalaze u gotovo svim lukama na svijetu. Vrativši se s hodočašća iz Palestine, Nikola je stigao u Miru upravo u trenutku kada je preminuo nadbiskup Mire i Nikolin stric. Svećenici Mire su odlučili da će za novoga biskupa izabrati onoga tko prvi sljedećeg jutra uđe u crkvu. Ne znajući za tu odluku, Nikola je, kao i svakog jutra, pošao rano u jutro u crkvu na molitvu i tako je bio zabran za biskupa.

Jedna od najzbudljivijih legendi o sv. Nikoli govori o tome, kako je Nikola došao u neku gostionicu i otkrio da zli gostioničar krade malu djecu, te da ih ubija i gostima poslužuje kao hranu. Nikola je pronašao u prostorijama gostionice tjelesa trojice dječaka u posudi za rasol te ih je znakom križa i molitvom vratio u život. Na temelju toga čuda sv. Nikola se štuje i kao zaštitnik male djece.

Budući da blagdan sv. Nikole, 6. prosinca, pada pred sam Božić, te kako se je dar triju vrećica zlatnika počeo uspoređivati s darovima što su ih sveta Tri Kralja ili mudraca s istoka donijeli Isusu, legenda o sv. Nikoli se postupno stopila s božićnim izvješćem, a Nikolinje je tako u nekim krajevima postalo božićnim običajem.

Ikonografski se sv. Nikola obično prikazuje kao biskup, a njegova prepoznatljiva oznaka su tri vrećice sa zlatnicima ili tri zlatne kugle, kao spomen na njegovo dobročinstvo. Katkada se svetac prikazuje sa sidrom

Sv. Martin biskup, župna crkva sv. Martina pod Okićem

ili slađom u pozadini, što upućuje na njegovu ulogu zaštitnika mornara. Kao zaštitnik male djece sv. Nikola se pojavljuje u prizoru kako mu malo dijete ljubi ruke ili u prozoru troje djece u kotlu.

Sveti Nikola se osobito štuje u Rusiji koja ga je proglasila svojim glavnim zaštitnikom.

Sveti Martin, biskup (lat. Martinus), rođen je u Pannoniji u IV. stoljeću za vladanja cara Konstantina Velikog. Još kao dijete postao je kršćanin i od kuće je pobjegao u samostan. Ali njegov otac, vojnički tribun, zahtijevao je od njega da se posveti vojničkom zvanju. Martin je morao pristupiti carskom konjaništvu, a vojničku službu je vršio u Franačkoj. U Amiensu, u današnjoj Francuskoj, Martin je jednog hladnog zimskog dana naišao na nekog prosjaka, odjevena u dronjke i prozebla od zime. Martin je sa sebe skinuo svoj plašt, mačem ga je rascijepio na dva dijela, a jednu je polovicu dao siromahu da se ogrne. Te noći Martinu se u snu ukazao Isus i rekao mu: »Ono što si učinio onom siromahu, meni si učinio!« Martin je tada odlučio svoj život posve-

titi Bogu i stupiti u samostan kao redovnik. Zatražio je da bude otpušten iz vojne službe. Kad su mu nadređeni nato priopćili da se plaši sukoba s neprijateljem, Martin je odgovorio da će se suočiti s neprijateljem, ali naružan samo s križem. U međuvremenu, stigla je vijest da neprijatelj traži primirje. Ta činjenica bila je protumačena kao da je sam Bog po Martinu naveo neprijatelja na predaju. Zbog toga mu je bilo dopušteno da se povuče iz vojske u samoću samostana.

Martin je najprije živio na nekom otoku u Tirenskom moru, zatim u Ligugeu kraj Poitiersa. Tu je saznao da je imenovan za biskupa u Toursu. Želeći ostati u samoći samostana, sakrio se pred poslanstvom koje je došlo da ga odvede u Tours. Prema legendi, svojim su graktanjem guske otkrile njegovo skrovište, a on je bio prisiljen prihvatiti novu, biskupsku službu.

Druga legenda tvrdi kako su građani Toursa, da bi svladali njegovo odbijanje da preuzme biskupsku službu, došli k njemu s viješću da mu je neka žena na umoru zamolila da joj donese sakrament umirućih. Martin je požurio u grad i ondje je na uporno traženje naroda popustio i bio posvećen za biskupa. Kao biskup u Toursu je proveo oko trideset godina.

Ikonografija ga prikazuje obično u biskupskoj odori, a katkada s guskom kraj sebe ili držeći je u rukama. Na ostalim slikama prikazivan je na konju u vojničkoj odori kako mačem siječe svoj plašt kako bi njime ogrnuo prosjaka.

Sveti Vid, Brdovec, župna crkva sv. Vida, glavni oltar

Sveti Vid, mučenik (lat. Vitus), pojavljuje se u kršćanskoj tradiciji u izvješću jedne legende nastale oko 600. godine. Pa ipak, sumnja o njegovoj povijesnosti nije utemeljena, jer je već potkraj VI. stoljeća u Rimu postojala njegova crkva. Rodom je bio sa Silicije, a mučen je bio za progonstva kršćana za vrijeme cara Dioklecijana i to u mjestu Lukanija, koje se nalazi u Salernskom zaljevu. Prema legendi, Vid je iz opsjednutog Dioklecijanova sina istjerao đavla. Prema istoj legendi, bio je nakon osude bačen pred lavove i medvjede, koji ga nisu htjeli rastrgati. Nakon toga dao ga je Dioklecijan baciti u kotao vrele smole i rastaljenog olova, ali mu ni to nije naudilo. Konačno su ga usmrtili na rastezaljci.

Blagdan mu se slavi 15. lipnja. Na Istoku i Zapadu njegovo se ime nalazi u najstarijim crkvenim kalendarima. Na Zapadu se njegov kult osobito proširio nakon prijenosa njegovih relikvija u St. Denis u Parizu, 775. godine, odakle je dio njegovih relikvija 836. godine bio preseljen u samostan benediktinaca u Corvey u

Vestfaliji. Car Henrik I. jednu je ruku sv. Vida darovao češkom knezu Vaclavu, odakle se štovanje sveca proširilo i na sve slavenske narode.

Tvrdnja, da je sv. Vid u slavenskim zemljama nadomjestio pagansko božanstvo Svantevida nije utemeljena! U našim krajevima postoje brojne crkve i kapele posvećene sv. Vidu. Atributi su mu: kotao, palma, gavran i lav. U Njemačkom Rimskom Carstvu sv. Vid je bio ukrašivan kraljevskim insignijama. Najčešće se svetac prikazuje kako je mučen u kotlu vrele smole

Sveti Vid je zaštitnik: ljekarnika, kotlara, pivara, plesača, glumaca, gluhonijemih, pomoćnik je u bolesti tzv. »Vidova plesa«, bolesti grčenja i trzanja mišića.

Sveti Fabijan i Sebastijan, mučenici.

Sveti Fabijan, papa i mučenik (lat. Fabianus) bio je papa od 236. do 250. godine, kada je 20. siječnja ubijen kao prva žrtva Decijeva progonstva u Rimu. U Crkvi je uživao veliki ugled, Rim je podijelio u sedam crkvenih okruga, koje je povjerio upravi sedam đakona.

Blagdan sv. Fabijana slavi se 20. siječnja zajedno s blagdanom sv. Sebastijana s kojim se često i ikonografski predstavlja: u papinskoj odjeći s tijarom i papinskim štapom ili s mačem u ruci. Njegov simbol je i golubica, koja se navodno pojavila prigodom njegova papinskog izbora. Zaštitnik je lončara i ljevača kositra.

*Sv. Fabijan i Sebastijan,
vitraj, župna crkva sv.
Jurja, Draganić*

Sveti Sebastijan (lat. Sebastianus, hrv. Baštijan, slov. Boštjan) potjecao je iz Narbonne u Galiji (današnja Francuska) i živio je u III. stoljeću. Sebastijan je bio zapovjednik pretorijanaca, posebne tjelesne straže rimskih careva. Budući da je hrabrio dvojicu svojih časnika, koji su bili kao kršćani podvrgnuti mučenju, da ustraju, otkriveno je da je i on sam kršćanin. Car Dioklecijan je, saznajući da je kršćanin, zatražio da se vrati poganskoj vjeri i štovanju rimskih bogova. Sebastijan je to odlučno odbio. Zbog toga je bio mučen tako da su ga zavezali za stup i usmrtili strelicama. Ali majka jednog od njegovih prijatelja mučenika otkrila je da Sebastijan nije bio ubijen, već samo teško ranjen. Ona ga je dala skinuti sa stupa, previla mu je rane, a kad se je oporavio, savjetovala mu je da pobjegne iz Rima. Sebastijan nije prihvatio njezin savjet, već je odlučio javno nastupati i propovijedati kršćanstvo. Dapače, sa stubišta carske palače počeo se zauzimati za osuđene kršćane te prekoračivati cara zbog njegove netrpeljivosti prema kršćanima. Car Dioklecijan, sav u čudu, zapita mladića: »Nisi

li ti Sebastijan?«. Sebastijan mu je odgovorio: »Ja sam zaista Sebastijan, koga je Bog izbavio iz tvojih ruku da uzmognem svjedočiti za vjeru u Isusa Krista i zauzimati se za njegove pristalice!« Dioklecijan je nato zapovjedio da Sebastijana uhite, da ga odvedu u arenu i dotuku toljagama. Da njegovi prijatelji ne bi uzeli njegovo tijelo, mučitelji su ga bacili u veliki odvodni rimski kanal. Ali, tijelo je ipak bilo pronađeno i sahranjeno u katakombama do nogu apostola sv. Petra i sv. Pavla.

Ikonografski se sv. Sebastijan prikazuje kao mladić naga tijela, privezan uz stup i sav izboden sa strelicama. Ponekad je prikazan kao je vezan i za stablo. U starini se vjerovalo da se kuga širi pomoću strelica boga Apolona. Zbog toga je sv. Sebastijan postao jedan od glavnih zaštitnika protiv kužnih bolesti.

Sveti Brcko, biskup (lat. Briccius, Briccius, Briccio), blagdan se slavi 13. studenoga. Brcko je bio biskup u Toursu između 397. i 444. godine. Bio je učenik i nasljednik na biskupskoj stolici sv. Martina. Njemu na čast Brcko je dao sagraditi prvu crkvu u Toursu. Legenda pripovijeda da je Brcko prije svoga obraćenja provodio razvratni život, ali da se je obratio nakon pokorničkog hodočašća u Rim. Sljedeći primjer života svoga prethodnika sv. Martina, Brcko je postao veliki dobrotvor i zaštitnik siromašnih i progonjenih. Nakon smrti njegovo se štovanje brzo proširilo.

*Sv. Brcko, župna crkva
Brckovljani, glavni oltar*

*Sv. Ivan Nepomuk,
Ribnički Kunić, župna
crkva sv. Katarine, glavni
oltar*

rilo Francuskom, Njemačkom i Engleskom. Njegove relikvije bile su prenesene u Clermont (Auvergnu) u Francusku. Danas se njegov blagdan svečano slavi u crkvi St. Michele u Paviji, nekadašnjoj krunidbenoj crkvi langobardskih i njemačkih careva.

Sveti Brcko u Hrvatskoj se slavi u Brckovljanima, mjestu nadomak Zagrebu, gdje mu je posvećena župna crkva, a i mjesto je dobilo ime po njemu. Župa koja se spominje u popisu župa Zagrebačke nadbiskupije 1333. godine nalazila se u Lojnici i u Božjakovini, gdje se nalazio samostan templara. Zahvaljujući možda upravo utjecaju templara, kult sv. Brcka proširio se i u okolicu Dugog Sela. Vinko Sabljar u svom djelu »Miestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Horvatske i Slavonije« iz 1866. godine navodi sljedeća mjesta koja su korijenski povezana uz sv. Brcka: »Berckovčina Dolnja« i »Berckovčina Gornja« kraj Križevaca, te »Berckovljan« kraj Dugog Sela.

Ivan Nepomuk, mučenik (lat. Joannes Nepomucenus), rođen je između 1340. i 1350. godine u Pomuku (kasnije Nepomuk) u Češkoj, kao županov sin. Kao dvadesetogodišnjak odlučio se posvetiti Bogu, zbog čega je stupio u klerike Praške nadbiskupije postavši javnim bilježnikom u tamošnjem kaptolu. Za svećenika je bio zaređen 1380. godine. Zatim je bio postavljen za župnika i biskupovog savjetnika. Nakon nekog vremena otišao je u Padovu na studij prava, a vrativši se sa studija bio je imenovan kanonikom prvostolnog kaptola praškog i postavljen za arhiđakona Žatca. Generalnim vikarom Praške nadbiskupije bio je imenovan 1389. godine. Budući da se je češki kralj Vaclav uplitao u crkvene poslove, došao je u sukob s praškim nadbiskupom Janom Jenštejnom. Nadbiskup je morao napustiti Prag, a pred kraljem ga je zastupao Ivan Nepomuk. Zbog Nepomukova nepokolebljiva držanja kralj Vaclav ga je najprije dao zatvoriti i mučiti, a onda je zapovjedio da se Ivan noću baci s Karlova mosta u rijeku Vltavu. Bilo je to 1393. godine. Njegovo tijelo je bilo pokopano u katedrali sv. Vida u Pragu, a štovanje Ivana proširilo se odmah nakon nje-

gove mučeničke smrti najprije po Češkoj, a u XVII. stoljeću i po svim susjednim zemljama. Crkva ga je službeno priznala mučenikom 1729. godine kao »branitelja Crkve«.

Njegovo štovanje kao zaštitnika i čuvara ispovjedne tajne nema povijesne utemeljenosti. Legenda, naime, tvrdi da je kralj dao ubiti Ivana zato što nije odao ispovjednu tajnu, odnosno grijeha koje mu je ispovijedala kraljica. Kad je bio bačen u Vltavu, oko njegove glave, tvrdi nadalje legenda, ukazala se aureola s pet zvijezda.

Blagdan sv. Ivana Nepomuka slavi se 17. travnja, a prije se slavio 16. svibnja. Njegov kult proširio se je osobito u nekadašnjim austrijskim pokrajinama, kao i u Njemačkoj, u Sloveniji i u sjevernoj Hrvatskoj, posebice u krajevima koji su često bili žrtve poplava. Atributi su mu ispovjednička roketa, aureola s pet zvijezda oko glave i prst na ustima koji upućuje na ispovjednu tajnu. Zaštitnik je mostova i zagovornik protiv poplava te ispovjedne tajne.

Sv. Siksto, Pribić, župna crkva, glavni oltar

Sveti Siksto, papa i mučenik (lat. Sixtus) (257.-258.) podnio je 6. kolovoza 258. godine mučeničku smrt kao papa Siksto II., kada se u općoj Crkvi slavi njegov blagdan. Međutim, u jedinoj crkvi njemu posvećenoj u Zagrebačkoj nadbiskupiji, u Pribiću, njegov se blagdan slavi 7. kolovoza, zbog toga što se 6. kolovoza slavi blagdan Preobraženja. Papa je u raspravi koja je potresala sjevernu Afriku i Mala Aziju, a odnosila se na pitanje valjanosti podjeljivanja sakramenta krštenja od strane heretika, djelovao pomirljivo. Za vrijeme Valerijanovog progonstva (253.-260.) bili su mučeni pape Kornelije i Lucije. Prvi carski edikt iz 257. godine oborio se na kler, a oni koji su održavali službu Božju bili su kažnjeni smrću. Drugi carski edikt iz 258. godine određivao je kažnjavanje smrću svih svećenika koji su uskratili žrtvovanje rimskim bogovima. Carski službenici, tzv. Cezarijani, kažnjavani su također smrću, a drugi su bili osuđivani na progonstvo. Sve kršćanske crkve i groblja bila su srušena sa zemljom. U afričkoj Kartagi bio je ubijen Ciprijan, a u Rimu je mučeničkom smrću umro papa Siksto II. Zajedno sa svoja četiri đakona, među kojima se nalazio

i sv. Lovro. Papa je bio uhićen za vrijeme službe Božje na groblju, gdje mu je bila odrubljena glava. Papino ime uneseno je u rimski kanon svete mise, a njegovi posmrtni ostaci štovali su se u Kalistovim katakombama. Papino tijelo kasnije je preneseno u crkvu sagrađenu njemu na čast.

Njegove relikvije prenesene su u Njemačku, a njegovo čašćenje zabilježeno je u Raveni, Reimsu i Vredenu u biskupiji Münster, u Nje-

mačkoj, uz čašćenje sv. Lovre, đakona i mučenika. U srednjem vijeku Siksta su smatrali zaštitnikom u raznim nevoljama i potrebama. Tako se s njegovim blagdanom povezan i blagoslov prvog grožđa, običaj koji se negdje zadržao i nakon što je njegov blagdan bio potisnut od blagdana Kristova preobraženja.

Tvrđnja nekih povjesničara da je župa Pribić postojala već 915. godine ničim nije potkrijepljena. Svakako je neobično da je župna crkva u Pribiću posvećena sv. Sikstu, svecu koji se nigdje drugdje u hrvatskim krajevima ne časti. Razlog njegova štovanja možda se nalazi u činjenici što je u ranom srednjem vijeku njegovo štovanje iz Ravene ili iz njemačkog Vredena, mjesta utemeljenog 839. godine u Westfaliji, bio prenesen u Pribić i to nakon razorenja samostana oko 900. godine, a možda je sv. Siksto, kao zaštitnik grožđa i vinograda, upravo zbog toga bio štovan i u Prigorju, poznatom vinorodnom kraju.

Sv. Vuk, Vukovoj, kapela sv. Volfganga, župa Klenovnik, oltarna slika

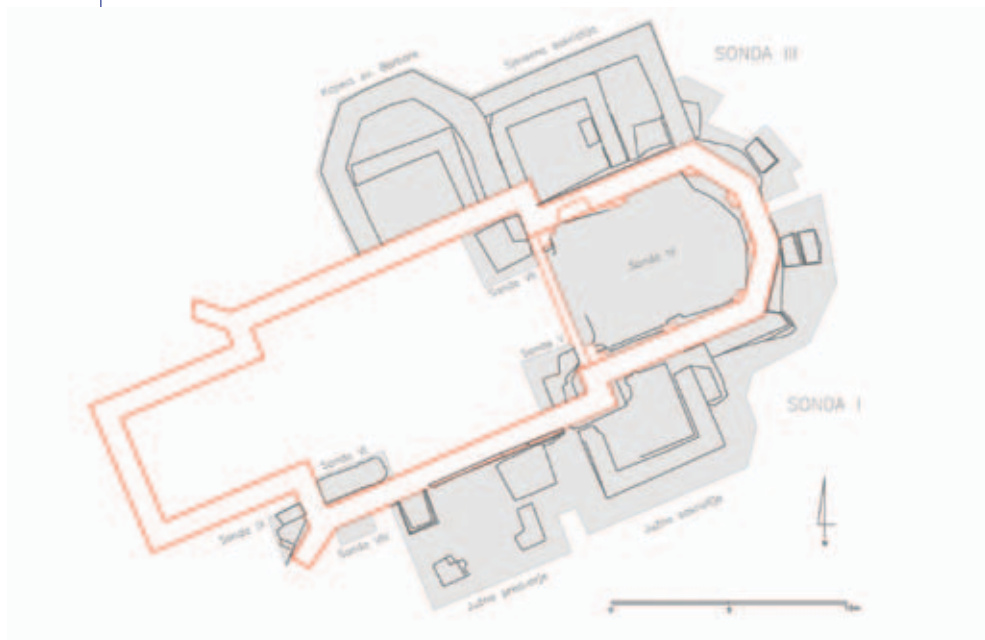
Sveti Vuk (njem. Wolfgang), benediktinac, slavi se 31. listopada. Rođen je u Pfullingenu, u sjevernoj Švapskoj, kao sin dobrostojećih roditelja, a umro je 31. listopada 994. u Pappingu, u Gornjoj Austriji. Školovao se u glasovitom benediktinskom samostanu u Reichenau, a zatim je djelovao u Würzburgu i u Trieru, gdje je bio nadbiskupov kancelar. Nakon smrti nadbiskupa Trieria Vuk je stupio u samostan benediktinaca u Einsiedeln, a nakon toga je u Augsburgu bio zaređen za svećenika i tamo je djelovao kao učitelj. Kao misionar Vuk je oko 971. godine otišao u Ugasku, ali se ubrzo vratio, a 972. godine je bio imenovan biskupom Regensburga. Kao biskup isposlovao je crkvenopravno osamostaljenje Češke od svoje biskupije tako, što je Prag postao biskupijom. Kao benediktinac intenzivno je nastojao reformirati benediktince, a kanonike je poticao da se drže svojih regula. Osnovao je ženski benediktinski samostan sv. Pavla koji je postao primjerom obnove benediktinki i duhovnog života uopće u Regensburškoj biskupiji. Nakon smrti njegovi su posmrtni ostaci bili preneseni 7. listopada 1052. u benediktinsku opatiju

sv. Ememeram, a nakon toga se njegovo štovanje brzo proširilo po Europi. Njegov grob postao je veliko i poznato hodočasničko odredište. U duhovnom životu njemačkog govornog područja sv. Vuk je igrao veliku ulogu, o čemu svjedoče i mnogi običaji vezani uz njegovo štovanje.

JURAJ BELAJ

SREDNJOVJEKOVNI HORIZONT NA LOKALITETU SV. MARTIN KRAJ DUGOG SELA

*Tlocrt crkve sv. Martina s naznačenim dijelovima arhitekture
(izradila Andreja Kudelić)*

Područje grada Dugo Selo u pisanim se dokumentima prvi put spominje 1209. godine kada je hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. templarima darovao Zemlju svetoga Martina (Terra sancti Martini). Ta se zemlja prostirala uz rijeku Zelinu istočno od Zagreba. Njezino ime svjedoči da je još prije dolaska templara ovdje stajala crkva sv. Martina, prema kojoj je posjed dobio svoje ime. Ta je crkva vjerojatno nastala u 9. stoljeću, u vrijeme kada su ovim krajevima kršćanstvo širili franački misionari. Zbog osobitosti njezina položaja i njezinih prostornih odnosa prema drugim mjestima sa znakovitim toponimima može se pretpostaviti da je sveti Martin tijekom procesa pokrštavanja na ovome mjestu preslojio starije slavensko pogansko božanstvo, gromovnika Peruna (opsežniji prikaz istraživanja ukratko prikazanih u ovome radu vidjeti u Belaj 2007a).

Temelj sjeveroistočnoga gotičkog potpornjaka prislonjen uz sjeverni dio temelja romaničke apside (foto: Filomena Sirovica)

Južni dio temelja vjerojatno romaničke apside (foto: Juraj Belaj)

Templarski je red nastao najvjerojatnije 1119. godine u Jeruzalemu, a prvotna mu je zadaća bila čuvanje putova za Jeruzalem i obrana hodočasnika. Red je vrlo brzo došao na dobar glas te je naglo rastao, i po broju članova i po mnoštvu darovanih posjeda koje je dobivao uglavnom od vladara širom Europe. Osobito je snažno rastao nakon što mu je sv. Bernard od Clairvauxa sastavio *Pravila* 1128. godine, a papa Inocent II. ih iduće godine stavio pod svoju zaštitu (Pernoud 2005). Vrlo su brzo došli i u Hrvatsku. Najraniji poznati njihov spomen u Hrvatskoj potječe iz 1163. godine (Dobronić 1984a; 1984b; 2002).

Iz dokumenata se vidi da su templari na ovom prostranom posjedu (*Zemlji sv. Martina*) imali svoju kuću (*domus*) koja je bila sjedište njihove organizacijske jedinice, *preceptorata Sv. Martina*. Nažalost, iz pisanih izvora nije moguće doznati gdje se ta kuća nalazila. Najlogičnijom se nametnula pretpostavka da se kuća nalazila uz crkvu sv. Martina na Prozorju (Martin Bregu) sjeverno od Dugoga Sela. Templari su ovim krajem gospodarili nešto dulje od stoljeća. Templarski je kraj započeo 1304. godine glasinama o svetogrđima koja su navodno činili. Godine 1307. naređena su njihova uhićenja a slijedila su mučenja i suđenja. Red je konačno ukinut 1312. godine. Ukidanje templarskoga reda u Hrvatskoj išlo je polako i ništa se dramatično nije dogodilo, a njihovi su posjedi papinskom odredbom prešli u ruke ivanovaca. Posljednje isprave templara

Zid zidan opekom romaničkoga formata (foto: Juraj Belaj)

u Hrvatskoj tiču se upravo svetomartinskog preceptorata. Ivanovci, u mnogočemu veoma slični templarima, u hrvatske su krajeve došli gotovo istodobno kad i templari. Ivanovci su također dobivali velike posjede od vladara i drugoga plemstva te su ih organizirali u preceptorate. Takvom organizacijskom jedinicom upravljao je preceptor čija je osnovna zadaća bila upravljati posjedima radi stjecanja čim većih prihoda za potrebe ivanovaca u Svetoj Zemlji. Ionako velik broj njihovih posjeda još je više narastao nakon što su preuzeli i templarske posjede.

Od 1364. godine se za skup svih preceptorata u hrvatsko-ugarskome kraljevstvu u ispravama počinje javljati i naziv *Vranski priorat*. Pitanje odlaska ivanovaca iz Hrvatske, pa tako i sa svetomartinskog preceptorata, mnogo je složenije, jer se s formalnopravnoga gledišta pojam vranskoga priorata rastegnuo daleko dulje kroz povijest nakon što su ivanovci zauvijek napustili hrvatske prostore. Čini se da je već od oko 1380. godine, na početku velike papinske shizme, kralj postavljao priore te je tako pomalo nastajao samostalan red, koji više nije imao mnogo zajedničkoga s ostatkom ivanovačkoga reda sa sjedištem na otoku Rodu.

Jedan od ivanovačkih preceptorata naslijeđen od templara bio je *Sv. Martin*, čije se sjedište nalazilo u *kući sv. Martina*. Kod ubiciranja ivanovačke kuće pojavljuje se još više nepoznanica, jer mnogi autori smatraju da su ivanovci vremenom sagradili novu kuću, možda nezadovoljni stanjem ili položajem stare templarske kuće. Crkva sv. Martina se u njihovo vrijeme počinje javljati i u povijesnim dokumentima, i to kao *ecclesia beatissimi Martini in possessione cruciferorum* (»crkva blaženoga Martina u posjedu križnika«).

Baza za oltar u sjevernoj sakristiji (foto: Marin Maderić)

Nedovoljno precizni poznati povijesni podaci postavili su pred istraživače osnovni zadatak: provjeriti je li se crkva posvećena sv. Martinu doista i u templarsko vrijeme nalazila na Martin-Bregu, položaju s izvrsnim pregledom okolice, te utvrditi, ako je moguće, je li se uz crkvu nalazilo i sjedište viteških redova (*domus*, kuća). Iako ne treba zanemariti ni mogućnosti da se ono nalazilo uz crkvu sv. Brcka u obližnjim Brc

kovljanima ili na još neutvrđenom položaju kasnijega kaštela *Božjako*, o tim položajima u ovome radu neće biti govora.

Ne bi li se pronašli odgovori na ova pitanja, u dosadašnjim sustavnim arheološkim istraživanjima, koja od 2002. godine provodi Institut za arheologiju u Zagrebu, intenzivnije su istraživani svetište crkve sv. Martina i njezina okolica te pojedini dijelovi broda kao i prostor južno i sjeverno od njega.

Crkva je jednobrodna, s nešto užim, danas trostrano završenim svetištem. Krajem 17.

Veliki kameni blokovi (foto: Juraž Belaj)

Ulomak mramornoga oltara (foto: Jurač Belaj)

stoljeća pred zapadnim pročeljem dozidan joj je zvonik. Stanje crkvenih ruševina izuzetno je loše. Crkva nije posve pravilno orijentirana u smjeru istok-zapad. Otklonjena je za oko 24° prema pravcu jugozapad-sjeveroistok. Unutrašnje dimenzije svetišta crkve su 9 m (dužina, do početka broda) × 6 m (širina), a broda oko 12,18 m (dužina) × oko 8,25 (širina). Zidovi su debljine oko 100 cm.

U dosadašnjim je istraživanjima otvoreno devet pokusnih sondi (Belaj 2006b; 2007b; 2008). Otkriveni su tragovi više faza gradnje i dogradnje crkve sv. Martina (sl. 1). Najdublji istražen temelj seže 2,65 m duboko. Pronađeni su ostaci dviju sakristija (starije, južne i mlađe, sjeverne) te dviju bočnih kapelica, Sv. Triju Kraljeva (južne) i sv. Barbare (sjeverno).

Utvrđeno je da je jezgra današnje crkve nastala u drugoj polovici 15. stoljeća u kasnogotičkome stilu. Očito je da je ovaj lokalitet mnogo puta stradavao i nakon izgradnje postojeće građevine te je crkva i kasnije doživjela brojne pregradnje i dogradnje, što se može iščitati iz izuzetne izmiješanosti građevinskog materijala sačuvanih zidova.

Dosadašnja istraživanja još uvijek nisu pouzdano odgovorila je li se *domus* viteških redova nalazio na ovome položaju. Georadarska istraživanja pojedinih dijelova platoa na kojemu je crkva podignuta nisu otkrila postojanje druge kamene gradnje u blizini crkve. Na arheološki istraživanome području dosada je istraženo 140 grobova i kosturnica (antropološkom analizom ljudskog kosturnoga materijala iz grobova uočene su brojne smrtne rane nastale sječivima hladnoga oružja), čiji su ukopi tijekom dugog vremenskog perioda u velikoj mjeri oštetili, odnosno uništili, starije slojeve. Tako se u zapunama mlađih grobova nerijetko nailazi na fragmente starije keramike, uključujući i nekoliko ulomaka rimske pa i prapovijesne keramike.

Ipak, u arheološkim iskopavanjima su utvrđeni i temelji starijih faza crkve.

Zasada, najuočljivija je gotička faza crkve, vjerojatno građena u doba ivanovaca. Prigodom gradnje gotičke crkve svetište je bilo, baš kao i da-

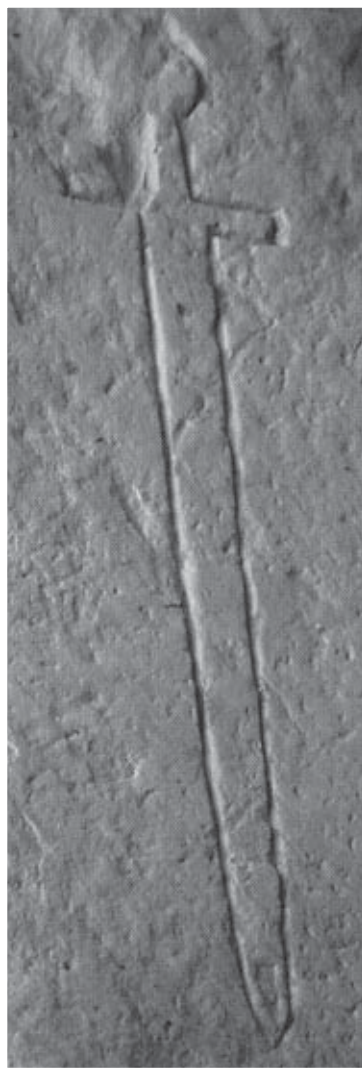

Nadgrobna ploča (foto: Juraaj Belaj)

nas, poligonalno završeno, a na lomovima zaključnoga zida bili su izvana sagrađeni potpornjaci (kontrafori), kojih na kasnogotičkome svetištu sačuvanome do danas više nema. To je tipičan oblik gotičke crkve.

Temelji obaju potpornjaka slične su širine, ali je onaj sjeveroistočni otprilike upola kraći. To je stoga što se između njega i zida crkve nalazi, na istoj dubini kao i temelji potpornjaka, temelj starijega svetišta crkve (sl. 2). Veći dio širine toga temelja, koji je bio znatno deblji od zidova kasnijega gotičkog svetišta, iskorišten je za temeljenje toga zida još u gotici. A onaj dio starijega temelja na koji zid svetišta nije legao, iskorišten je za temeljenje potpornjaka. Vidljivo je, dakle, da je gotičko svetište barem djelomično sjelo na starije temelje, gotovo sigurno još romaničke apside, čiji su ostaci pronađeni ispod zaključnog zida svetišta. Romanička apside nije bila istoga tlocrta kao današnja, premda još nije sasvim jasan njezin oblik. Naime, izgleda da su sačuvana dva njezina dijela, sjeverni i južni, a u sredini je temelj probijen pa naknadno krpan. Osobito je nejasan južni dio apside koji, barem u vidljivim višim slojevima, također djeluje kao da je naknadno krpan ili popravljan (sl. 3). Na prvi pogled, ako promatramo samo sjeverni dio, čini se da je riječ o uočljivo užoj apsidi od današnjega svetišta. No u slučaju da u obzir uzmemo i navedeni južni dio, za koji nismo sasvim sigurni pripada li doista istoj fazi, apside se čini vrlo široka, kao da je izvedena većim radijusom, odnosno da završava isječkom veće kružnice. Debljina otkrivenoga temelja, koja u njegovu sjevernom segmentu iznosi čak više od dva metra, ide u prilog pretpostavci kako je bila riječ o svojevrsnoj crkvi tvrđavi. Budući da iz povijesnih izvora pouzdano znamo da su ovim posjedom od 1209. do 1311. godine gospodarili templari, velika je vjerojatnost da je riječ o ostacima templarske crkve.

Mač uklesan na templarskom nadgrobnoj ploči iz Tomara, Portugal (prema: Brighton 2006:224)

Osim spomenutog temelja stare apside, na ovom su lokalitetu pronađeni i drugi tragovi graditeljskih aktivnosti u doba romanike. Prije svega riječ je o nekim zidovima otkrivenima unutar sjeverne sakristije. U njezinu jugozapadnom dijelu otkriveni su zidovi jedne manje prostorije, građene u vrijeme kad je »hodni nivo« bio bitno niži nego u doba gotike i kasnije. O kakvu se zidu radi, još nije sasvim jasno. Nalazi se na temelju uredno građenome od kamena (sl. 4). Temelj je malo dublje potonuo u južnome dijelu, uz svetište. Lica zida pomno su zidana opekom, a jezgra zida ispunjena je raznim vrstama lomljenoga kamenja. Format opeka $5-5,5 \times 13 \times 23,5-25$ cm sugerira da su najvjerojatnije nastale u 13. stoljeću. Uz taj je zid pronađena prislonjena kamena baza oltara. Iza nje pronađeno je više novčića, vjerojatno popadalih iza oltara (sl. 5). Oni nam govore da je baza nastala prije sredine 15. stoljeća. Sam je zid, čini se, bitno stariji jer je vidljivo da mu je mnogo pliće temeljena baza naknadno prizidana. Ostaje otvoreno pitanje je li riječ o romaničkome zidu ili je kasnije, u gotici, prigodom zidanja uporabljena građa s nekoga srušenoga romaničkog objekta. Čini se da se opisani zid naslanja na temelje svetišta, što bi značilo da je mlađi od njih, no to će tek trebati dodatno provjeriti u nižim slojevima.

I u zidu današnje ruševne crkve mogu se primijetiti ogromni kameni blokovi (sl. 6) te skupocjeni pločasti kameni materijal. To govori o iznimno jakom investitoru ranije porušenog zdanja. Ako se ne radi još o antičkim blokovima, čini se kako se ti blokovi i pločasti kameni materijal mogu pove-

zati s templarskim redom. Da ovo nije oduvijek bila obična seoska župna crkva, upućuje i nalaz ulomka oltarne menze u kojoj se nalazio otvor za čuvanje moći (sl. 7), izrađen od skupocjenog mramora.

Ipak, o templarskoj prisutnosti najrječitije svjedoči nalaz kamene nadgrobne ploče, najdojmljiviji nalaz iz templarskoga vremena dosada pronađen na lokalitetu (sl. 8). Ploča je pronađena izlomljena – sačuvan je njezin gornji dio prelomljen u dva dijela, a donji dio nedostaje. Dimenzije sačuvanih dijelova zajedno su: 72 (širina) $\times$ 107 (dužina) $\times$ 10–13

S-karičica (foto: Janko Belaj)

Novci kralja Žigmunda, lice (foto: Janko Belaj)

(visina/debljina) cm. U ploču je plitko uklesan štit i preko njega srednjovjekovni mač, a cijelim je rubom ploče izvedena bordura. Ploča je sekundarno postavljena na noviji grob. Nažalost, ne možemo znati odakle je ploča uzeta, odnosno gdje se nalazio grob koji je prvo prekrivala i za koji je bila rađena. Možda i nije bila na podu crkve, jer na njoj nema znatnijih tragova izlizanosti, pa je moguće da je bila postavljena negdje uspravno. Oblik mača i koncepcija štita, kao i način urezivanja u kamen, pokazuju da je ploča nastala najvjerojatnije na prijelazu iz 13.

u 14. stoljeće. Prikaz mača je suviše stiliziran, s premalo detalja, ali i nedovoljno čitak da bismo mu mogli preciznije odrediti tip. Ipak, blago lećasta a skoro okrugla (diskoidna) glavica mača, ravna križnica te jednako široko sječivo uklapaju se u ovakvu dataciju. Zanimljiva je uporaba motiva mača na mjestu na kojem se na sličnim nadgrobnim pločama uglavnom nalazi križ. Mač svojim oblikom i podsjeća na križ, ali nas također asocira na viteške redove, specifičnu pojavu srednjega vijeka, koji su se pomoću mača »borili za Krista«. Motivi mača i štita često se javljaju na nadgrobnicima plemstva srednjega vijeka, a i na mnogim stećcima. No, najsličniji prikaz mača našem, i po motivu i po načinu klesanja, nalazimo na templarskoj nadgrobnoj ploči u njihovom portugalskom sjedištu u Tomaru (sl. 9), što učvršćuje pretpostavku da se i na Martin-Bregu radi o templarskoj ostavštini.

O postojanju starije, predtemplarske crkve te vjerovatno i groblja oko nje svjedoči nam vrijedan, ali zasada osamljen, nalaz pronađen istočno od južne sakristije u zapuni mlađega groba, ukopanog u više puta prekopan sloj smeđe zemlje koji je ležao nad zdravicom. To je ulomak male i debele srebrne karičice čiji završetak, rasku-

can u obliku slova S, nažalost nije ostao sačuvan (sl. 10). Riječ je o nakitu tipičnom za bjelobrdsku kulturu (iako se on javlja već i nešto ranije), koja je zahvaćala široki prostor od Slavonije do južne Slovačke, od jugoistočne Austrije do zapadne Rumunjske od sredine 10. do početka 13. stoljeća. S-karičica, kako se ta vrsta nalaza najčešće naziva u literaturi, bila je dio nošnje i muškaraca i žena. Najčešće se nosila upletena u kosu ili zataknuta

Novci kralja Žigmunda,
lice (foto: Janko Belaj)

za traku u kosi. Budući da je pronađena u zapuni groba, možemo pretpostaviti da je tamo najvjerojatnije dospjela prekopavanjem nekoga starijeg grobnog ukopa, odnosno da vjerojatno potječe iz kojega uništenoga groba, možda i s kraja 12. stoljeća. Osim u grobljima na redove bjelobrdskoga kulturnog kruga, S–karičice su česte i u grobovima oko crkava u 12. i 13. stoljeću (Bóna 1978), što bi mogao biti slučaj i na martinbreškom lokalitetu.

Pojedini nalazi svjedoče o srednjovjekovnim aktivnostima na lokalitetu u vrijeme kada su ovom *Zemljom* gospodarili vitezovi ivanovci. Uz ulomke gotičke arhitekture pronađene u urušenjima, vrijedi spomenuti i sitne novce kovane za kralja Žigmunda (1387.–1437.) (sl. 11), te pfenige iz sredine 15. stoljeća koji su pronađeni između oltarne baze i zida u sjevernoj sakristiji. Ipak, osobitu pozornost privlači vrlo dobro očuvan srebrni banovac. Pronađen je u jednoj grobnoj zapuni, gotovo ispod temelja mlađe sakristije. Na njegovoj je poleđini prikazana kuna u trku, a po obodu teče natpis MONETA REGIS P[RO] SCLAVONIA. Radi se o dobro sačuvanom primjerku banskog ili zagrebačkog denara, najljepšega hrvatskog srednjovjekovnog novca i jednoga od najljepših i tehnološki najkvalitetnijih novaca slavenskih naroda uopće (sl. 12, 13). Slavonske banovce, kako se taj novac u literaturi najčešće naziva, počeli su kovati nedugo nakon mongolskoga pustošenja, vjerojatno oko godine 1250., isprva u Pakracu, a od 1260. u Zagrebu. Kovali su se od srebreničkoga srebra do zadnje četvrtine 14. stoljeća, no i dalje su bili u uporabi. Martinbreški je primjerak, sudeći prema tipološkim karakteristikama, bio iskovan za vladavine kralja Karla I. Roberta i bana Stjepana IV. Babonića, dakle između 1310. i 1316. godine. Spomenuto vrijeme kovanja upravo je prijelazno razdoblje za naš lokalitet, kada templari nestaju iz martinbreške povijesti te ih nasljeđuju ivanovci. Možemo

samo nagađati koliko je vremena prošlo od kovanja novca do trenutka kad je bio izgubljen ili je na neki drugi način dospio pod zemlju, baš tu, oko crkve sv. Martina. No zbog vrlo dobre očuvanosti možemo pretpostaviti da nije prošlo mnogo.

Srednjovjekovni nalazi pronađeni na lokalitetu za sada su malobrojni, ali istodobno izuzetno vrijedni za hrvatsku povijest uopće, a crkvenu posebice. Oni su ujedno i sigurna smjernica u daljnjim istraživanjima. Arheološka istraživanja lokaliteta se nastavljaju.

LITERATURA

- BELAJ, Juraj (2006a): Interpretiranje novovjekovnih nalaza iz grobova crkve sv. Martina na Prozorju. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 23:257–294, Institut za arheologiju u Zagrebu.
- BELAJ, Juraj (2006b): Sažeti prikaz arheoloških istraživanja crkve sv. Martina u Prozorju do 2005. *Annales Instituti Archaeologici*, II: 79–84, Institut za arheologiju u Zagrebu.
- BELAJ, Juraj (2007a): *Templari i ivanovci na zemlji svetoga Martina*. Pučko otvoreno učilište Dugo Selo.
- BELAJ, Juraj (2007b): Arheološka istraživanja crkve sv. Martina u Prozorju 2006. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, III:60–65, Institut za arheologiju u Zagrebu.
- BELAJ, Juraj (2008): Arheološka istraživanja crkve sv. Martina u Prozorju 2007. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, III, Institut za arheologiju u Zagrebu (u tisku).
- BÓNA, István (1978): Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Donauújváros. *Alba Regia*, XVI:99–158, Stolni Biograd.
- BRIGHTON, Simon (2006): *In Search of the Knights Templar. A Guide to the Sites in Britain*. Weudenfeld & Nicolson, London.
- DOBRONIĆ, Lelja (1984a): *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Biblioteka Analecta Croatica Christiana, sv. XVIII., Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- DOBRONIĆ, Lelja (1984b): Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj. *Rad JAZU*, knjiga 406, Razred za likovne umjetnosti, knjiga XI., Zagreb.
- DOBRONIĆ, Lelja (2002): *Templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb: Dom i svijet.
- PERNOUD, Régine (2005): *Templari. Prava istina o tajnovitom viteškom redu*. Split: Verbum.

MIRKO BULAT

ARHEOLOŠKI POKAZATELJI RANOG KRŠĆANSTVA U SLAVONIJI

Od nekada daleko većeg prostranstva Slavoniji je nakon oslobođenja od Turaka krajem XVII. stoljeća umanjen teritorij – rijeke Ilove na zapadu do Srijema na istoku. Teritorij je nekad pripadao Panoniji, zatim Donjoj Panoniji, nakon Dioklecijanove podjele provincija krajem 3. stoljeća Drugoj Panoniji na istoku, te dijelovima Savske Panonije na zapadu, i Valerijine Panonije na sjeveru.

Ovdje prikazujemo kršćanstvo kasne antike, od 313. do njezina sloma 378. godine i konačnog avarskog napada 568. godine, na teritoriju od rijeke Ilove na zapadu, Drave – uključujući i hrvatsku Baranju na sjeveru, Save na jugu i granice na istoku. Ovo područje istraživali su muzeji u Osijeku, Vinkovcima, Vukovaru, Iloku, Županji, Đakovu, Našicama, Slatini, Slavonskom Brodu, Požegi i Virovitici, uz suradnju Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Upućujemo na opsežan pregled ranokršćanskih nalazišta i nalaza Slavonije toga razdoblja koji su dale dr. Branka Migotti (Odsjek za arheologiju HAZU) i Mirja Jarak (Odsjek za arheologiju zagrebačkog Filozofskog fakulteta) u katalogu izložbe Arheološkog muzeja Zagreb, pod nazivom: »Od nepobjedivog Sunca do Sunca pravde – Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj«, Zagreb, 1994.

M. Jarak prikazuje povijest starokršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske s naglaskom na početke i doba progona te razdoblje razvijenih starokršćanskih zajednica. B. Migotti iznosi dosadašnje spoznaje pretkršćanskog horizonta (2./3. stoljeće) s naglaskom na kult boga Sola, gnostičke sadržaje, židovsku religiju i predmete s mogućom kršćanskom simbolikom, a u ranokršćanskom horizontu (4. – 7. stoljeće) temama: urbanizam i arhitektura, nekropole i pojedinačni grobni nalazi, te predmeti umjetničkog obrta. Autorice pod uredništvom Željka Dema u navedenom Katalogu izložbe donose vrlo opsežnu bibliografiju, karte, situacijske planove nalazišta, brojne fotografije arheoloških nalaza.

Znamo da je područje Slavonije krajem 5. stoljeća bilo u potpunosti upustošeno. Razaranje od Gota i Huna, nastavljeno je Avarima, Ma-

đarima, Mongolima i Turcima, dok je Dalmacija (pomorska!) ostajala uglavnom nerazorena, tako da se i dalje mogla razvijati, do mletačkog ropstva.

Kao primjer najtežeg razaranja naših antičkih gradova od 378. godine navodimo Mursu, koja je na crtežima nepoznatog francuskog inženjera iz 1688. godine, neposredno nakon njenog oslobođenja od Turaka, prikazana kao goli brežuljak od ruševina /IVY LENTIĆ-KUGLI 19.: 115-122/. Taj je brežuljak razoren oko 1740. godine od stanovnika dravskog otoka nasuprot ruševina Murse, kojega su morali napustiti, a na mjestu ruševina Murse osnovali novo naselje Donji grad - Osijek /TAUBE 1777/.

Tijekom gradnje baranjske ceste Podravlje – Bilje 1773. do 1777. godine korištene su ruševine Mure za izgradnju nasipa, opeke iz još donekle sačuvanih bedema Murse. O tome nas izvještava očevidac rušenja Murse znameniti franjevac Matija Petar Katančić, koji je uz ostale važne arheološke nalaze Murse ustanovio i ostatke kapelice mučenika južno od južnog bedema Murse /KATANČIĆ 1782: 94-96/.

U kapelici su u vrijeme bitke između cara Konstancija II. i protucara Magnencija 28. rujna 351. godine boravili car Konstancije i mursijski biskup Valens, a koji je po antičkom povjesničaru Sulpiciju na prijevaru uspio pridobiti cara Konstancija za arijanizam, što je imalo teške posljedice za crkvu u narednom desetljeću /PAVIĆ 1891: 23-37/. Sulpicije nažalost ne navodi ime mučenika kojem/kojima je bila posvećena ta kapelica /SUPLICIUS SEVER II. 105 E. 4-cit.; PINTEROVIĆ 1978, 144; 1980: 62/.

Devastacija ruševina Murse nastavljena je i tijekom 19. i 20. stoljeća intezitetom građevinskih aktivnosti. U svojem dugogodišnjem istraživačkom radu D. Pinterović je na osnovu plana ing. R. Franjetića pokušala odrediti položaj kapelice mučenika između Divaldove i Frankopanske (južno od Vukovarske). Nažalost, položaj kapelice ne određuje ni naknadno otkriveni plan Donjeg Grada iz 1936. godine kojega je izradio F. F. Schramm /BULAT 1989 : 195-199, i sl.1-4/. Novija zaštitna arheološka istraživanja 90-ih godina prošlog stoljeća na prostoru između Divaldove i Frankopanske ulice, nisu potvrdila njen pretpostavljeni položaj.

Među značajnija nalazišta Slavonije ranokršćanskog doba, ubrajamo ona iz Vinkovaca (Cibala), Štrbinaca kod Đakova (Certisije), Tekića kod Požege (Inceruma) i Sladojevaca kod Slatine. U Vinkovcima na lokalitetu Kamenica istočno od grada uz cestu za Sirmium pronađen je memorijalni objekt na mjestu spaljivanja cibalskog mučenika Poliona. Prvi cibalski i uopće prvi slavonsko-kršćanski mučenik bio je cibalski

biskup Euzebije, pogubljen od cara Valerija polovicom 3. st. Unutar grada sakralni objekt pretpostavlja se na prostoru južno od bivše zgrade PIK-a. Među ostalim iz Vinkovaca ranokršćanskog doba poznati još su, natpis s kristogramom, sarkofag s reljefom ribe, kršćanski grobovi unutar nekropola itd. /IVANA ISKRA-JANOŠIĆ, 1999: 60/.

Lokalitet Štrbinci (Certisija) kod Đakova iscrpno su obrađeni u radu skupine autora Branka Migotti – Mario Šlaus – Zdenka Dukat – Ljubica Perinić: *Accede ad Certissiam – Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova*, HAZU – Odsjek za arheologiju – Zagreb 1998. Upućujemo na članak Migotti: *Povijest istraživanja Štrbinaca i pitanje ubikacije Certisije*, u kojem se navode prva Brunšmidova istraživanja iz 1895. godine antičkih grobova na području Štrbinaca.

Autorica navodi da su ostaci neke luksuzne zgrade s mozaicima i freskama – možda crkva ili villa rustica – bili razoreni rigolanjem vinograda i kasnijim krčenjem, stoga se danas ne zna ni njegov, ni položaj zgrade. Ista autorica u članku navodi: *Vrednovanje arheološke građe u svijetlu rimskodobnog i ranokršćanskog horizonta*, zaključuje da veći broj kršćanskih grobova i nadgrobnih spomenika dopušta da se nazovu ranokršćanskim, čija je različitost pretežno kronološki uvjetovana. Tu je mogla djelovati i pripadnost arijanskoj biskupiji u Mursi.

Pitanje naziva i položaja Certisije za većinu autora još uvijek ostaje otvorenim. Ipak čini se prihvatljivim tumačenje njenoga naziva, kao umanjenice naziva KERTA = grad /BULAT 1989: 24/. Naziv Certisija (Kertisija) udomaćeni je oblik njenog službenog naziva, mjesto nalaza bitnog natpisa "Accede ad Certiss", mogao bi se navesti naziv kao *Paljevine*.

Zanimljivo je da vjerojatno iz Štrbinaca potječe i nadgrobnii natpis mladog kršćanina, Flavija Maura kojeg su postavili sudrugovi, a koji se sad nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu /BRUNŠMID 1909: 167/. Uz nalaze iz Đakova vezujemo i nekoliko kasnoantičkih ulomaka mramornih natpisa, a koji su po Brunšmidu navodno nađeni u Osijeku. Riječ je o nalazima kasnoantičkih mramornih natpisa koje je svojedobno ravnatelj zagrebačkog Narodnog muzeja, Sabljaru, polovicom XIX. stoljeća predao Đakovčanin Pavić. A Sabljar je pogrešno za njih naveo Daruvar, umjesto Diacovar – Đakovo, što Brunšmid nije registrirao i djelomično ih pripisao Osijeku /BRUNŠMID: o. c.; PINTEROVIĆ 1978: 144/. Važno je istaknuti da su nedavno provedena i prva sustavna arheološka iskopavanja nekropole u Štrbincima, kojima su otkriveni vrijedni i raznoliki grobni nalazi /GREGL 1994: 181-190 ; MIGOTTI 2004: 141-246/.

Rimski koštani privjesak u obliku ribe, 2.-4. stoljeće, Osijek, Donji grad

Na području Požeške kotline, zabilježeno je nekoliko lokaliteta za koje pretpostavljamo da su bili starokršćanski. Na nekropoli kod sela Tekića do 1984. godine istražena su 101 različita skeletna groba s vrijednim grobnim priložima, datiranim novcima Konstansa, Konstantina II., Jovijana, Valentinijana i Vanensa od sredine 4. stoljeća do katastrofalne 378. godine. Otkrivena je mala

grobna kapela od opeka i kamena, a istočno od nekropole pronađeno je nekoliko kasnoantičkih zgrada, među kojima i jedna s bazenom (do 2006. godine otkriveno je i istraženo u Tekiću 123 grobova).

S pravom se pripisuje jedna vrsta grobova ove nekropole domaćim romaniziranim stanovnicima, a druga-jednostavnijih i kasnijih, german-skim došljacima /SOKAČ-ŠTIMAC 1984: 123-127/. Vrlo je vjerojatno da bi spomenute zgrade istočno od nekropole odgovarale carskom prenoćištu *Sed mansio Augusti in Praetorio est* na cesti Siscia – Sirmi, po itin. Ant. 260, 5-6, kod Kukuljevića 1873: 126-127.

Druga kasnoantička, možda ranokršćanska nekropola u Požeškoj kotlini (a bilo ih je sigurno mnogo više), nađena je još 1922. godine na Radovanačkom brdu kod Velike, koja je 1986. godine bila istražena po Muzeju Požeške kotline. Dok su 1922. godine nađena dva skeletna zidana groba, sa keramičkim posudama, staklenom čašom, tri lucerne, srebrnim prstenom i novcem cara Konstantina dotle su 1986. godine nađena tri skeletna groba, sa keramičkim posudama, brončanim fibulama, željeznim nožem, perlicama od staklene paste, dok bi po Dioklecijanovu novčiću bili nešto stariji /SOKAČ-ŠTIMAC 1984: 122-123/.

Crkvu svetog Lovre u Slavonskoj Požegi koja se istražuje još od 1971. godine, ne može se pripisati antičkom razdoblju nego tek srednjem vijeku kada je izgrađena na temeljima antičke gospodarske zgrade, a ne crkve /SOKAČ-ŠTIMAC 1984: 123/.

Uz Rudine vezuje se vrijedan nalaz s glavom pokojnika, ploča sa stiliziranim crtežom ribe kao simbolom Krista /u njegovo doba Sunce ušlo u sunčev zodijski znak ribe/ koja se datira u kraj 3. i početak 4. stoljeća.

U Velikim Bastajima pored Daruvara (Aqua Balissae – po meni Banja puža balavca jer takav naziv za njega i danas postoji u Zagorju), nađen je još 1842. godine mramorni sarkofag s reljefnim kantarom u uokvirenoj bočnoj strani, iz kojeg izrasta loza s grozdovima, a u uglovima dva pantera sa šapom na kantarosu; bez natpisa, koji je kasnije

prebačen u park u Daruvaru, a zatim u muzej u Zagrebu /SZABO 1934: 83-84 ; HOFFILLER. SARIA 1938: 272-273; PINTEROVIĆ 1975: 137-138/. Sarkofag bi po Szabu mogao biti rimski ranokršćanski s orijentalnim utjecajima.

Možda su ostaci temelja velike pravokutne zgrade kod ciglane na Starom Slaviku pripadali nekoj ranokršćanskoj bazilici, uništenoj možda 378. godine.

U Sladojvcima kod Slatine, na brdu Kupresu (prije Oršlog), pored tamošnje ciglane, iskopala je arheološka ekipa Muzeja Slavonije u lipnju 1966. godine 7 skeletnih grobova s grobnim priložima koji se sastoje od nekoliko keramičkih posuda, brončanom narukvicom, željeznim kolutom, željeznim nožem, mnoštvom kasnoantičkog rimskog brončanog novca, kovanih većinom u Sisciji (u grobu jednom grobu nađena su čak 44 komada), careva Konstancija II. (39 komada), zatim Konstansa (24), K. Gala (8), Konstantina I. (5), Julijana (4), Konstantinopolisa (3), te od Delmacija i Vetranija po jedan primjerak novca.

Zanimljivo je da svi – osim Vetranijev – pripadaju Konstantinovoj dinastiji, od kojih su Konstantinovi najstariji, a Julijanovi najmlađi. Uzimajući u obzir mali broj grobnih priloga (po kršćanskom običaju), datirani su po novcima od 378. godine, što upućuje na zaključak da su grobovi najvjerojatnije ranokršćanski /SPAJIĆ 1967: 101-125, i T. I-III/.

Može se pretpostaviti da su mnoge ranokršćanske crkve u Slavoniji mogle biti građene na temeljima ranijih ranokršćanskih crkava, razorenih 378. godine ili kasnije, dok su neki ostaci ranokršćanskih crkava ostali nenadograđeni. Tako su npr. u Osijeku u kolovozu 1978. godine nađeni jako oštećeni temelji zgrade s apsidom, koji su vjerojatno ranokršćanski /BULAT 1971: 82, i BULAT 2006: 282, i T. I i T. III/

Kršćanskim nalazima Murse (Osijeku) ubrajamo olovni sanduk u Sarajevskoj ulici i važan nalaz kamenog sarkofaga

otkrivenog u Donjem gradu krajem prosinca 1971. godine pred školom Bratstva i jedinstva (danas Jagode Truhelke), u kojem je nađena srebrna »T« fibula i tri staklene posude za posvećeno vino, ulje i kruh. Ovaj sarkofag je prvi dosada nađeni u potpunosti sačuvani starokršćanski grob u Osijeku /BULAT 1976: 88-101/.

U najnovije doba nađena je u Osijeku i figurica janjeta, jedan od prvih simbola Isusa Krista, a pojedinačne ranije slučajne ranokršćanske nala-

Rimska brončana figura u obliku janjeta, 4. stoljeće, Osijek, Donji grad

ze iz Osijeka opisala je još 1978. godine Branka Vikić-Belančić, naša istaknuta arheologinja iz Zagreba /VIKIĆ-BELANČIĆ 1978: 600-602/. Autorica je uvrstila i sarkofag iz Bastaja kod Daruvara, sarkofag iz Vinkovaca s reljefom ribe i nadgrobnu ploču s natpisom i kršćanskim znakom iz Vinkovaca /ibid., str. 593-599, passim/. Iz Osijeka potječe i jedan izuzetan spomenik – počasni stup s natpisom u čast cara Julijana II. kao pogubitelja zabluda kršćanstva /PINTEROVIĆ 1978: 96/.

Unatoč brojnim slučajnim nalazima ranokršćansko razdoblje u Slavoniji još uvijek je nedovoljno istraženo, prije svega zbog malog broja dosada provedenih arheoloških istraživanja.

KRATICE:

AMZ – Arheološki muzej, Zagreb

AP – Arheološki pregled, Beograd

ARR – Arheološki radovi i rasprave HAZU, Zagreb

AV – Arheološki vestnik, Ljubljana

HAZU – Hrvatska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

GSM – Glasnik Slavonskih muzeja, Vukovar /kasnije Županja, Našice, Osijek/

HAD – Hrvatsko arheološko društvo

MSO – Muzej Slavonije, Osijek

OZ – Osječki zbornik, Osijek

VAMZ – Vjesnik Arheološkog muzeja, Zagreb

VHAD n. s. – Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

LITERATURA

- BRUNŠMID, Josip, Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu 1909.
- BULAT, Mirko, Zaštitni arheološki radovi na terenu Murse u 1971. godini – antički i praistorijski nalazi
- BULAT, Mirko, Novi antički nalazi u Daruvaru, 1973.
- BULAT, Mirko, Kroz najstariju prošlost Đakova i Đakovštine, Đakovo 1974.
- BULAT, Mirko, Strossmayerov dar Osijeku 1896. godine, 1976.
- BULAT, Mirko, Antičko staklo u Muzeju Slavonije, 1976.
- BULAT, Mirko, Sakralni život u Mursi, Katolička crkva jučer i danas, Đakovo 1987.
- BULAT, Mirko, Salonitanski biskup hesychius kao izvor kršćanstva u Mursi. Radovi XIII. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, III, Citta del Vaticano, Split, 1998.
- BULAT, Mirko, Novi podaci za baziliku mučenika u Mursi, Zbornik na trudovi Ohrid, 1989.
- BULAT, Mirko, O antičkom nazivu Đakova, Đakovački vezovi, 1989.
- BULAT, Mirko, Još o mjestu nalaza ulomaka starokršćanskih natpisa u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Đakovo 1994.
- DEKKER, Hedviga, Đakovo i njegova okolica kroz kulturno-historijske spomenike, Đakovo 1959.

- GREGL, Zoran, Kasnoantička nekropola Štrbinci kod Đakova, Zagreb 1994.
- HOFFMILLER V. – SARIA B., Antike Inschriften aus Jugoslawien, Heft I-Noricum und Pannonia Superior, Zagreb 1938.
- ISKRA-JANOŠIĆ, Ivana, Rimsko razdoblje/Roman period/Colonia Aurelia Cibalae Vinkovci u svijetu arheologije, Vinkovci 1999.
- KATANCSICH, Matija-Petar, Dissertatio de columna militaria ad Eszekum reperita, Eszeki 1782, Zagrabiae 1794.
- LENTIĆ-KUGLI, Ivy, Dva plana osječke tvrđe s kraja 17. stoljeća
- MIGOTTI, Branka - ŠLAUS, Mario - DUKAT, Zdenka – PERINIĆ, Ljubica, Accede ad Certissiam – Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova, Zagreb 1998.
- MIGOTTI, Branka – PERINIĆ, Ljubica, Nekropola Štrbincima kod Đakova u svijetlu kasnoantičkog horizonta Panonije, 2001.
- MIGOTTI, Branka, Kasnoantička nekropola na Štrbincima kod Đakova, 2001.
- PAVIĆ, Matija, Arijanstvo u Panoniji sriemskoj, Đakovo 1891.
- PINTEROVIĆ, Danica, Mursa u svijetu novih izvora i nove literature, Osijek 1967.
- PINTEROVIĆ, Danica, Nepoznata Slavonija, Osijek 1975.
- PINTEROVIĆ, Danica, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek 1978.
- PINTEROVIĆ, Danica, "Baswilica martyrum" u Mursi, Zagreb 1980.
- RAUNIG, Branka, Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova, 1980.
- ROGOŠIĆ, Robert, Veliki Ilirik i njegova konačna razdioba, Zagreb 1962.
- SOKAČ-ŠTIMAC, Dubravka, Arheološka iskapanja u požeškoj kotlini: Četvrti znanstveni sabor Slavonije, Osijek 1984.
- SOKAČ-ŠTIMAC, Dubravka, Tekić – rimsko groblje i naselje, Požega 2005.
- SPAJIĆ, Emil, Kasnorimska nekropola u Sladojevcima, Osijek 1967.
- SZABO, Gjuro, Iz prošlosti Daruvara i okolice, Zagreb 1934.
- THOMAS E. B., Die Gläser des Espelmayrsfeldes, Forschungen 1962.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, Branka, Elementi ranog kršćanstva u sjevernoj Hrvatskoj, 1978.

KREŠIMIR FILIPEC

KRATAK NACRT KRISTIJANIZACIJE HRVATSKOG DIJELA PANONIJE U RANOM SREDNJEM VIJEKU

Rezultati arheoloških istraživanja u Loboru na položaju Majka Božja Gorska od 1998. do 2005. godine bila su poticaj za pisanje ovog rada. Prigodom tih istraživanja nađene su dvije crkve koje se datiraju prije osnutka Zagrebačke biskupije. Rijetki povijesni izvori zajedno s arheološkim nalazima i nalazištima govore nam o tijeku kristijanizacije južne Panonije od vremena kad su se Slaveni tu naselili u drugoj polovici 6. st.

Uvod

Stanje istraženosti ranog srednjeg vijeka u sjevernoj Hrvatskoj još je nezadovoljavajuće. Povijesni izvori donose nam samo rijetke vijesti. Najvažniji izvor za povijest kristijanizacije među panonskim Slavenima *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* samo se uzgredno bavi sjevernom Hrvatskom. O misijama među tu nastanjenim Slavenima saznajemo posredno iz drugih izvora, koji su najčešće vrlo šturi. Novija arheološka istraživanja počela su odgovarati na pojedina pitanja, na koja nismo imali odgovore.

Kristijanizacija hrvatskog dijela Panonije u ranom srednjem vijeku

Kristijanizaciju južne Panonije možemo, u skladu s mijenjanjem političkih prilika podijeliti na sljedeće faze:

1. *prije dolaska Slavena (prije 567./568., odnosno prije 580. u zapadnim krajevima),*
2. *vrijeme avarske dominacije od 567/568. do oko 800. godine,*
3. *Franačko Carstvo od kraja 8. do početka 10. st. (slavenska vazalna kneževina između rijeka Drave i Save) – Akvilejsko misijsko područje,*
4. *Hrvatsko Kraljevstvo od prve trećine 10. do kraja 11. st. – Sisačka biskupija (?),*
5. *Hrvatsko–ugarska personalna unija, nakon 1102. godine – Zagrebačka biskupija (zapadni dio međuriječja) i Pečuška biskupija (istočni dio međuriječja).*

1. Od vremena propadanja rimske vlasti u ovim dijelovima Carstva koncem 5. stoljeća možemo pratiti procese koji su s jedne strane vezani uz prodore različitih barbarskih naroda, a s druge strane s propašću privrede. Unatoč tomu što se domicilno stanovništvo smanjuje, život nije utrnuo, posebno kad je riječ o dijelovima Gornje Panonije. Kasnoantičko stanovništvu ovog dijela Rimskog Carstva čine više ili manje romanizirani starosjedioci i različiti germanski i drugi narodi koji su prešli na prostor Carstva prije početka „velike seobe naroda«, potom Istočni Goti, Gepidi i Langobardi koji su na tome području uspostavili svoju vlast. Svi germanski narodi koji su u vrtlogu seobe ovuda prošli bili su kršćani, većinom arijanci. Istočni Goti, koji su zauzeli ovo područje krajem 5. st., nisu dirali u rimske civilne institucije, pa ni u crkvenu organizaciju. Možemo čak reći da su nakon dugotrajnih nemira i ratova donijeli dugo željeni, ali ipak samo kratkotrajni mir. U njihovo vrijeme zamjećuje se povećana građevinska aktivnost, koja će se nastaviti i u Justinijanovo doba (6. st.). Ta građevinska aktivnost odražava se i na gradnju crkava kako u gradovima tako i u visinskim utverdama. Odlaskom Langobarda u Italiju na Uskrsni ponedjeljak 568. otvorio se put prema zapadu Avarima i Slavenima. Osamdesetih godina 6. st. Avari prodiru, zajedno s podložnim Slavenima, sve do granica Italije. Biskupije u Gornjoj Panoniji i Noriku su uništene, a biskupi zajedno s dijelom stanovništva uglavnom protjerani prema Dalmaciji, Istri i sjevernoj Italiji. Osobito su stradala naselja i utvrde na putu iz Panonije prema Italiji. Na pojedinim visinskim utverdama dobro se opažaju tragovi paljenja i rušenja, kao u slučaju Ajdovskog grada – Vranje pri Sevnici u Sloveniji i Lobora, Majka Božja Gorska. Kasnoantičko stanovništvo očuvalo se u enklavama na nekim područjima. Veći broj ostao je živjeti oko Blatnog

jezera (Mađarska) i nakon 600. godine. Vjerojatno su manje enklave kasnoantičkog stanovništva ostale očuvane i na drugim, zaklonjenim mjestima prvenstveno na prostoru današnje Slovenije, sjeverozapadne Bosne i sjeverozapadne Hrvatske. I nakon odlaska Langobarda u Italiju, u Panoniji se još uvijek nalaze ostaci Germana, većinom Gepida. Njih arheološki nalazi i povijesni izvori mogu pratiti sve do 9. st.

2. Vrlo mali broj arheoloških nalaza svjedoči o tome da je kršćanstvo bilo prisutno među Avarima i Slavenima. Različiti sitni predmeti, križevi, prsteni s kršćanskim motivima, različiti okovi i drugo, nalaze se, u grobovima, kako u ranoavarskom tako i u kasnoavarskom vremenu. Kršćani su očito živjeli u Avarskom Kaganatu. No, tu valja računati i s ostacima Romana i Germana. Nije isključeno da je kršćanstvo bilo prisutno i među visokim avarskim slojem. Povijesni izvori spominju i avarskog kagana imenom *Theodorus*. U zapisima s koncila (*Conventus episcoporum ad ripas Danubii*) 796. godine nakon ulaska franačke vojske na područje Kaganata spominju se i kršćani. Je su li i Slaveni prihvatili kršćanstvo ne možemo sa sigurnošću tvrditi jer su njihovi ostaci vrlo slabo poznati. Groblja s urnama, kao i kosturna poganska groblja na redove govore da u to doba kršćanstvo nije u većoj mjeri prisutno.

3. Franačkim osvajanjem zapadnog dijela avarskog kaganata, koncem 8. st., stvoreni su preduvjeti za pokršćavanje Slavena i Avara. Godine 811. akvilejski patrijarh na temelju starijih prava traži jurisdikciju nad zemljama južno od rijeke Drave. Tada je Panonija razdijeljena između tri dijeceze. Područje do rijeke Drave pripalo je akvilejskoj patrijaršiji, od Drave do rijeke Rabe Salzburškoj nadbiskupiji, a od Rabe do rijeke Dunava biskupiji Passau. Današnja Zagrebačka biskupija većim dijelom je pripala akvilejskom, a u manjim dijelom salzburškom misijskom području (nekadašnji arhiđakon Bekšin – Međimurje i Prekomurje). Kada je zaista počelo pokršćavanje sjeverne Hrvatske dosad smo mogli samo uzgredno doznati iz povijesnih izvora s početka 9. st, prije svega onih koji spominju slavenskog vazalnog kneza Ljudevita. Franački vazalni knez Ljudevit vladao je, prema povijesnim izvorima, međuriječjem Save i Drave, a sjedište mu je bilo u Sisku. Njega je u buni koju je podigao protiv Franaka 819. godine pomagao gradeški patrijarh Fortunat i to šaljući mu majstore i zidare da mu zidaju utvrde. To su uz slučajne nalaze, kamene ulomke – dijelove namještaja predromaničke crkve, koji potječu vjerojatno iz Siska, bili jedini podaci o vezama sjeverne Hrvatske u 9. stoljeću s akvilejskom patrijaršijom. Arheološki nalazi iz Siska, prije svega

ulomci kamenog namještaja, svjedoče nam o tome da je na području grada podignuta crkva. Nažalost od pet kamenih ulomaka, samo su dva sigurno s toga područja, od kojih je jedan načinjen od žutog pješčenjaka iz kamenoloma iz Gorâ kod Petrinje. Iz istog vremena potječu nalazi iz Lobora. Prvi misionari, vrlo vjerojatno iz sjeverne Italije, došli su u Lobar (Hrvatsko zagorje) već početkom 9. st. U prvo vrijeme za potrebe prve kršćanske zajednice podignuta je pored ruševina starokršćanske crkve, koja očito više nije obnavljana, drvena crkva. Oko drvene crkve započinje se ubrzo s pokopavanjima. Gradnja drvenih crkava tijekom 9. st. posvjedočena je i sjeverno od rijeke Drave u Zalavâru i Zalasabaru (obje u Zaladskoj županiji u Mađarskoj). Negdje na prijelazu 9. u 10. st., ali najkasnije do sredine 10. st. podiže se iznad ruševina starokršćanske crkve, predromanička trobrodna bazilika s predvorjem i zvonikom na pročelju. Oko nje se također nastavlja s pokopavanjima. Ta je crkva imala bogato ukrašenu oltarnu pregradu. Nađeni su različiti ulomci oltarne pregrade, krstionice, ciborija, menze, različiti doprozornici, dovratnici, klupice, stupići, kapiteli i drugo. Na mnogim ulomcima nalazi se tropruta pletenica, kuke, ali i različiti drugi motivi kao što su drvo života, te različiti floralni motivi. Na pojedinim ulomcima pojavljuju se i dijelovi natpisa. Prema načinu izrade i stilskim karakteristikama namještaj je mijenjan od prijelaza 9. u 10. pa sve do 11. st. Tu crkvu vjerojatno su podigli benediktinci i to u vrijeme panonsko slavenskog vazalnog kneza Braslava ili hrvatskog kralja Tomislava. Nesumnjivo je negdje u blizini, unutar utvrde, stajao i benediktinski samostan. Crkva u Loboru nije, kako to sada izgleda, stradala u mađarskoj provali oko 900. godine. Arheološka istraživanja na ovome mjestu naša su saznanja o početku pokrštanja panonskih Slavena u mnogome dopunila. Crkve u Loboru i Sisku nisu jedine u srednjovjekovnoj Zagrebačkoj biskupiji. To su jedina dva mjesta danas koja nam izravno govore o kristijanizaciji sjeverne Hrvatske. Važno je napomenuti da je franačka kristijanizacija, kad je riječ o navedenom prostoru uspjela. Većina stanovnika je pokrštena. Posredno će nam o tome govoriti otkrivena groblja. Riječ je isključivo o kršćanskim grobljima na redove, koja se prema nađenim predmetima mogu datirati od 10. pa sve do 12. st. U Loboru počinje pokopavanje uz crkvu već u 9. st.

4. Na drugom splitskom saboru 928. godine spominje se sisačka biskupija kao nepopunjena. Ona se tada nudi hrvatskom biskupu Grguru umjesto središta u Ninu. Izričito se spominje da je dobro napućena i da ima mnoštvo svećenika. Osim crkva u Loboru i ulomaka iz Siska,

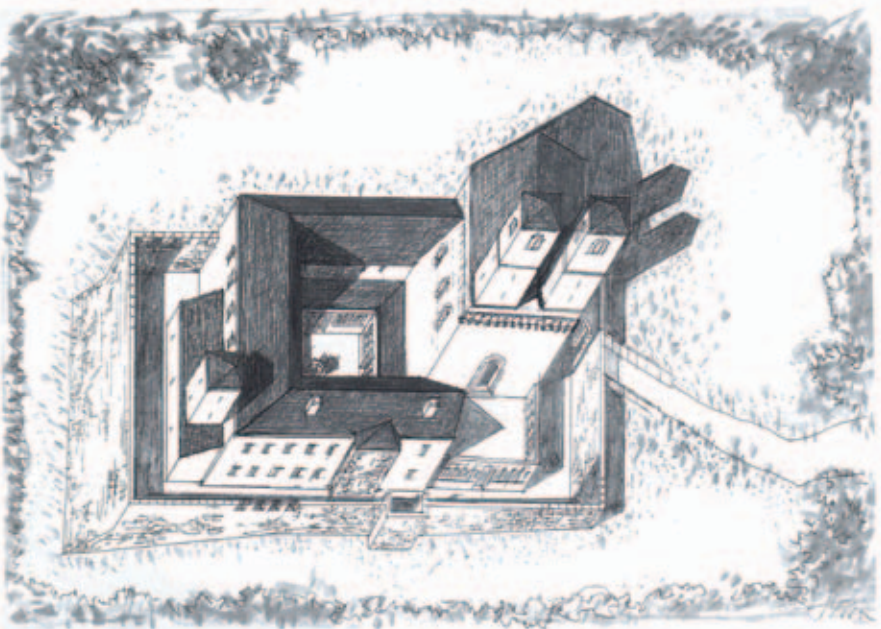

koji posredno govore o još jednoj crkvi, nije otkriveno niti jedno drugo mjesto na kojem bi se eventualno nalazila predromanička crkva. Zasiurno to nisu jedine crkve na području kojim su početkom 10. stoljeća zavladaali Hrvati. Koliko je crkva sagrađeno u to doba ne znamo. Znamo jedino da crkva u Loboru više puta mijenja unutrašnji namještaj. Na teritoriju svih arhiđakonata koji se spominju u popisu goričkog arhiđakona Ivana morala je, već tada, stajati barem jedna crkva, a u zapadnom dijelu biskupije i više njih. Groblja koja pripadaju tzv. bjelobrdskoj kulturi govore da u međuriječju Drave i Save žive kršćani koji se i pokopavaju po kršćanskim običajima. Nema poganskih priloga u grobovima. U popisu župa goričkog arhiđakona Ivana iz 14. st. na prvom mjestu spominje se Sisak. Nije isključeno, kako su to u više navrata naglašavali različiti povjesničari, da to odražava stanje stvari prije nego što se biskupija prema novom biskupskom središtu počela nazivati Zagrebačkom.

5. Prema Felicijanovoj ispravi iz 1134. osnivanje Zagrebačke biskupije stavlja se na konac 11. st., točnije 1093/94. u vrijeme ugarskog kralja Ladislava. Kako nije sačuvan nikakav akt o osnivanju nove biskupije, to je otvorilo mnoga pitanja na koja povjesničari još nisu dali adekvatan odgovor. Arheološki izvori govore o tomu da su najkasnije do sredine 12. st. sva kršćanska groblja na redove premještena uz crkve. To je proces koji je zahvatio gotovo cijelu Panonsku nizinu, odnosno i Hrvatsku i Ugarsku. Sličan proces zbiva se i u istočnom dijelu međuriječja (Pečuška biskupija), u kojoj se smjenjuje franačka i bugarska vlast tijekom 9. st., dok napokon ne potpadne pod ugarsku vlast u 10. st. Dakle, kristijanizacija koja je započela u vrijeme franačke vlasti je uspjela i održala se i nakon mađarske provale. U prvo vrijeme »osnivanja« nove zagrebačke biskupije, odnosno na prijelazu iz 11. u 12. st. te u prvu polovicu 12. st. može se datirati relativno mali broj crkava. Njihov broj u kasnijim stoljećima će rasti. U stvarnosti se »osnivanjem« Zagrebačke biskupije nije puno promijenilo. Izgradnja crkava se nastavila. Najveća promjena je ta što je do toga vremena biskupija, koja je očito pravni nasljednik sisačke biskupije spomenute u izvorima 10. st. dobila stalnog biskupa. Od sredine 12. stoljeća povijesni izvori već spominju pojedine crkve. Osobito će njihov broj porasti tijekom 13. i 14. st. To razdoblje već nam je puno bolje poznato iz povijesnih izvora.

VLADIMIR PETER GOSS

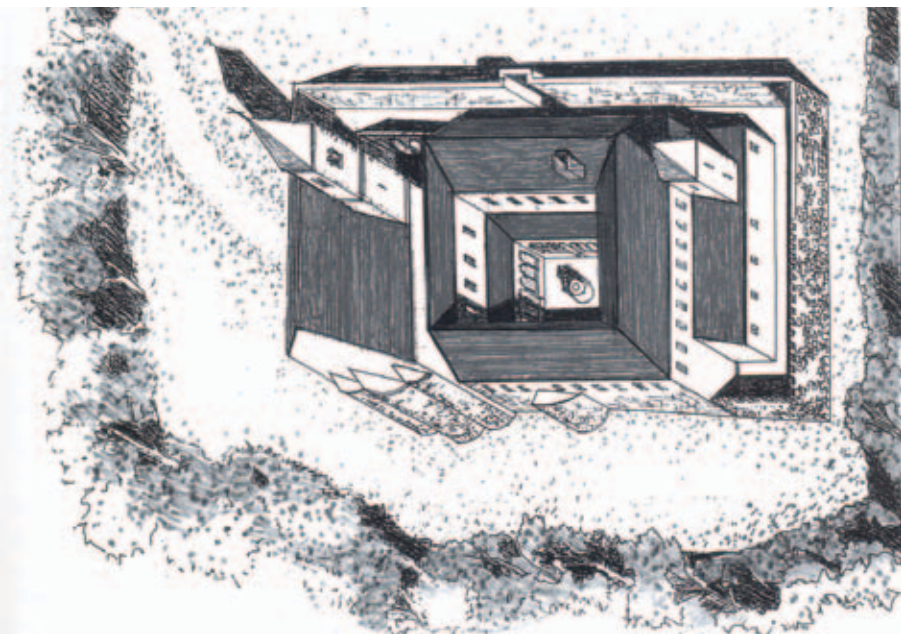
RUDINA, OPATIJA TEMPLARA, KAO MJESTO BOGATE ROMANIČKE SKULPTURE U MEĐURIJEČJU SAVE I DRAVE

*Rudina, Sv. Mihovil, rekonstrukcija., Sena Sekulić-Gvozdanović
(iz ostavštine Sene Sekulić-Gvozdanović).*

U godini u kojoj najveća izložbena manifestacija likovne i materijalne kulture nosi naslov »Rome and the Barbarians – The Birth of a New World«, može se očekivati ponovno otvaranje starih kontroverzi, formuliranih kao »Orient oder Rom«, »Sjever ili Mediteran«, »Romani ili Germani«, naravno danas više ne u smislu izrazitog sukoba civilizacija (iako se i taj dogodio), već stvaranje nove, zajedničke europske kulture.¹ Pritom valja imati na umu da su »humanisti«, zagovornici uloge mediteranske i klasične kulture Grčke i Rima tijekom stotinjak godina odradili sjajan posao u određivanju i prikazivanju uloge mediteranske klasične i judeo-kršćanske komponente kasnije europske kulture, dok se glas zastupnika »barbarskog« doprinosa čuo daleko manje i s mnogo manje preciznosti.² Kako su rasprave nerijetko bile obojene nacionalizmima i regionalizmima, to su zadobivale nepotrebnu oštrinu i isključivost. Bro-

*Rudina, Sv. Mihovil, rekonstrukcija., Sena Sekulić-Gvozdanović
(iz ostavštine Sene Sekulić-Gvozdanović).*

zzi i Tagliaferi su pred više desetljeća majstorski odbacili takve ekstremne stavove pokazujući da svaka teorija koja insistira na samo jednom, odlučnom čimbeniku je redovito nedostatna i pogrešna³. No i nakon toga ostaje činjenica da poviješću umjetnosti vladaju »humanisti«, i da je čas za trijezno preispitivanje »barbarske« komponente i više nego stigao.

Upustimo li se u takav pothvat, odmah zamjećujemo da su materijali razmjerno oskudni, a da ponajviše nedostaju precizne studije, kakvih u »humanista« ima bezbroj, pokazujući jasno kako se neki antikni, grčko-romski, klasični uzor odrazio u umjetničkom djelu kasnijih razdoblja⁴. Cilj ovog priloga je pokazati da su takva istraživanja na području neklasičnih izvora srednjovjekovne umjetnosti moguća, potrebna i korisna. U našem se slučaju ne radi o nekom marginalnom spomeniku već o najvrednijem što se iz razdoblja romanike očuvalo u južnopanonskom prostoru, o benediktinskoj opatiji Rudina i katedralnoj crkvi njezine biskupije u Pečuhu.

Rudina kao *locus* spominje se prvi put u donaciji templarima zemlje u okolini 1210. Postoji i ploča s glagolskim natpisom koji Putanec čita kao »1129«, možda datum izgradnje opatije. Kasnije se spominje sedam opata, između 1279. i 1524. Desetljeće kasnije (1536.) u Rudini su Turci. Koriste je kao groblje. Promjene vlasti i promjene pučanstva brišu prošlost. Na zemljovidima 18. stoljeća nalazimo »Rudinu grad«, dakle spomen na nekoć utvrđenu opatiju, ali ne i na njenu vjersku ulogu. 19.

Rudina, Sv. Mihovil, palmeta, Gradski muzej Požega (foto AMZ)

nja vodi Dubravka Sokač-Štimac u suradnji s Institutom za arheologiju u Zagrebu, uz bezrezervnu i hvalevrijednu potporu pokojnog biskupa Đure Kokše. Nažalost, uz sav entuzijizam i zalaganje struke, iskopavanja na Rudini su ponovo zapela, što nije neobično za ključne lokalitete kontinentalne Hrvatske⁵.

Rudina, Sv. Mihovil, kamen s dijamantnim zrcima, Gradski muzej Požega (foto AMZ)

smonostorom, 12. st.). Uz zapadno pročelje nalaze se dva zvonika, po navadi koja se u Panoniji udomila već u 11. stoljeću, a ispred njih atrij⁶. Manja jednobrodna crkvice s polukružnom apsidom nalazi se zapadno od glavne. Oblicima podsjeća na ranoromanički sloj arhitekture u Slavo-

i 20. stoljeće vrijeme je intenzivne razgradnje kad pravoslavno stanovništvo materijalom s Rudine podiže bogomolje i čitava naselja, Čečavac, Kujnik, Šnjegavić... Pokušaji da se Rudina spasi traju više od stoljeća, od vremena Kempfa i Szabe, i njihovih posjeta 1906. i 1907., a od tog vremena u muzejske zbirke pristižu i ulomci skulpture i arhitektonske plastike. No devastacija Rudine se nastavlja sve do pred kojih dvadesetak godina kad se tamo počinje ozbiljno iskopavati. Za Gradski muzej Požega istraživa-

Dosadašnja su istraživanja locirala trobrodnu romaničku baziliku s tri apside, izgrađenu od lijepog klesanca, s vrijednim arhitektonskim dekorom klesanih lučica, dijamantnih zrnaca, romaničkih kobasičastih profilacija i palmeta (sl. 1-4). Nađeno je i opeka manjeg formata, tipičnih za romaničku Slavoniju, a i opeka koje su vjerojatno služile za svodne konstrukcije. Dimenzije su skromne (14 x 8m), no kvaliteta ziđa, harmoničnost proporcija tlocrta i arhitektonskih masa, te arhitektonska i figuralna plastika na visini su suvremenih panonskih ostvarenja (posebice ističemo sličnost tlocrtno-prostorne koncepcije sa Somogyvárom i Ellé-

Rudina, Sv. Mihovil, romanička profilacija,
Gradski muzej Požega
(foto AMZ)

zajedno s ostalim rudinskim ulomcima predstavljaju najbogatiji nalaz romaničke skulpture u međuriječju Save i Drave.⁸

Već 1906. djelovanjem Đure Szabe i Julija Kemfa, prve skulpture s Rudine ulaze u muzejske zbirke, zaglavni kamen s križem u današnji Gradski muzej u Požegi, jedna od glava u Arheološki muzej u Zagrebu (sl. 5). Danas, stotinu godina kasnije sva dosada otkrivena lica Rudine uključuju dvadeset individualnih kamenih fragmenata s ukupno 21

licem. Sve su to dijelovi graditeljskog sklopa, najvjerojatnije konzole, odnosno kapitelnje zone. Osamnaest takvih elemenata nose po jednu glavu ili lik, a jedan je nosio tri glave, danas dvije (sl. 6, 7). Dodatno, postoji romboidna ploča s ugraviranim licem istog stila, koja je pripadala nekom drugačijem graditeljskom elementu (bazi?), a možda se radi i o nedovršenom te odbačenom ulomku. Sedamnaest ulomaka s licima nalazimo danas u Gradskom muzeju u Požegi, po jedan u Arheološkom muzeju, te u zbirci Glasnović u Zagrebu⁹.

Da su rudinska lica ne samo povišeni već i vrijedan likovni fenomen, upozorio je Matko Peić 1957., a svi autori, od Peića nadalje, prepoznali su rudinska lica kao vrhunski rad romanič-

Rudina, Sv. Mihovil, glava, Arheološki muzej u Zagrebu (foto AMZ)

Rudina, Sv. Mihovil, kamen s dvije glave, Gradski muzej Požega (foto AMZ)

nog zaključka da je taj osebjuni izraz nastao upravo na padini požeških gora. Na prvi se pogled zamjećuje *jedinstveni duh* cjeline, ali i da se radi o nekoliko ruku¹⁰.

»Glavni majstor« (sl. 8) rudinske radionice suvereno vlada osebjunim ekspresivnim rječnikom na temelju pravocrtnih i kosih užljebljenja

Rudina, Sv. Mihovil, glava s izbuljenim očima, Gradski muzej Požega (foto AMZ)

koja daju njegovom radu izvanrednu izražajnu dubinu, no i izvjesnu klasičnu ravnotežu i ekonomiju. Izrazita u tom smislu je bradata glava koja jasno pokazuje majstorov smisao za poštivanje kadra ali i vještinu u variranju konveksnih i konkavnih površina, ravnih i zakrivljenih poteza. Određuju ga nadalje usta prikazana kao mala izdužena pačetvorinasta udubina i izrazito izbuljene oči s rupicom zjenice nad kojima je izravno impost-čelo. Vox populi vox Dei, pa je tako to lice prepoznato kao zaštitni znak Rudine, nalazimo ga na plakatima, privjescima, majicama, kravatama. Na pečatu Gradskog muzeja u Požegi najčešće je viđeni odljev. U izboru od samo 25 slika u boji u zborniku Simpozija u Parmi (2004) gdje se nalazi moj članak sa šest rudinskih glava, pojavljuje se, bez ikakvih mojih sugestija i naš bradonja. Urednik ga je kao i naš anonimni kolektivni povjesničar umjetnosti prepoznao kao

ke stilizacije, možda rustičan no potresno ekspresivan u strogoj linearnosti koja ipak dozvoljava bujan život plastičnim detaljima. Pogledamo li svaki kamen поближе, spoznat ćemo da unutar naizgled uniformnog izraza susrećemo bezbroj varijacija. Globalno, radi se o stilu za koji nije bilo moguće naći pravih analogija bilo u Karpatskom bazenu, bilo drugdje, što vodi do logič-

Rudina, Sv. Mihovil, glava »Glavnog Majstora«, Gradski muzej Požega (foto AMZ)

tanjurastoj udubini kakve nema na suprotnoj strani. Gotovo sigurno znak da su na skulpturi radila dva majstora, svakako zanimljiv podatak o podjeli rada unutar srednjovjekovnih klesarskih radionica¹¹.

Rudina, Sv. Mihovil, »Mačak«, Gradski muzej Požega (foto AMZ)

badge rudinskog stila. Zakučastim pitanjem podjele rudinskih ruku pozabavili smo se drugdje, pa se ovdje nećemo ponavljati, a umjesto radova »Glavnog majstora« središte scene prepuštamo skulpturi famoznog »Mačka« s tri lica, tri nosa, tri usta i četiri oka (sl. 9). Njegov majstor radi u plošnim, paralelnim planovima stupnjevito skidajući slojeve kamena i pažljivo upisujući jasne, oštro rezane detalje. Pogledamo li bolje »mačka«, zamijetit ćemo da su srednji i desni (motrite-ljev lijevi) nos, oko, brk i usta na istom, višem nivou, od onoga na lijevo. Ovdje je oko izrazito niže, a smješteno je u prostranoj

Gdje su izvori rudinskog stila? Predložio sam 2004. da je na Rudini postojao neki kasnoantikni model orijentalnog porijekla. Ciklus fresaka koji je naslikao dolutali istočnokršćanski slikopisac? Ili da je ondje bio kastrum Justinijanove rekonkviste, gdje je neki vojnik iz Egipta ostavio koptske glinene, drvene ili koštane sitne predmete ili igračke, kakve su fascinirale publiku na nedavnoj koptskoj

Perle s tri lica iz Kompolja, Arheološki muzej u Zagrebu (foto AMZ)

ovakve trolične glave s četiri oka poznate su u keltskoj umjetnosti, npr. kamene glave 2. st. iz Reimsa, ili istodobna glinena (dakle prijenosna) iz Bavaya u Belgiji. Sada nam i izbuljene oči, posebice one okruglog tipa u nekih od glava postaju razumljivije (sl. 6, 7). Kao posebno zanimljivi presedan ističemo perle s tri lica s japodskog područja (Kompolje, Prozor, Donja Dolina – ovdje se radi o stvarna tri lica i šest očiju, iako sjeverno i sjeveroistočno od našeg područja nalazimo i redukcije s četiri oka), kamo su stigle vjerojatno iz pontskih radionica posredstvom Kelta na čijim se nalazištima nerijetko nalaze (sl. 10). Okrugle očice cjevastih skulptura sepulkralaca iz Glogovnice kraj Križevaca (oko 1200.) mogle bi pripadati sličnom izvoru (sl. 11)¹³.

izložbi »After the Pharaohs« u Budimpešti. Ili neko bliskoistočno kršćansko tkanje, rad u metalu? Jer zna se da su koptski predmeti kolali i Avarskim kaganatom, a nije isključeno da je na Rudini postojao i kontinuitet kršćanskog života kroz ta mračna stoljeća. U svijet oblika rudinske plastike dobro se uklapa i dekorativna skulptura – križ od prepleta, ulomci s palmetama (sl. 2) koje zapanjujući podsjećaju na koptske tekstile (ali imaju i barem jednu analogiju u središnjoj Panoniji, u Madocsi, 12. st.). Mislim da takve izvore ne treba olako isključiti no dok oni ostaju hipotetski, za neke rudinske komade danas imamo sasvim sigurne mjesne presedane¹².

I tu »Mačak« (sl. 9) preuzima vodstvo iz ruku Glavnog majstora. Naime

Glogovnica, župni dvor, lik sepulkralca
(foto AMZ)

Malo se u našoj, pa i svjetskoj povijesti romaničke umjetnosti pisalo o utjecajima predrimskih slojeva europske kulture. Dotaknuo sam se tog pitanja razmatrajući »Kamen iz Križovljana« u Podravini, a o sličnim se izvorima pisalo i glede mnogoglave »lunete« iz Somogyvára (sr. 12. st.)¹⁴. Jedna od konzola pečuške katedrale, i to ona koja svojim grafizmima i fascinantnom asimetrijom donekle podsjeća na Rudinu (sl. 12), slični također licu s korica mača iz Szaba u Mađarskoj (prva polovica 3. st. prije Krista). Čup u obliku glave iz Male Vrbece u Arheološkom muzeju Đerdapa (1. st. prije Krista) začuđujući podsjeća na bučoglave glogovničke križnike¹⁵. Iste »keltske« okrugle i izbočene oči nalazimo ponovno na konzolama u Pečuhu, posebice onima sa životinjskim licima, ali i ljudskim. Jedna od tih (sl. 13), ona s razmaknutim okruglim očima i tek naznačenim potezima kose i brade (?) oko četvrtastog lica sa zaobljenim uglovima, remek-djelo čiste zakrivljene forme i linije, nalazi analogiju u licu uzidanom unutar najvišeg kata

zvonika u Visokom ispod Kalnika (sl. 14). Ta neobjavljena skulptura, na koju nam je pozornost skrenuo Vladimir Palošika, mogla bi se klasificirati kao predpovijesna (keltska?), ali i kao srednjovjekovna.

Neke od konzola pečujske katedrale posjeduju rudimentarnu snagu kojom podsjećaju na Rudinu. Postoji i sličnost u formatu konzole, osobito usporedimo li rudinskog »ovna« sa trokutastim glavama nekih od pečuških konzola (sl. 15, 16)¹⁶. Nije isključeno da su rudinski majstori preuzeli koncept i format konzole iz Pečuha, katedrale njihove biskupije, tek kojih 80 km zračne linije na sjeveroistok. Nije isključeno da iza pečuških i rudinskih konzola postoje slični uzori (slijepi lučići su, na primjer, gotovo identični), ali interpretacije tih izvora, u oba slučaja vrlo osebujne, znatno se razlikuju. I o tome sam pisao drugdje pa se čitatelja upućuje na te stranice¹⁷.

Pretpostavljenom autohtonošću stila, rudinske su skulpture podosta »in« u smislu recentnih pogleda na romaničku umjetnost, gdje se

Pečuh, konzola, Muzej katedrale
(foto Goss-Jukić)

Pečuh, konzola, Muzej katedrale (foto
Goss-Jukić)

umanjuju količina i važnost kretanja umjetnika i ideja (npr., Xavier Barral i Altet, *Contre l'art roman?*, 2006.)¹⁸. Iako se pri tome i pretjeruje i dolazi u sukob s povijesnim izvorima, slažem se da se dalekosežni zaključci o »putovanjima oblika« (tj. ljudi, jer oblici ne putuju već ljudi koji ih nose) ne mogu donositi samo na temelju stilskih analiza i analogija. Nije teško prepoznati zajedničku bit romaničkog umjetničkog djela u Irskoj ili Transilvaniji, no isto tako nije teško razlikovati romaniku u Skandinaviji od romanike na Iberskom poluotoku. Mjesne prilike, iskustva, uzori, sjećanja određuju kako će se unutar tog zajedničkog jezika stvarati lokalni dijalekt¹⁹.

U Rudini postoje izvjesne čvrste točke, kao na primjer keltski uzori za famoznog mačka, pretpovijesni izvor neobičnih oblika detalja očiju i sl. Daljnjim istraživanjima taj popis predrimskih izvora možda će se i produžiti. No na Rudini su vrlo vjerojatno postojali i primjeri rimske provincijalne skulpture, pa se kla-

slična ravnoteža horizontala i vertikala, istaka i udubljenja »Glavnog majstora« i skulptura njegovog kruga (sl. 8), možda može objasniti pozivanjem na takve uzore²⁰. Naravno, ovdje nemamo čvrstoću dokaza kao u slučaju »Mačka«. Dodirne točke između pečujске (točnije: jedne od pečuških) radionica i rudinske, koje mislim da postoje ali nisu odlučujuće, također vrijedi preispitati. Ovdje smo materijalno na nešto čvršćem tlu, no nisam siguran da se ne bi moglo predložiti i dosta raznovrsnih, pa i kontradiktornih teorija²¹.

Pri proučavanju izvora romaničke skulpture nerijetko se zazivaju »barbarski«, »stepski«, »orijentalni« ili »prapovijesni« uzori. Rijetko se, međutim,

*Visoko, glava
u zvoniku
crkve (foto
Goss-Jukić)*

precizno određuje izvor, ili klasa predmeta kojoj uzor, kao u slučaju našeg »mačka«, pripada²². Ne treba, međutim, zaboraviti, da je cjelokupna europska kulturna tradicija izrazito indoeuropska, odnosno da su i neindoeuropski narodi na području Europe prošli kroz jak utjecaj indoeuropskih susjeda (npr. Finci, Mađari). Grci i Rimljani jednako su Indoeuroljani kao Kelti ili Langobardi. Time se ne negira da se u romaničkom likovnom izrazu ne može naći odraza arapske ili dalekoi-stočne umjetnosti. Veze su naravno postojale a za »zgodne« motive uvijek ima umjetničkog zanimanja i publike. Klasična umjetnost Mediterana, Grka i Rimljana, samo je jedan vid (i to samo u nekim svojim fazama) antropocentričnog, idealiziranog izraza, koji se očito veže uz urbanitet grčkih polisa i rimskih municipija. Taj izraz se afirmira u kratkom povijesnom razdoblju od nekih osam stoljeća (od 5. prije do 3. poslije Krista) na području viskourbaniziranog središnjeg Mediterana. Skrenemo li i malo u stranu kako u vremenu tako i u prostoru, ući ćemo u svijet bujne dekorativne mašte, animalnog i vegetabilnog genija u kojem je ljudska figura, visoko stilizirana, samo dio tog svijeta zahuktale, hijeratizirane dekoracije. No ona nije to samo u »barbara« već i u pretklasičnoj Grčkoj ili u ruralnom i provincijalnom Rimu. Daleko važniji od para suprotnosti »Rimljani – Barbari« je par »urbs – rus«. Rani srednji vijek i romanika su razdoblja dominacije ladanja, unutar koje se tijekom romanike postepeno reaffirmira grad, da bi kao ključni nositelj elitne i elitističke kulture zadržao svoju ključnu ulogu do danas. No to ne znači da uz gradove renesanse, prosvjetiteljstva i liberalnog kapitalizma, duh ruralne magije nije itekako nastavio stvarati. Izbija on i u renesansi, još više u populizmu baroka, pa i danas²³. Samo što se povijest umjetnosti

Rudina, Sv. Mihovil, »Ovan«, Gradski muzej Požega (foto AMZ)

Pečuh, konzola, Muzej katedrale (foto Goss-Jukić)

kao izrazito elitistička disciplina elite za elitu zalijepila, grubo rečeno, na »stotinu najljepših spomenika« i sustavno je šutjela o postojanju »tije većine«²⁴. Nismo li tu istu nazvali, kad bi se već »spustili« do njezine razine, folklorom, egzotikom, primitivom? Mjesto, značaj i ulogu tog beskrajnog neurbanog, pa i antiurbanog duha tek se naslućuje. Predromanika, romanika i, usudio bih se oprezno sugerirati, barok, veliki su momenti kad »rus« izbija u prvi plan. U takvom okviru razmatranja trebalo bi biti moguće daleko preciznije odrediti ulogu neurbanih elemenata kako antikne civilizacije i njenih suputnika, Kelta, Ilira, tako i novih doseljenika, Germana, Slavena, te europskih naroda azijskog porijekla. Kavkaz, Altaj i stepa, Irska i Vikinzi, Perun i Veles nisu stigli u 4., 5. ili 6. stoljeću. Oni su trajna sastavnica europskog kulturnog iskustva, tek u Ateni i Rimu nisu stupali Akropolom ili Palatinom, već se krili u kolibi ili na vrhuncima i močvarama, gdje su si i sami odredili mjesto²⁵. Znakovito je da i u razmjerno malom uzorku od nekih stotinjak figuralnih, životinjskih i biljnih fragmenata romaničke skulpture u srednjovjekovnoj Slavoniji, nalazimo nekoliko slučajeva kad s velikom dozom sigurnosti možemo upozoriti na neklasične, pa i pretklasične uzore. To bi nas trebalo potaći na sustavno traženje i novo ocjenjivanje ne samo romanike, već uopće vanurbanog umjetničkog izraza na području naše zemlje, te, naravno, diljem naše zajedničke Europe.

BILJEŠKE

- ¹ *Rome and the Barbarians – The Birth of a New World*, katalog izložbe, Venecija, Palazzo Grassi, 2008.
- ² Kao lijep primjer nedavnih napora te vrste navodimo zbornik godišnjeg skupa medievista u Parmi: Arturo Carlo Quintavalle, urednik, *Medioevo: il tempo degli Antichi*, Parma 2003., s pedesetak izvrsnih priloga na tu temu.
- ³ Mario Brozzi i Amelio Tagliaferi, *Arte Longobarda – la scultura figurativa su marmo e su metallo*, Cividale 1961., str. 18-22.
- ⁴ Ponovno vidi opasku 2.
- ⁵ Za najnovije zaključke glede Rudine vidi Vladimir P. Goss, *Sva lica Rudine*, Split 2008 (u tisku; dalje: SLR), te isti, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja – Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, katalog izložbe, Zagreb. 2007. (dalje: SKIR), str. 26-30, te kataloške jedinice 41-66 (Dubravka Sokač-Štimac), 85 (Katica Simoni), 106 (Vjekoslav Jukić).
- ⁶ Vidi opasku 5, te Sena Gvozdanović-Sekulić, *Utvrdeni samostani na tlu Hrvatske*, Zagreb 2007., str. 39-45 i Bela Zsolt Szakacs, *Western Complexes of Hungarian Churches in the Early 11th Century*, u: *Hortus artium medievalium* 3 (1997.), str. 149-163.
- ⁷ Vladimir P. Goss, *A Reemerging World – Prolegomena to an Introduction to Earlier Medieval Art Between the Sava and the Drava Rivers*, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, 32 (2005.), str. 91-112, SKIR, str. 20, Ilona Walter, *Árpád-kori téglatemplomok nyugat-dunánantúlium*, Budimpešta 2004., tlocrt 6, 37, 40, 44, 47, etc.
- ⁸ SKIR, str. 27-29.
- ⁹ SKIR, str. 26, te katalog br. 41-57, 85, 106.
- ¹⁰ Matko Peić, *Likovne i ostale umjetnosti Požege*, u: *Požega 1227-1977*, Požega 1977., str. 486-494. SLR (u tisku).
- ¹¹ SLR (u tisku), SKIR, str. 30, Vladimir P. Goss, *Oriental Presence and Medieval Art in Croatian Pannonia*, u: *Medioevo Mediterraneo: L'Occidente, Bisanzio e l'Islam*, Parma, 2007., str. 447-455, posebno str. 553-554.
- ¹² Vladimir P. Goss, *Oriental Presence and Medieval Art in Croatian Pannonia*, in: *Medioevo Mediterraneo: L'Occidente, Bisanzio e l'Islam*, Parma, 2007., str. 554, Imre Takács, urednik, *Paradisium plantavit*, katalog izložbe, Pannonhalma, 2001., str. 236, László Török, *After the Pharaos*, katalog izložbe, Budimpešta, 2005., str. 170, 171, 246-248.
- ¹³ Jacques Moreau, *Die Welt der Kelten*, Stuttgart 1961, str. 105, sl. 74, 75. Dubravka Balen-Letunić, *Perle s tri lica pronađene na području Like*, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, III. serija 23 (1990), str. 41-54, SKIR, str. 30-34 i katalog br. 31-35 (Lana Okroša Rožić).
- ¹⁴ Vladimir P. Goss, *Kamen iz Križovljana nakon Kamena iz Belca*, u: *Prilozi Instituta za arheologiju* 22 (2005.), str. 187-198, Imre Takács, urednik, *Paradisium plantavit*, katalog izložbe, Pannonhalma, 2001., str. 421-422.
- ¹⁵ *The Celts*, katalog izložbe, Venecija, Palazzo Grassi, 1991., str. 330, 381.

¹⁶ Više u SLR (u tisku).

¹⁷ Više u SLR (u tisku).

¹⁸ Xavier Barral i Altet, *Contre l'art roman?*, Paris 2006.

¹⁹ Više u SLR (u tisku).

²⁰ SKIR, str. 26-28.

²¹ SKIR, str. 28, katalog br. 48, te više u SLR (u tisku).

²² Tu je mnogo učinio Jurgis Baltrusaitis u nizu radova, npr. *Formations, deformations: la stylistique ornamentale dans la sculpture romane*, Paris 1931., novo izdanje Paris 1986.

²³ »Renesansa« kao posebni stilski izraz ustvari postoji samo na jednom mjestu u svijetu, Firenci, i to u njezinim elitnim krugovima. Barok posjeduje elitističku, akademsku, klasicističku struju no njegova je veličina upravo u djelima koje potječu iz raspaljenje pučke pobožnosti. Podsjetimo i na fenomen »naivne umjetnosti« kao konstitutivnog dijela umjetničkog izraza »moderne«.

²⁴ Vidi Vladimir P. Goss, *Rural Romanesque in Central and Eastern Europe. A Voice for a Silent Majority*, u: Zbornik radova skupa »Integrazione, Assimilazione, Esclusione e Reazione Etnica, Venecija, 23-26. 11. 2006. (u tisku).

²⁵ Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu*, drugo izdanje, Zagreb, 2007.

ZAHVALA

Ovaj rad omogućen je sredstvima projekta »Romanička umjetnost između Save i Drave i europska kultura«, MZOŠ 009-1300623-0946. Zahvaljujemo dr. Ivanu Mirniku na savjetima glede ovog a i nekih ranijih navedenih tekstova, dr. Dubravki Balen-Letunić za pomoć oko troglavih prikaza, prof. Anti Rendiću-Miočeviću, ravnatelju AMZ, za dozvolu za reproduciranje fotografija u posjedu AMZ, prof. Dubravki Sokač-Štimac i Gradskom muzeju Požega na dugoročnoj ljubaznoj suradnji, te Vladimiru Palošiki za posjet Visokom.

KRŠĆANSTVO I CRKVA U KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ U RANOM SREDNJEM VIJEKU (VI. – XI. ST.)

Povijest kršćanstva na prijelazu iz kasne antike u rani srednji vijek u današnjoj kontinentalnoj Hrvatskoj priča je o zaustavljenom razvojnem tijeku iz prethodnog razdoblja, o prekidu kontinuiteta. Crkvena organizacija u južnopanonskim rimskim pokrajinama, Panoniji Saviji (*Pannonia Savia*) sa sjedištem u Sisciji (*Siscia*, Sisak) i Drugoj Panoniji (*Pannonia Secunda*) sa sjedištem u Sirmiju (*Sirmium*, Srijemska Mitrovica), koje su obuhvaćale čitav prostor kontinentalne Hrvatske osim današnjeg Međimurja,¹ bila je krajem 4. stoljeća već oblikovana. U to vrijeme vrela nedvojbeno ukazuju na postojanje četiri biskupije. Tri su bile u Drugoj Panoniji, u Cibalama (*Cibalae*, Vinkovci), Mursi (*Mursa*, Osijek) i Sirmiju, a jedna u Panoniji Saviji, u Sisciji.² Iz ovoga bi proizlazilo da je prostor Druge Panonije bio prilično dobro pokriven crkvenim ustrojbenim jedinicama, dok je u Panoniji Saviji sasvim očigledna praznina ako bi u njoj bila samo jedna biskupija. Stoga se ne čini nevjerojatnom pretpostavka da se u još jednom mjestu nalazilo biskupsko sjelo, a kao kandidat se u hrvatskoj povijesnoj znanosti najčešće spominje Jovija Botivo (*Iovia Botivum*, Ludbreg). Doduše, osim činjenice da je u kasnoantičko doba ovo naselje imalo status gradske

1 Prostor Međimurja je potpadao pod pokrajinu Prvu Panoniju (*Prima Pannonia*) koja je sjedište imala u Savariji (Szombathely, hrv. Subotiče). Čini se da je i područje današnjeg Donjeg Miholjca, gdje se u antici vrlo vjerojatno nalazilo naselje Marinijana (*Mariniana*), pripadalo Panoniji Valeriji (*Pannonia Valeria*), čije je središte bilo u Sopijani (*Sopiana*, Pécs, hrv. Pečuh). To se zaključuje na temelju podatka da je ondje smještenoj postrojbi nadređen bio valerijski vojni zapovjednik (o tome usp. J. Fitz, *L'administration des provinces pannoniennes sous le Bas-Empire romain*, Bruxelles 1983., str. 15, isti, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit III*, Budimpešta 1994., str. 1179; također i A. Mócsy, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* S IX, Stuttgart 1962., s. v. *Pannonia*, kol. 586-587). Druga je Panonija obuhvaćala i cijeli Srijem, dakle i dio koji je danas u sastavu Republike Srbije.

2 R. Bratož, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen (4. bis 6. Jahrhundert), u: V. Gjuzelev - R. Pillinger (ur.), *Das Christentum in Bulgarien und auf der übrigen Balkaninsel in der Spätantike und im frühen Mittelalter*, [Miscellanea Bulgarica 5], Beč 1987., str. 156.

općine (*civitas*),³ što je bio jedan od temeljnih preduvjeta da bi uopće moglo biti uzdignuto na položaj središta biskupije, često se njegovim biskupom smatra izvjesni Amancije, sudionik Akvilejskog koncila 381. godine, ali je to daleko od sigurnog. Štoviše, po svemu sudeći Amancije je zapravo bio biskup Jovije u Panoniji Valeriji, na mjestu suvremene Alsóheténypuszte, jer je iz drugog izvora poznata njegova misionarska djelatnost među barbarima naseljenima u toj pokrajini, koji su služili kao saveznički vojnici u rimskoj vojsci.⁴ Ipak, ako Amancije i nije bio biskup savijske Jovije, to nikako ne isključuje mogućnost da je u njoj postojalo biskupsko sjelo, osobito stoga što bi u protivnom Sisijska biskupija bila nadležna za bitno veće područje nego biskupije u Drugoj Panoniji.

Najuglednija panonska, a ujedno i ilirička biskupija u kasnom 4. stoljeću bila je Sirmijska nadbiskupija, što je bila posljedica statusa Sirmija kao središta Panonske dijeceze odnosno zasebne Iliričke prefekture te carskog sjedišta (*sedes imperii*).⁵ No, koliko se može prosuditi,

3 Kao *civitas* navodi se u Jeruzalemskom itinerariju (*Itinerarium Hierosolymitanum*, u: *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti et Hierosolymitanum*, izd. M. Pinder - G. Parthey, Berlin 1848.), str. 561, red. 10.

4 Usp. T. Nagy, The Last century of Pannonia in the Judgement of a New Monograph, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 19, Budimpešta 1971., str. 320, E. B. Thomas, Das frühe Christentum in Pannonien im Lichte der archäologischen Funde, u: D. Straub (ur.), *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, [Katalog Ausstellung Enns], Linz 1982., str. 263, E. Tóth, Az alsóhetényi 4. századi erőd és temető kutatása, 1981.-1986. Eredmények és vitás kérdések [Vorbericht über Ausgrabungen der Festung und des Gräberfeldes von Alsóhetény 1981.-1986. Ergebnisse und umstrittene Fragen], *Archaeologiai Értesítő* 114-115, Budimpešta 1987. - 1988., str. 52-60. Doduše, stručnjaci pitanje i dalje ostavljaju otvorenim, v. D. Gáspár, *Christianity in Roman Pannonia. An evaluation of Early Christian Finds and sites from Hungary*, [BAR International Series 1010], Oxford 2002., str. 50; B. Migotti, Early Christianity in Aquae Iasae (Varaždinske Toplice) and Iovia (Ludbreg) in Pannonia Savia, u: R. Müller (ur.), *Christentum in Pannonien im ersten Jahrtausend. Internationale Tagung im Balaton Museum in Keszthely vom 6. bis 9. November 2000*, [Zalai múzeum 11], Zalaegerszeg 2002., str. 55-56; R. Bratož, Aquileia tra Teodosio e i Longobardi (379-568), u: G. Cuscito (ur.), *Aquileia dalle origini alla costituzione del ducato longobardo. Storia - amministrazione - società*, [Antichità altoadriatiche 54], Trst 2003., str. 481.

5 Panonska dijeceza (*dioecesis Pannoniarum*), poznata i kao Zapadni Ilirik (*Illyricum occidentale*), obuhvaćala je sve četiri panonske pokrajine (Prvu i Drugu Panoniju, Panoniju Saviju i Valeriju), dvije noričke pokrajine (Unutrašnji i Obalni Norik) i pokrajinu Dalmaciju, a bila je dio Prefekture Ilirika, Italije i Afrike (*praefectura praetorio Illyrici Italiae et Africae*). Tijekom 4. stoljeća Ilirik je prigodice bio odijeljen od Prefekture Ilirika, Italije i Afrike i podvrgnut zasebnom prefektu pa je tada Sirmij bio i njegovo sjedište (u tom slučaju nije bio imenovan *vicarius* odnosno načelnik Panonske dijeceze). Ovu Iliričku prefekturu ne smije se pomiješati s kasnijom Iliričkom prefekturom (*praefectura praetorio per Illyricum*), nazivanom i Istočni Ilirik (*Illyricum orientale*), koja je bila dio Istočnog Rimskog Carstva, a nastala je odjeljivanjem od nekadašnje jedinstvene (velike) Iliričke prefekture. Doduše, Sirmij je od 437. do 441. godine, nakon što je vrhovništvo nad Panonijom prešlo sa Zapadnog na Istočno Carstvo, bio sjedište i istočnorimske Iliričke prefekture.

već od drugog desetljeća 5. stoljeća nositelj metropolitanske časti za Dalmaciju i susjedne pokrajine postao je salonitanski nadbiskup.⁶ U tom ga dostojanstvu spominje papa Zosim (417. – 418.) u poslanici iz 418. godine. Tako je salonitanski nadbiskup možda upravo tada stekao nadležstvo nad pojedinim panonskim i noričkim pokrajinama. Istodobno valja naglasiti da je u 6. stoljeću svoj utjecaj na štetu Salonitanske metropolije postupno širila i Akvilejska patrijarhija pa su u to vrijeme njezinoj jurisdikciji pripale biskupije iz Unutrašnjeg Norika i ostataka Prve Panonije. Napokon, osnutkom istočnorimske Iliričke prefekture i definitivnom uspostavom sjedišta novoga prefekta u Tesaloniki (*Thessalonica*, Solun), što se dogodilo do 395. godine, Sirmij je uvelike izgubio na dotadašnjoj važnosti. U Tesaloniki je 415. godine papa Inocent I. (402. – 417.) službeno utemeljio i vikarijat za Istočni Ilirik,⁷ a prema nekim je istraživačima Inocentov nasljednik na papinskoj stolici Zosim postavio salonitanskog nadbiskupa za vikara Zapadnog Ilirika.⁸ I jedno i drugo je ozbiljno suzilo stare ovlasti sirmijskog nadbiskupa. Razlog za ove promjene leži u činjenici što je Sirmij kao grad na samoj granici Carstva bio izložen sve većoj opasnosti od napada izvana, dok su se Salona i Tesalonika nalazile u razmjerno sigurnoj unutrašnjosti.

Nadiraanjem Huna u posljednja dva desetljeća prve polovine 5. stoljeća crkveni je ustroj u kasnoantičkoj Panoniji pretrpio udarac od kojeg se više nije u oporavio. Sirmijski je nadbiskup bio prinuđen pred hunskom navalom u kojoj je 441. godine plijenom pao Sirmij napustiti svoje sijelo. To je pak značilo da je tamošnja vjerska zajednica u formalnopravnom smislu prestala funkcionirati, iako se obdržavanje kršćanskog kulta bez sumnje nastavilo, jer je dio gradskog stanovništva ostao. Vjerojatno je nakon toga salonitanski nadbiskup preuzeo prvenstvo u cijeloj Panonskoj dijecezi, dakle i nad biskupijama u Drugoj Panoniji. Hunsku je vladavinu u južnoj Panoniji zamijenilo u drugoj polovini 5. stoljeća gospodstvo germanskih naroda, prvenstveno Ostrogota i Gepida. Može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da u tom razdoblju nisu bile popunjavane biskupske stolice, iako ni inače nije u Sisciji, Cibalama,

6 Usp. R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. st. Kratak oris, *Zgodovinski časopis* 40, Ljubljana 1986., str. 373 i bilj. 62, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 156, 175, bilj. 57, J. Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata I: Katolička crkva*, Zagreb 2004., str. 15.

7 Usp. K. Baus, Nutarnji crkveni život između Niceje i Kalcedona, u: H. Jedin (ur.), *Velika povijest Crkve* II, [Volumina theologica; sv. 19], Zagreb 1995., str. 244, 246.

8 J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans la province romaine de Dalmatie*, Pariz 1906., str. 134-135, isti, Une ébauche de vicariat pontifical sous le pape Zosime, *Revue historique* 155, Pariz 1927., str. 326-332.

Mursi i Joviji Botivo poznat nijedan biskup iz prve polovine 5. stoljeća, izuzevši anonimnog prvosvećenika iz Sirmija koji je završio kao bjegunac. Ipak, južnopanonska Crkva nije sasvim izgubila na životnosti, kao što pokazuju prilike na početku 6. stoljeća.

Slom crkvenog ustroja u južnoj Panoniji u 6. stoljeću

Sazivanje dvaju koncila u dalmatinskom središtu Saloni 530. i 533. godine svjedoči da crkvena organizacija u južnoj Panoniji nije dokraja propala. Sačuvana akta tih crkvenih sabora donose i imena dvojice siscijskih biskupa koji su sudjelovali u koncilskom radu, Ivana i Konstantina.⁹ Smjena na biskupskoj stolici u Sisciji morala se očito zbiti poslije 530., a prije 533. godine, ali je nemoguće točno odrediti koliko su oba biskupa provela na dužnosti. Ipak, vrijedi pretpostaviti da je Ivan postao biskupom zahvaljujući nastojanjima ostrogotskog kralja Teoderika Velikog (474. – 526.) da ulije nov život oblastima u južnoj Panoniji,¹⁰ dok je Konstantin jamačno ostao u svom sijelu i poslije konačnog sloma ostrogotske vlasti u Dalmaciji i Panoniji Saviji 537. godine. Obično se smatra da je čvrsta povezanost Siscijske i Salonitanske crkve bila posljedica rasapa crkvenog ustroja u Panoniji zbog čega se biskupija u Sisciji radije oslonila na crkvu u Dalmaciji nego na Akvileju.¹¹ No, veću je ulogu u tomu zasigurno odigrala okolnost što je salonitanski metropolit, kako se čini, još od prve polovine 5. stoljeća izrastao u primasa za južnopanonske pokrajine.¹² Naposljetku, takvom je razvoju moglo pogodovati i upravno združivanje Panonije Savije i Dalmacije pod Ostrogotima.¹³ Moguće je i da je administrativno spajanje pokrajina bilo dodatno potaknuto njihovim crkvenoupravnim vezama.

Šutnja akata salonitanskih koncila što se tiče biskupija u nekadašnjoj Drugoj Panoniji (u ostrogotsko je vrijeme glavnina te pokrajine bila

⁹ Usp. R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoeletja [kao u bilj. 6], str. 377-378, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 159, 182-183, B. Kuntić-Makvić, Grčka i rimska starina, u: I. Supićić (ur.), *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost I: Srednji vijek (VII - XII. stoljeće)*. *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb 1997., str. 85, R. Katičić, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb 1998., str. 106.

¹⁰ O tome usp. H. Gračanin, Goti i južna Panonija, *Scrinia Slavonica*, Slavonski Brod 2006., str. 109-111.

¹¹ R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoeletja [kao u bilj. 6], str. 378, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 159, isti, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoeletja*, [Zbirka Zgodovinskega časopisa 8], Ljubljana 1990., str. 9-10.

¹² Usp. i M. Buzov, Sisačka biskupija u svjetlu pisanih i arheoloških izvora (Prilog proučavanju arheološke topografije biskupskoga grada Siska), *Tkalčić 3*, Zagreb 1999., str. 254.

¹³ Usp. H. Gračanin, Goti i južna Panonija [kao u bilj. 10], str. 109-110.

poznata kao Sirmijska Panonija, *Pannonia Sirmiensis*) pokazuju težinu stanja u koje su zapale južnapanonske kršćanske zajednice. Ovaj je nedostatak Istočno Rimsko Carstvo uznastojalo nadomjestiti osnutkom biskupije u Basijani (*Bassianae*, Donji Petrovci). O tome svjedoči ukaz cara Justinijana I. (527. – 565.) od 14. travnja 535. godine, kojim su se nadbiskupu Justinijane Prime (*Iustiniana Prima*, Caričin Grad kod Leskovca u Srbiji) podvrgnule u crkvenom pogledu pokrajine Unutrašnja i Obalna Dakija, Prva Mezija, Dardanija, Prevalitana i Druga Makedonija te dio Druge Panonije oko grada Basijane.¹⁴ Tako je Basijanska biskupija postala nadležna za odsječak Druge Panonije koji je Istočnom Carstvu pripao sporazumom s Ostrogotima 510. godine.¹⁵ Prema nekim istraživačima, podatku se ne bi trebalo pridavati preveliku važnost jer je mala vjerojatnost da je Justinijan obnovio crkveni ustroj u panonskim pokrajinama.¹⁶ No, caru je nesumnjivo bilo do toga da očuvani prostor u južnoj Panoniji što čvršće uklopi vojnu, civilnu i crkvenu upravu Carstva, a to je uistinu mogao postići utemeljenjem novog biskupskog sijela između 527. i 535. godine. Napokon, i Sirmij i Cibale i Mursa ostali su do 535. godine izvan dohvata carske vlasti. Slom Sirmijske nadbiskupije uvelike je uvjetovao ustrojavanje Justinijanoprimske nadbiskupije.¹⁷ Biskupi su od vremena Anastazija I., a napose Justinijana I. morali na sebe preuzeti sve više upravnih dužnosti u gradskim općinama budući da gradska vijeća više nisu bila funkcionalna.¹⁸ Tako je osnutak nove biskupije u Drugoj Panoniji trebao ojačati i upravno uređenje tamošnjih oblasti. Nedvojbeno je i siscijski biskup Konstantin, naročito kad je Panonija Savija iznova potpala pod Carstvo, postao odgovoran za rad siscijske gradske uprave (u ostrogotsko vrijeme je uprava stajala pod nadzorom ostrogotskih vojnih vlasti).

Ostrogoti i Gepidi su se sa svoje strane pak pobrinuli za funkcioniranje arijanske crkve budući da su bili sljedbenici arijanstva. Zahvaljujući nalazu srebrne žlice, za koju se smatra da je ostrogotski kultni predmet

14 *Novella Iustiniani* 11 (izd. R. Schöll - G. Kroll, [*Corpus iuris civilis* III], Berlin 1904.).

15 O sporazumu usp. H. Gračanin, Goti i južna Panonija [kao u bilj. 10], str. 109.

16 R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljetja [kao u bilj. 6], str. 378, bilj. 82, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 183, bilj 76.

17 Usp. Ch. Pietri, La géographie de l'Illyricum ecclésiastique et ses relations avec l'église de Rome (V^e-VIe siècles), u: *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin. Actes du colloque organisé par l'École française de Rome (Rome, 12-14 mai 1982)*, [Collection de l'École française de Rome 77], Rim 1984., str. 48-49, R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske crkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoljetja [kao u bilj. 6], str. 378, isti, Die Entwicklung der Kirchenorganisation in den Westbalkan-Provinzen [kao u bilj. 2], str. 159.

18 Usp. J. H. W. G. Liebeschuetz, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford 2001., str. 151-155.

korišten u euharistijske svrhe, može se zaključiti da je u Sisciji organizirano djelovala arijanska crkva.¹⁹ Kako je grad bio pokrajinsko središte, u njemu su bile stacionirane znatnije ostrogotske vojne snage pod gotskim komesom (*comes Gothorum*), pa je arijansko bogoslužje bilo zasigurno njima namijenjeno. Osim toga, nakon što su Gepidi 536. godine obnovili svoje sirmijsko kraljevstvo,²⁰ u Sirmiju je stolovao i gepidski arijanski biskup.²¹ Arijska crkva je pod Ostrogotima i Gepidima uživala povlašten položaj budući se oslanjala na podršku službenih vlasti, ali je i pravovjerno bogoštovlje bilo dopušteno, napose u Ostrogotskom Kraljevstvu, kako bi se zadovoljile vjerske potrebe domaćeg, romaniziranog stanovništva. Doduše, nije se moglo očekivati da Ostrogoti, a još manje Gepidi potiču obnovu pravovjerne crkvene organizacije, osobito u vremenima sukoba s Carstvom. Tako je poslije novoga gepidskog osvajanja ugasnula Basijanska biskupija. U dopunskom Justinijanovom ukazu iz 545. godine, kojim je nadbiskupija Justinijana Prima ustrojena u zaseban vikarijat i podvrgnuta papi, navedena je kao dio njezine jurisdikcije, uz Unutrašnju i Obalnu Dakiju, Prevalitanu, Dardaniju i Prvu Meziju, Panonija, ali bez bližeg određenja kao u ukazu iz 535. godine. To ne znači samo da je Carstvo izgubilo kontrolu nad preostalim dijelom Druge Panonije nego i da Basijanska biskupija tada više nije postojala. Nije obnovljena ni nakon što se Carstvo 551. godine opet domoglo te oblasti,²² što upućuje na to koliko je Basijana u međuvremenu bila propala. Čim je 567. godine oborena gepidska država, Istočno je Carstvo zaposjelo Sirmij,²³ a potom uspostavilo i pravovjernu crkvenu organizaciju u osobi sirmijskog biskupa Sebastijana.²⁴ Vjerojatno je to bilo moguće zahvaljujući i dotadašnjemu djelovanju arijanske crkve koja je održavala crkve radi vlastitih kulturnih potreba. No, opće prilike u južnoj Panoniji nisu bile nimalo povoljne. Cibalsko, mursijsko i jovijsko sjelo već odavno je bilo upražnjeno, a po svoj prilici nakon smrti biskupa Konstantina (možda oko sredine 6. stoljeća) nije više bila popunjena niti siscijska biskupska stolica. Na kraju krajeva, i sirmijski je biskup

19 Usp. M. Buzov, Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji, u: M. Pelc, *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb 2004., str. 464.

20 O tome usp. H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija, *Scrinia Slavonica* 7, Slavonski Brod 2007., str. 28-30.

21 Iz vrela je poznat biskup Trazarik koji je 567. godine prebjegao Istočnim Rimljanima (usp. H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija [kao u bilj. 20], str. 44-45).

22 H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija [kao u bilj. 20], str. 41-42.

23 O tome usp. H. Gračanin, Gepidi, Heruli, Langobardi i južna Panonija [kao u bilj. 20], str. 43-45.

24 O njemu usp. V. Popović, Le dernier évêque de Sirmium, *Revue des études augustiniennes* 21, Pariz 1975., str. 91-110.

morao bježati pred navalom Avara koji su 582. godine osvojili grad. Nije pomoglo ni to što su njegovi sugrađani preporučivali Bogu spas grada, o čemu upečatljivo svjedoči glasoviti grčki natpis na opeki pronađenoj u Sirmiju: *Kriste Gospode. Pomozi gradu, odbij Avarina i čuvaj Romaniju* (= Rimsko Carstvo) *i onoga koji ovo napisao. Amen.*²⁵ Bijeg biskupa Sebastijana tako je i simbolički označio konačan slom crkvene organizacije u južnoj Panoniji.

Prežici kršćanstva u južnoj Panoniji i doba franačke prevlasti

Zaključak da je kršćanstvo bilo iskorijenjeno čim su Avari i Slaveni zavladaali južnom Panonijom uistinu ne bi bio opravdan. Manji dio kršćanskoga, romanizirano-barbariziranog stanovništva preostao je u ovim oblastima, održavajući još neko vrijeme luč vjere. Sporadičan opstanak kršćanstva omogućilo je i dovođenje zarobljenika s istočnorimskog (bizantskog) područja. Vrela spominju tzv. Sermezijance, zatočenike koje su Avari 623. godine odveli iz okolice Konstantinopola i s još nekih mjesta u Tračkoj dijecezi, upravnoj oblasti kojoj je pripadala i carska prijestolnica, te ih naselili vjerojatno sjeverno od Dunava, neposredno uz bivšu Drugu (Sirmijsku) Panoniju, pa su po starom pokrajinskom središtu Sirmiju i dobili ime. U novom su se boravištu s vremenom pomiješali s Bugarima, Avarima i Slavenima, ali su očuvali kršćansku vjeru.²⁶ To pokazuje i da avarski vlastodršci nisu na svom području zabranjivali obdržavanje kršćanskog kulta. No, bez blagotvorne veze s duhovnim središtima kršćanska je vjeroispovijest u 7. stoljeću na ovim prostorima u velikoj mjeri zamrla i svela se na zakržljale oblike, a bujni crkveni život s kraja antike je prekinut. U Avarskom Kaganatu su još djelovali nepismeni duhovnici, vjerojatno svećenici starosjedilačkog stanovništva, kao što pokazuje zapisnik koncila održanog 796. godine na obali Dunava, u trenutku kad je avarska država bila na izdisaju.²⁷ Arheologija za sada nije otkrila materijalne dokaze o opstanku kršćan-

25 Za tekst natpisa i njegovu analizu usp. R. Noll, Ein Ziegel als sprechendes Zeugnis einer historische Katastrophe (Zum Untergang Sirmiums 582 n. Chr.), *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse* 126, Beč 1989., str. 139-145. Hrvatski prijevod prema F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925., str. 223.

26 O Sermezijancima svjedoče *Čudesna svetog Demetrija*, 2.5 (*Miracula Sancti Demetrii*, u: P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans I: Le Texte*, Pariz 1979.).

27 Usp. R. Bratož, Aquileia und der Alpen-Adria-Raum (von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 811), u: G. Hödl - J. Grabmayer (ur.), *Karantaniën und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, [2. St. Veiter Historikergespräche, 1991], Beč - Köln - Weimar 1993., str. 177, isti, *Ecclesia in gentibus*. Vprašanje preživetja kršćanstva iz antične dobe v času slovansko-avarske naselitve na prostoru med Jadranom in Dunavo, u: V. Rajšp (ur.), *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996., str. 213, bilj. 39.

stva u južnoj Panoniji, što je jednim dijelom posljedica i nedostatnih istraživanja, ali vjerojatno i činjenice da je odlazak onodobnog mjesnog pučanstva u sigurnije krajeve tijekom duljeg vremena bilo prilično opsežno. Unatoč objektivnim nedostacima, oblici prežitka kršćanstva mogu se utemeljeno pretpostaviti na temelju analogije sa situacijom u sjevernoj Panoniji.²⁸ Ostaci crkvene organizacije zamislivi su ponajprije u Sisciji, ako se prihvati da svjedočanstvo splitskog klerika i povjesnika Tome Arhidakona počiva na točnoj tradiciji. Naime, on je u *Povijesti salonitanskih i splitskih prvosvećenika* pripisao splitskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu i njegovim nasljednicima obnovu crkvene organizacije i u »Slavoniji«, pri čemu je posebno izdvojio biskupa Siscije.²⁹ Iako je uistinu nezamislivo da bi Avari dopustili crkvenim predstavnicima grada koji je stajao pod bizantskom vlašću djelovanje u Kaganatu, rečena bi vijest mogla biti odraz činjenice da je Siscijska biskupija u rudimentarnoj formi nastavila živjeti i tijekom avarske vladavine. Pritom valja imati na umu da je Toma iz ideološko-političkih potreba hotimice precijenio ulogu splitskih prvosvećenika u obnovi crkvenog ustroja u zapadnom dijelu južne Panonije. S druge strane, opstanak Sirmijske biskupije, kao što predlažu neki povjesničari,³⁰ nije vjerojatan jer između 8. i 10. stoljeća uopće nema arheoloških dokaza o naseobinskom kontinuitetu u nekadašnjem Sirmiju.³¹

Temelje za obnovu kršćanstva i u južnoj Panoniji stvorila je franačka vlast potkraj 8. stoljeća nakon što je vojnim pohodima dokrajčen Avarski Kaganat. U ljeto 796. održao se u taboru franačke vojske na obali Dunava u središtu avarske države crkveni sabor kojim je predsjedao akvilejski patrijarh Paulin, uz nazočnost i salzburškog biskupa Arna, a na kojem su bile zacrtane osnovne smjernice u pokršćavanju Avara i Slavena u srednjem Podunavlju.³² Od tog vremena nadležnost akvilejskog patri-

28 Za arheološka svjedočanstva o prežitku kršćanstva u sjevernoj Panoniji usp. E. Tóth, Das Christentum in Pannonien bis zum 7. Jahrhundert nach den archäologischen Zeugnissen, u: E. Boshof - H. Wolff, *Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert*, Köln - Weimar - Beč 1994., str. 241-272.

29 Usp. glave 11 i 13 (*Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinarum pontificum / Archdeacon Thomas of Split, History of the bishops of Salona and Split*, latinski tekst O. Perić, uredili, preveli i popratili bilješkama D. Karbić - M. Matijević-Sokol - J. R. Sweeney, [Central European Medieval Texts 4], Budimpešta - New York 2006.

30 N. Budak, Frühes Christentum in Kroatien, u: G. Hödl - J. Grabmayer (ur.), *Karantainen und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, [2. St. Veiter Historikergespräche, 1991], Beč - Köln - Weimar 1993., str. 228.

31 Usp. M. Jeremić, The Relationship Between the Urban Physical Structures of Medieval Mitrovica and Roman *Sirmium*, *Hortus Artium Medievalium* 12, Zagreb - Motovun 2006., str. 147.

32 O ovom koncilu usp. R. Bratož, Aquileia und der Alpen-Adria-Raum [kao u bilj. 27], str.

jarha u južnoj Panoniji sezala je sve do Drave kao što je odredio italski kralj Pipin, a uredbu je potvrdio i Karlo Veliki 803. godine, dodatno je osnaživši u ukazu od 14. lipnja 811.³³ Tako je Akvilejska patrijarhija mogla i formalnopravno iskoristiti prazninu nastalu ugasnućem Saloničanske i Sirmijske nadbiskupije te protegnuti utjecaj i na cijelu južnu Panoniju. Današnji hrvatski krajevi sjeverno od Drave potpali su pod Salzburšku nadbiskupiju. Misionarska djelatnost Akvilejske patrijarhije polučila je određen uspjeh, o čemu postoje i arheološka svjedočanstva, premda vrlo rijetka. Riječ je o pozlaćenom pojaskom garnituri pronađenoj u kasnoavarskom grobu s kraja 8. i početka 9. stoljeća u Zemun Polju u istočnom Srijemu, koja svojim ukrasnim motivima pokazuje kršćanski utjecaj.³⁴ Još više o tome svjedoči popis čedadskih hodočasnika zasigurno pripadnika slavenske elite. U Čedadskom evanđelistaru zabilježeno je da su spomenuti hodočasnici stizali iz oblasti kneza Braslava (prije 892. – poslije 896.), odnosno Donjopanonske kneževine, političke tvorbe nastale franačkom voljom u južnoj Panoniji vjerojatno na samom početku 9. stoljeća. Uz samog Braslava i njegovu suprugu Ventescelu, to su bili *Zelesena*, njegova supruga *Hesla* i sin *Stregemil*, *Motico*, *Trebenec*, *Dracig*, *Craniohi*, *Millena*, *Zelebor*, *Andreas*, *Nosimer*, *Gelanus*, *Luta*, *Chotmer*, *Cozil*, *Uuozet*, *Margareta*, *Zelislaua*, *Sebetuh*, *Humislan*, *Trebebor*, *Bribibor*, *Trudopulc*, *Boselisa*, *Sobemuscla* i *Sclauuena*.³⁵ Od navedenih dva su imena očito kršćanska (Andrija i Margareta).

Novi poticaj kristijanizaciji u južnoj Panoniji donijelo je doba Metodija (o. 815. – 885.) kojega je papa Hadrijan II. (867. – 872.) posvetio 870. godine za nadbiskupa Sirmija. Hadrijanov potez smjerao je i osnaživanju papinskog utjecaja u Iliriku budući da je Ilirička prefektura bila vjerojatno još 733. godine formalno izuzeta ispod ovlasti Rimske crkve uredbom bizantskog cara Lava III. (717. – 741.).³⁶ Metodijeva

176-177, isti, *La cristianizzazione degli Slavi negli atti del convegno «ad ripas Danubii» e del concilio di Cividale*, u: S. Piussi (ur.), *XII centenario del concilio di Cividale (796-1996). Convegno storico teologico - Atti*, Udine 1998., str. 154-179, isti, *Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov »ad ripas Danubii« in sinoda v Čedadu 796*, u: V. Rajšp - E. Bruckmüller (ur.), *Vilfanov zbornik. Pravo - zgodovina - narod. In memoriam Sergij Vilfan*, Ljubljana 1999., str. 85-102.

33 Usp. R. Bratož, *Aquileia und der Alpen-Adria-Raum* [kao u bilj. 27], str. 180, N. Budak, *Karlo Veliki: Karolinzi i Hrvati*, [Scintillae Stephano Gunjaca dicatae 5], Split 2001., str. 47.

34 Za nalaz usp. L. Trbuhović, *Avar Finds from Sirmium and the Surrounding Region*, u: N. Duval - E. L. Ochsenschlager - V. Popović, *Sirmium IV - Recherches archéologiques en Syrmie*, Beograd 1982., str. 73, J. Szentpéteri (ur.), *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, [Varia archaeologica Hungarica; knj. 13/1-2], Budimpešta 2002., str. 431.

35 Usp. F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II (l. 801 - 1000.)*, Ljubljana 1906., str. 249-250, 252.

36 E. Ewig, *Udaljavanje papinstva od Carstva i njegovo približavanje Francima*, isti, *Crkva na*

nadbiskupska čast bila je u biti naslovna jer se područje njegova nadležstva preklapalo s jurisdikcijskim ovlastima salzburškog nadbiskupa i akvilejskog patrijarha u Panoniji. Poslije Metodijeve se smrti Sirmijska odnosno Panonska nadbiskupija ugasila, a da zapravo nikad nije ni zaživjela u pravom smislu riječi. Ipak, može se pretpostaviti da su i kršćanski vjernici Slaveni u Donjopanonskoj kneževini osjetili prednosti uvođenja bogoslužja na narodnom jeziku.³⁷ Doduše, utvrđivanje utjecaja ćirilometodske baštine na crkvene prilike u južnoj Panoniji ionako je gotovo nemoguć pothvat zbog krajnje oskudnosti vrela. Ipak, ta je tradicija zacijelo opstala, a u tomu je ulogu možda imala i činjenica što je početkom 10. stoljeća utjecaj hrvatskih vladara prodro u zapadni dio savsko-dravskog međuriječja.³⁸ Kako god bilo, južnopanonski su kršćani nastavili u Akvileji gledati svoje duhovno središte.

Za razliku od Sirmijske crkve, čini se da je crkva u Sisciji zahvaljujući franačkom utjecaju bila obnovljena i tijekom cijelog 9. stoljeća uspješno jačala jer se za nju u aktama splitskog crkvenog sabora iz 928. godine kaže da ima dovoljno i svećenstva i pastve.³⁹ Arheološki nalazi odnosno četiri kamena ulomka, greda ukrašena trostrukom pletenicom i volutama, plutej s troprutim trakama, ploča urešena dvjema trakama i ploča s natpisom i ukrasom u obliku voluta, sa širokim rasponom datacije od 9. do 11. stoljeća,⁴⁰ govorili bi u prilog postojanja barem jedne zidane crkve u Sisku.⁴¹ Tome valja pribrojiti i još jedan ulomak kamene grede s trostrukim pleterom i volutama, također datiran u vrijeme od 9. do 11.

Zapadu od smrti Ljudevita Pobožnog do konca karolinškog vremena, u: H. Jedin (ur.), *Velika povijest Crkve* III/1 [Volumina theologica; sv. 2], Zagreb 1971., str. 9, 167.

37 F. Fancev, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva* [Posebna djela JAZU; knj. 17], Zagreb 1925., 510-511.

38 Da je slavensko bogoslužje opstalo, pretpostavlja i F. Fancev, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj [kao u bilj. 37], str. 511-513.

39 Usp. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae - Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. I, izd. M. Kostrenčić - J. Stipišić - M. Šamšalović, Zagreb 1967., str. 37.

40 Usp. K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, u: V. P. Goss, *Stotinu kameničica izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, [Katalog izložbe], Zagreb 2007., str. 94-95, br. 80-83. Valja naglasiti kako za ulomak kamene grede i ulomak kamene ploče s natpisom nije sigurno da potječu iz Siska.

41 J. Stošić, Srednjovjekovna umjetnička svjedočanstva o zagrebačkoj biskupiji, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094.-1994.*, Zagreb 1994., str. 102, Ž. Burkowsky, *Sisak u prapovijesti, antici i starohrvatskom dobu*, [Katalog izložbe], Sisak 1999., str. 91, T. Sekelj Ivančan, Neki arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18, Zagreb 2001., str. 200, bilj. 18; suzdržanije M. Buzov, Problem povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji [kao u bilj. 19], str. 465.

stoljeća,⁴² ali koji pokazuje izrazite sličnosti s takvom građom iz Hrvatske Trpimirova doba. Međutim, spomenuti ukras vjerojatnije je odraz utjecaja Akvilejske crkve u južnoj Panoniji ili, drugim riječima, jednakog ukusa elite južnopanonskih Slavena koja je prihvatila kršćanstvo. Čini se da je već u 9. stoljeću južno od postojeće crkve u svetištu Majke Božje Gorske povrh Lobora na južnim padinama Ivanščice stajala drvena jednobrodna crkva s pravokutnom apsidom i hodnikom sa stupovljem na prednjem dijelu, nedaleko od koje je bio otkriven i grob s drvenim lijesovima bez ikakvih grobnih priloga.⁴³ Svi navedeni primjeri jasno svjedoče o postupnoj obnovi crkvenog ustroja.

Kršćanstvo i Crkva u južnoj Panoniji između hrvatskog i mađarskog utjecaja

Donjopanonska kneževina urušila se početkom 9. stoljeća zbog navale Mađara. S njezinim slomom nestalo je i franačke vlasti, a time i mogućnosti da Akvilejska patrijarhija zadrži učinkovit utjecaj na južnopanonskom prostoru. Nastalu je vlastodržačku prazninu u južnoj Panoniji iskoristila hrvatska država, ali i Mađari. Koliko se može prosuditi temeljem rijetkih arheoloških nalaza i izvornih navoda, svojevrsno razgraničenje između dva područja utjecaja tvorilo je najvjerojatnije vijenac današnjega središnjeg slavonskog gorja s planinama Diljem, Krndijom i Papukom. Do kraja prve četvrtine 10. stoljeća protegnulo se nadležstvo Splitske nadbiskupije kao priznate nasljednice Salonitanske crkve i nove metropolije na prostor Siscijske biskupije, inače siscijska biskupska stolica ne bi niti bila ponuđena ninskom biskupu Grguru na splitskom koncilu 928. godine. Ovime se u crkvenoorganizacijskom smislu obnovilo stanje iz 5. i 6. stoljeća, dok se jurisdikcijski prostor Akvilejske patrijarhije smanjio. U predstojećim godinama, usporedo sa širenjem utjecaja hrvatskih vladara, Splitska metropolija je po svoj prilici protegnula ovlasti sve do Drave. Pod njezinim pokroviteljstvom je i tzv. hrvatski biskup odnosno biskup Kraljevstva (*episcopus Chroatensis* tj. *episcopus regni [Croatiae]*), koji se pojavljuje u vrelima na izmaku prve polovine 11. stoljeća, mogao svoju jurisdikciju uspostaviti na području do Drave, o čemu govori Toma Arhidakon.⁴⁴ Za pretpostavku o crkvenom jedinstvu hrvatskog juga i sjeverozapada potvrdu bi mogao pružiti i nalaz kamenih ulomaka na već spomenutom lokalitetu Majka Božja

42 Usp. K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu [kao u bilj. 40], str. 94, br. 79. Ni za ovaj nalaz nije sigurno da potječe iz Siska.

43 K. Filipić - M. Šiša Vivek, Lobor - Majka Božja Gorska, *Hrvatski arheološki godišnjak* 1, Zagreb 2004, str. 96-98, K. Filipić, 10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor (1998-2007), *Hortus Artium Medieevalium* 13/2, Zagreb - Motovun 2007., str. 418, 419.

44 Usp. glavu 15 [kao u bilj. 29].

Gorska. Ti su ulomci dijelovi kamene grede s crkvene pregrade koja je nekoć pripadala predromaničkoj crkvi. Dva od njih, ostaci zabata oltarne pregrade odnosno kamene grede, nose necjelovit latinski natpis (SVAS-CAM i SVMME), a urešeni su i troprutim pleterom odnosno dvoprutim pleterom s kukama, tipičnim ukrasima dalmatinsko-hrvatskog odnosno akvilejskog kulturnog kruga.⁴⁵ Napokon, na istom je lokalitetu, ukopana ispod današnje crkve, otkrivena i trobrodna kamena crkva koja je podignuta do sredine 10. stoljeća i uokrug koje je nastalo groblje bjelobrdske kulture.⁴⁶ Potrebno je istaknuti da su na tom mjestu pronađeni i ostaci ranokršćanske bazilike s odvojenom zgradom krstionice, koja je, kako se čini, služila svojoj svrsi od 4. do 6. stoljeća, ali je potom stradala u avarsko-slavenskom nadiranju.⁴⁷ Zbog pogodnog smještaja moguće je i da je služila kao zaklon visokom crkvenom prelatu (siscijskom biskupu?) u ovim pogibeljnim vremenima. Nepotpun natpis s ploče koja je ukrašena volutama i po svoj prilici pronađena na prostoru Siska mogao bi svjedočiti i o izravnom sudioništvu predstavnika hrvatske vlasti u jačanju crkvene organizacije. Uz očito slavensko ime (...) *esamer*, koje su nastojalo različito nadopuniti, kao *Cresamer*, *Desamer* ili *Thesamer*,⁴⁸ navodi se i glagol *auxs(it)*, što bi značilo da je dotični uglednik dao sredstva kojim je bila obnovljena ili dograđena mjesna crkva.

Južnopanonski prostor koji je stajao pod mađarskim utjecajem dobio je čvršću crkvenu organizaciju u 11. stoljeću. Budući da su izvorni podatci malobrojni i nepouzdana, nemoguće je sa sigurnošću utvrditi kako je ona izgledala i kada je točno provedena, no možda se smije pretpostaviti da je to područje u drugoj polovini 11. stoljeća jurisdikcijski bilo podijeljeno između Pečuške i Bačke biskupije. Doduše, pitanje protezanja Pečuške biskupije južno od Drave stvar je prijepora, naročito ako bi se

45 Za nalaze usp. Lj. Karaman, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik* 1, Zagreb 1948., str. 110, isti, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske, *Historijski zbornik* 5, Zagreb 1952., str. 59, 60, T. Stahuljak, Naučno-istraživački rad Konzeratorskog zavoda u Zagrebu od 1945. do 1949. godine, *Historijski zbornik* 3, Zagreb 1950., str. 260, K. Filipec, Kataloške jedinice - Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, u: V. P. Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, [Katalog izložbe], Zagreb 2007., str. 99, br. 91-92, K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu [kao u bilj. 40], str. 98, br. 90.

46 Usp. K. Filipec, 10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor [kao u bilj. 43], str. 418, 419.

47 Usp. K. Filipec - M. Šiša Vivek, Lobor - Majka Božja Gorska [kao u bilj. 43], str. 96-98, K. Filipec, 10 Jahre archäologischer Grabung in Lobor [kao u bilj. 43], str. 416-417.

48 Usp. R. Mihaljčić - L. Steindorff, *Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, [Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa], Wiesbaden 1982., str. 101, br. 156, K. Simoni, Kataloške jedinice - Arheološki muzej u Zagrebu [kao u bilj. 40], str. 95, br. 83.

nadleštvom pečuškoga biskupa obuhvatio i cijeli Srijem.⁴⁹ Bačka biskupija je, kako se doima, nastala zahvaljujući prijenosu grčke biskupije iz južnosavskog Sirmija, današnje Mačvanske Mitrovice, poslije 1071. godine.⁵⁰ No, egzistirati je nastavila i Sirmijska crkva u Mačvanskoj Mitrovici.⁵¹ Bačka je biskupija po svoj prilici pod Ladislavom I. (1077. – 1095.) bila sjedinjena s Kaločkom nadbiskupijom,⁵² inače nadređenom Pečuškoj biskupiji. Jačanje crkvenih prilika ogleda se i u podizanju novih crkava, na Meraji u Vinkovcima⁵³ i vjerojatno u Borincima kod Vinkovaca na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće,⁵⁴ te na Rudinama sjeverozapadno od Požege potkraj 11. stoljeća.⁵⁵ O postojanju crkvenih gradnja svjedoče i jednostavno izrađeno brončano raspelo u crkvi sv. Martina u Martinšćini blizu Lobora, tri ulomka i kapitel iz Rakovca, kapitel iz Banoštora i kapitel iz Srijemske Mitrovice, sve iz 11. – 12. stoljeća,⁵⁶ kao i dio pluteja s pleternim uzorcima i ulomak kapitela u Belom Manastiru, koji se datiraju u drugu polovinu 11. stoljeća.⁵⁷ U Srijemskoj Mitrovici

49 O tome usp. S. Andrić, Klaićev udio u rasprama hrvatske i mađarske historiografije, u: S. Andrić, *Potonuli svijet. Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju* [Bibliotheca Croatica - Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije. Studije; knj. 5], Slavonski Brod 2001., str. 50-52.

50 Usp. Gy. Székely, La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 13, Budimpešta 1967., str. 306, uz Gy. Györffy, Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5, Budimpešta 1959., str. 25-28.

51 Usp. V. Popović, Blaženi Irinej, prvi episkop Sirmijuma, isti, Kulturni kontinuitet i literarna tradicija u crkvi srednjovjekovnog Sirmijuma, u: V. Popović, *Sirmium, grad careva i mučenika (Sabrani radovi o arheologiji i istoriji Sirmijuma)*, Sremska Mitrovica 2003., str. 263, 304.

52 Gy. Székely, La Hongrie et Byzance aux Xe-XIIe siècles [kao u bilj. 50], str. 306-307, Gy. Kristó, *Die Arpaden-Dynastie. Die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*, Budimpešta 1993., str. 102.

53 S. Andrić, *Vinkovci u srednjem vijeku. Područje grada Vinkovaca od kasne antike do kraja turske vlasti*, [Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sirmiensa et Baranyensia; knj. 9], Vinkovci - Slavonski Brod 2007., str. 26-28.

54 S. Dimitrijević, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata* [Izdanja Hrvatskog arheološkog društva; sv. 4], Vinkovci 1979., str. 194.

55 D. Sokač-Štimac, Arheološka istraživanja na Rudini, u: *Rudina - benediktinska opatija Sv. Mibovila*, Požega 1997., str. 19.

56 Lj. Karaman, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji [kao u bilj. 45], str. 105, 115, 118-119, isti, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske [kao u bilj. 45], str. 60-61, uz V. P. Goss, *Stotinu kameniča izgubljenog raja. Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave*, [Katalog izložbe], Zagreb 2007., str. 20, 22.

57 M. Radić, Dva ulomka kamene plastike XI. st. iz Baranje u Muzeju Slavonije u Osijeku, *Osječki zbornik* 22/23, Osijek 1993. - 1995., str. 99-122, isti, M. Radić, Arheologija seobe naroda i srednji vijek, u: *Blago Muzeja Slavonije*, [Katalog izložbe], Osijek 1997., 75-76, br. 38-39, T. Sekelj Ivančan, Neki arheološki primjeri zaposjedanja ruševina antičkih urbanih cjelina u sjevernoj Hrvatskoj tijekom srednjeg vijeka [kao u bilj. 41], str. 104, V. P. Goss,

je od druge polovine 11. stoljeća u izvorima potvrđeno postojanje samostana sv. Demetrija,⁵⁸ pa je moguće da je gore spomenuti kapitel nekoć pripadao samostanskoj zgradi ili samostanskoj crkvi. Poticaj izgradnji crkava dale su i zakonske odredbe ugarskih kraljeva Ladislava I. i njegova nasljednika Kolomana (1095. – 1116.), kojima je propisan obvezatan ukop pokojnika uz zdanja kršćanskih hramova.⁵⁹

Osnivanje Zagrebačke biskupije najzorniji je pokazatelj brige ugarskih vladara za uređenje crkvene organizacije u Međuriječju. U tome se Ladislav I. kao utemeljitelj nove biskupije povodio kako za političkim tako i za vjerskim razlozima, hotеći podati dodatnu čvrstinu tek uspostavljenoj vlasti Arpadovića u ovim oblastima, ali i osigurati obdržavanje pravovjernog kršćanskog kulta i latinske liturgije.⁶⁰ Smjestivši sjelo nove biskupije u Zagreb, što upućuje na to da je tamošnje naselje bilo već prilično razvijeno jer osnivanje biskupskih sjedišta u neznatnim mjestima nije bilo dozvoljeno,⁶¹ Ladislav je nedvojbeno raskinuo s prijašnjom crkvenoupravnom tradicijom koju je utjelovljavala Siscijska biskupija i izuzeo zapadno Međuriječje od jurisdikcije Splitske nadbiskupije.⁶² Napokon, na temelju dostupnih izvora vidljivo je kako se nestanak tzv. hrvatskog biskupa općenito podudara s postankom Zagrebačke

Stotinu kamenčića izgubljenog raja [kao u bilj. 56], str. 20.

58 O postojanju samostana svjedoči bizantski povjesnik iz 12./13. stoljeća Ivan Kinam, 5.8 (Ioannes Cinnamus, *Epitome rerum ab Joanne et Alexio Comnenis gestarum*, izd. A. Meineke, [Corpus scriptorum historiae Byzantinae 26], Bonn 1836.), a spominje se i u tobožnjoj darovnici ugarskog palatina Radoa iz 1057. godine (*Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I: Ab anno 1000 usque ad annum 1131*, izd. G. Györfly - J. B. Borsa - F. L. Hervy - B. L. Kumorovitz - J. Moravcsik, Budimpešta 1992., str. 162).

59 Usp. Ž. Tomičić, Ranosrednjovjekovno groblje kod sela Ciganke u slavonskom dijelu Podravine, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 22/3, Zagreb 1990., str. 46, T. Sekelj Ivančan, Prilog analizi keramike iz Duge ulice kao pokazatelja rasprostriranja srednjovjekovnog naselja u Vinkovcima, *Arheološki radovi i rasprave* 13, Zagreb 2001., str. 244. Prema uredbi kralja Stjepana I., deset sela moglo je podići zajedničku crkvu (N. Budak, Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća) [Biblioteka »Historia Croatica«; knj. 1], Zagreb - Koprivnica 1994., str. 66, bilj. 198).

60 Usp. F. Fancev, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj [kao u bilj. 37], str. 518-519, J. Kolarić, *Povijest kršćanstva u Hrvata I* [kao u bilj. 6], str. 42. Drugačije F. Šanjek, Crkva u hrvatsko-ugarskim odnosima (11.-19. stoljeće), u: M. Kruhek (ur.), *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. Zbornik radova*, Zagreb 2004., str. 37-38.

61 Usp. N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975., str. 500, N. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994., str. 109-110.

62 N. Budak, Slavic ethnogenesis in modern Northern Croatia, u: R. Bratož (ur.), *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze / Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese I*, [Situla 39], Ljubljana 2000., str. 399-400. Također i L. Margetić, Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije, u: L. Margetić, *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb - Rijeka 2000., str. 41.

biskupije,⁶³ pa bi to moglo dodatno navoditi na zaključak da je ugarski kralj htio prekinuti crkvenopravne veze ovoga prostora s područjem stare hrvatske države. Granice netom osnovane Zagrebačke biskupije, podređene Ostrogonskoj nadbiskupiji, poklapale su se dobrim dijelom s granicama kasnorimske pokrajine Panonije Savije,⁶⁴ što osnažuje tvrdnju da je nova biskupija u cijelosti progutala prostor stare Siscijske biskupije. U to vrijeme područje Zagrebačke biskupije vjerojatno nije prelazilo Dravu u Međimurje,⁶⁵ koje bi tada potpadalo pod Veszprémsku biskupiju.

U historiografiji se najviše raspravljalo o godini osnutka Zagrebačke biskupije koja je već odavno predmet spora između hrvatskih i mađarskih povjesničara. Temeljno je polazište mađarskih stručnjaka sadržano u mišljenju da se i zapadno Međuriječje nalazilo pod ugarskom vlašću prije Ladislavova pohoda, što nužnim čini pomicanje datacije postanka biskupije u Zagrebu na vrijeme prije 1091. godine. U hrvatskom povjesničarstvu uobličilo se snažno stajalište prema kojem se biskupija mogla utemeljiti tek poslije Ladislavova pohoda jer on prije njega nije ni vladao područjem buduće biskupije.⁶⁶ Taj se čin po svoj prilici odigrao 1093. godine, budući da bi ga se moglo povezati sa zaključcima ugarskog kraljevskog sabora crkvenih i svjetovnih velikodostojnika koji je 1092. godine održan u Sabolču (Szabolcs), a na kojem su bile zacrtane smjernice crkvenog života i zakonodavstva u Ugarskom Kraljevstvu.⁶⁷ Osnutak Zagrebačke biskupije tako je okrunio Ladislavov uspjeh i pružio čvrstu osnovu za daljnji uspon Zagreba kao crkvenog i svjetovnog središta srednjovjekovne Slavonije.

63 F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata I. Srednji vijek*, Zagreb 1988., str. 127; također i S. Gunjača, Nakon vojne kralja Ladislava 1091. godine, u: S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji III*, Zagreb 1975., str. 454-455

64 O granici između Zagrebačke i Pečuške biskupije usp. F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* [kao u bilj. 25], str. 619.

65 F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* [kao u bilj. 25], str. 619.

66 Za pretresanje mršavog dokaznog gradiva usp. L. Margetić, Kritička raščlamba vrela najstarije povijesti Zagrebačke biskupije, u: A. Škvorčević (ur.), *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb 1995., str. 97-99, L. Margetić, Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije [kao u bilj. 61], str. 33-43. Također i M. Pandžić, Uz 900. godišnjicu osnutka Zagrebačke biskupije (dokumenti i izvorne isprave), *Numizmatičke vijesti* 36/1(47), Zagreb 1994., str. 8-18, isti, Godina osnutka Zagrebačke biskupije (godine 1094. ili 1090?), *Arhivski vjesnik* 37, Zagreb 1994., str. 161-169.

67 Za zaključke usp. *The Laws of the medieval kingdom of Hungary - Decreta regni mediaevalis Hungariae I: 1000-1301*, priredili i preveli J. M. Bak - Gy. Bónis - J. R. Sweeney, s ogleđom o prethodnim izdanjima A. Csizmadija, uz suradnju L. S. Domonkosa, [The Laws of Hungary I.1], Budimpešta 1989., str. 53-59.

GDJE JE LEŽAO GRAD GLAŽ I POD NJIM VAROŠ SRIDA

Grad Glaž iz 1244.godine i uz njega varoš Sridu dosadašnja medievalistika smješta uz donji tok rijeke Ukrine, u sjevernoj Bosni. Još devedesetih godina prošlog stoljeća ukazao sam na poziciju lokaliteta Gradina u Šušnjarima, kod sela Priječani – Trn, sjeverno od Banjaluke ubicirajući tu grad Glaž.¹ Da bi lokaciju grada Glaža trebalo tražiti uz desnu obalu Vrbasa, u neposrednoj blizini Gradine u Šušnjarima, prvi je još tridesetih godina prošlog stoljeća upozorio Petar N. Gaković na poziciji lokaliteta Blaško.² Pozicioniranjem sjeverne granice srednjovjekovne župe Zemljanik (Zemlnik) na riječicu Bukovicu nasuprot Šušnjara, povjesničar Stjepan Pavičić četrdesetih godina prošlog stoljeća uz desnu stranu rjeke Vrbasa pozicionira granicu župe Glaž.³ Doprinos ubikaciji grada Glaža na lokalitetu Gradina u Šušnjarima dao je u najnovije vrijeme i arheolog Darko Periša.⁴

Srednjovjekovni grad Glaž je najstariji zabilježeni fortifikacijski objekt u Bosni i Hercegovini, iako je u najvećem periodu egzistencije bio izvan okvira srednjovjekovne Bosne. Grad Glaž se navodi u povijesnim izvorima od XIII. do konca XV. stoljeća hrvatsko-ugarskih i ugarsko-bosanskih odnosa na graničnom komunikacijski izuzetno intenzivnom političkom, vojnom i gospodarskom prostoru Donje Slavonije, Donjih Kraja, Usore i Bosne. Kao takav, tijekom cijelog prošlog stoljeća do danas bio je predmet interesa većine vodećih medievalista Hrvatske i Bosne, ali i izvan tih okvira.

1 B.Graljuk. Povjesni zemljovidi u; Franjevačka Grebenska kustodija Bosanske vikarije, Hrvatski iseljenički zbornik 1998., Zagreb, 1997. str. 258; Dragutin Pavličević, Povijest Hrvata, Zagreb, 2000. str. 160 – 161, karte Hrvatske i Dalmacije poslije Zadarskog mira (1358). Isto; treće dopunjeno izdanje, Zagreb, 2002, iza str. 256.

2 Petar N. Gaković, Grad Glaž i Župa Glaška, Vrbaske novine, Banja Luka, 17. XII 1934, str.2.

3 S Pavičić, Banja Luka, Hrvatska enciklopedija,II, Zagreb, 1940/41, 205, 207.

4 D.Periša, Recenzija; Pejo Čošković, Susret sa izgubljenom poviješću, Područje Bosanske Gradiške u razvijenom srednjem vijeku. Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb, 2005, 199-216. Autor recenzije, osim što kritički nastoji podučiti povjesničara Čoškovića o detaljima prostora kojim se bavi, u značajnoj mjeri (ne)svjesno zanemaruje ili ne prezentira cijeli niz činjenica koje su od ranije objelodanjene ili poznate.

Kako na širem pretpostavljenom prostoru nije ostao sačuvan toponim Glaž niti uz njega toponim Srida niti su do sada poznati zabilježeni kartografski podaci na kojima bi bio, poput drugih važnijih srednjovjekovnih središta koji se navode, a niti je preneseno pamćenje o njihovom postojanju izuzev raspolaganja povijesnim izvorima, pitanje njihove točne ubikacije je ostavilo prostor za različite pretpostavke.

S mikroprostornim pozicioniranjem grada Glaža i pod njim varoši Sride povezani su pitanja i odgovori i o nekadašnjim sakralnim objektima i s tim u svezi crkvenih prilika oko grada Glaža na razmeđu jugoistočnog graničnog prostora Dubičkog arhidakonata Zagrebačke biskupije i sjeverozapadnog dijela Bosanske biskupije i područja djelovanja Grebenske a kasnije Jajačke kustodije franjevačke Bosanske vikarije.

Povijesni pokazatelji o gradu Glažu, glaškoj županiji i crkvenim prilikama

Glaž se kao utvrđeni grad, prema sačuvanim vrelima, prvi puta navodi 1244. godine, kada u ljetnim mjesecima pod njim boravi ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. Tada kralj izdaje više dokumenata kojima uređujući odnose s Bosnom, gradovima Splitom i Trogirom te Venecijom datirajući ih pod gradom Glažom. (*Datum apud castrum Galaas⁵ ili In castris juxta castrum Gallaz*).⁶

Godine 1285. zajedno s Vrbaškom i Sanskom župom navodi se i župa Glaž, kojima je župan Radoslav Babonić – knez Vodički, kasnije ban Slavonije.⁷ U zemljišnoj darovnici izdanoj u Zemljaniku 8. svibnja 1287. g. od bosanskog bana Prijezde svojoj kćeri Katarini, udanoj za / Ladislava?/ prvorođenog sina slavonskog bana Stjepana III. Babonića, navodi se Glaž kao granični toponim uz selo Bulchazku, na sjeveroistočnoj strani župe Zemljanik. »*Videlicet prima meta incipit in Bulchazka in terminis Glas.*«⁸

Godine 1293., prema ispravi Zagrebačkoga kaptola, hrvatsko-ugarski kralj Andrija III. (1293-1301.), za zasluge i vjernu službu u trajno

5 T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, svezak IV, Zagreb 1908., 236-240.

6 S. Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike*, I, str. 63.

7 »*Nos Radizlaus comes de Glaas, Vrbaz et Zana*«, T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik VI*, 544., Dok su susjedne, jugozapadne župe Vrbas i Sana, odlukom mira sklopljenog posredovanjem napuljskog dvora između Gisingovaca i bana Stjepana III. Babonića u Dubici 1278. godine ostale u vlasti Gisingovaca, nenavođenje Glaža podrazumijeva da ovim donjoslavonskim gradom i župom od ranije upravljaju Babonići. Nakon istiskivanja Gisingovaca s područja jugoistočnih dijelova Zagrebačke biskupije, godine 1285. Stjepanov brat Radoslav I. stječe zemlje Gisingovaca u dolini Vrbasa i Sane noseći titulu župana ovih županija zajedno sa Glaškom.

8 T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik VI*, 588.

nasljeđe daruje Radoslavu I. Baboniću: Vrbas, Glaž (**Galas**), Petrinju, Vinodol, Želin, Okić, Vinodol (na Kupi), Podgorje i Samobor.⁹

Glaž se navodi i godine 1299., kada ga kralj Andrija III. zajedno s gradom Vrbas oduzima Babonićima. Iste godine ponovo je grad Glaž zajedno sa Susedgradom /kod Zagreba/ i Vrbaškim gradom pod upravom slavenskog bana Stjepana III.¹⁰ Od godine 1314. Ivan Babonić dobiva pravo ubirati prihode u Donjoj Slavoniji od Glaža, Vrbasa i Dubice.¹¹

31. siječnja 1361. godine /*Datum in Galas, die dominico proximo ante festum purificationis virginis gloriose, anno domini M. CCC. LX. primol*, slavonski ban Leustahije ustanovljuje povoljne uvjete za kolonizaciju novim doseljenicima u glaškom podgrađu /*suburbium*/. Iz dokumenta je vidljivo da je Glaž organiziran grad-utvrda, da stanovnici podgrađa na čijem čelu je *villicus* imaju određenu autonomiju, da se u okolini obrađuju vinogradi, da se pod njim odvija prometna i trgovačka djelatnost.¹² Godine 1373. u jednoj povelji se kaže: »*in metis Bosnae versus Hungariam sicut in loco vocato Glaz*«. ¹³ Godine 1385. /23. studenog/, navodi se po prvi puta naseobina Srida zajedno sa gradom /županijom/ Glaž. Tada u jednoj splitskoj zadužnici izvjesni Benedikt Jurjević »*de Glas de Srida*« podiže dva kredita »*pro panno*«. ¹⁴

Koncem XV. st. grad Glaž i istoimena županija ulaze u posjed obitelji Stipanića-Hrvatinića. Dragiša, brat gospodara Donjih krajeva i velikog

9 ...*dominus noster Andreas dei gracia illustris rex Hungariae possessiones seu terras Vrbas, Galas, Petrina, Vynodol, Selen, Oclich, Podgoria et Zamobor nuncupatas cum castris*. . . L. Thalloczy - S. Horvath, Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum (comitatum: Dubicza, Orbasz et Szana, 1244-1710), MHH, Diplomataria VII, Budapest 1912., 24-25. i 235-236. Radoslava Babonića /*viro magnifico Radozlaol*/u posjed uvodi *Gueroldo archidiacono de Zana, Vrbas et Dobicha et concanonico nostro*... T. Smičiklas, CD XIII, 1915, doc. 133, str. 151-152.

10 ...*etr in signum satisfactionis et emende tria castra nostra Zunzed, Vrbas et Galas vocata*... , Thalloczy - Horvath, Codex Dubicza, 24-25, Thalloczy-Barabas, Codex Blagay, 65-67, T. Smičiklas, Sv. VII, 1909, 252.

11 Tada se navodi postojanje malte /*tributal*/ osim u Glažu (Usori), Vrbasu, Sani i Kladuši, nekom Demeku, Japri i carinsko-tridesetničkoj ispostavi u Dubici /*tricissima de Dobichal*, M. Ančić, Jajce, Portret srednjovjekovnog grada, Split, 1999, 76. Dokument je od 12. svibnja 1314, ali navodi da je nastavak postupka iz 1313. g. Dokument govori o podjeli dobara između knezova Blagajskih, braće Stjepana, Ivana i Radoslava Babonića. Podjelu posjeda je proveo tadašnji zagrebački biskup Augustin Kažotić. T. Smičiklas, Dipomatički zbornik VIII/1910, 359-361.

12 T. Smičiklas, Diplomatički zbornik, XIII, 1915, 101-102. ...*de suburbio castris nostri Galas nuncupati residentium sollerti*... , ...*ut amodo iidem iobagiones nostri medietatem omnium seruiciorum et collectarum, quibus nobis alii iobagiones nostri extranei in prouinciis seu tenutis dicti castris nostri Galas residentes tenentur, seruire et amministrare teneantur*.

13 E. Fermendžin, Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, Monumenta spectantia, vol. 23, Zagrabiae, 1892, 39.

14 Arhiv HAZU, Ia 40/b, fol. 2 i 2, M. Ančić, Jajce, Split, 1999., 95.,

vojvode bosanskog Hrvoja Vukčića Hrvatinića, nosi pridjev *de Galas*. A i Balša, sin Hrvoja Vukčića i Jelene Nelipić potpisuje se *dux de Glaz*.¹⁵ U povelji 22. 8. 1446. g. koju izdaje bosanski kralj Stjepan Toma Ostojić sinovima Dragiše Hrvatinića navodi se grad Glaž, varoš Srida i selo Podgrađe i veći broj sela unutar glaške županije.¹⁶

Djelovanje Katoličke crkve koje uključuje područje Glaža povijesno se potvrđuje unutar dvije komponente – Zagrebačke biskupije i franjevačke Bosanske vikarije. Iz popisa župnih crkava Zagrebačke biskupije od 1334.g., kao posljednja unutar distrikta Vrbas, Dubičkog arhidakonata, navodi se *ecclesia sancti Nicolai de Galaas in metis Wzore*.¹⁷ To podrazumijeva da je i Glaž i Glaška županija u sastavu Vrbaškog crkvenog distrikta a to znači i u sastavu Dubičkog arhidakonata Zagrebačke biskupije.

Redovnici sv. Franje novoosnovane Bosanske vikarije dobivaju dozvolu od pape Grgura XI, 16. VI 1372. g., da se u okolini Glaža pod gospodstvom ugarskog kralja utemelji samostan, čije svećenstvo već sljedeće godine dobiva povlastice od Apostolske Stolice o podjeljivanju svetih sakramenata.¹⁸ Prema popisu franjevačkih samostana unutar sedam kustodija Bosanske vikarije kojeg je sastavio Bartol Pizanski prije 1378. g. navodi se i samostan u Glažu u sastavu Grebenske kustodije.¹⁹ Samostan u Glažu se navodi i 1469. godine u sastavu novoformirane Jajačke kustodije. Posljednji puta samostan u Glažu navodi se 1514., u aktu Generalnog kapitula franjevačkog reda u Asizu kada je dokinuta Vikarija Bosne i osnovane dvije nove provincije; Bosna Srebrenička i Provincija Bosna Hrvatska. Među samostanima koji su dodijeljeni Provinciji Bosni Hrvatskoj uz Modriču na rijeci Bosni su i samostani

15 Hrvojeva vlast nad Glažom prvi puta se navodi u dokumentu izdanom u Jajcu 2. travnja 1412. g. E. Fermendžin,

Acta Bosnae, JAZU, Zagrabiae, 1892., 96.

16 F. Miklosich, monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae, 1858, 438-440. »U Glažu grad Glaški i poda-n Srida varoš s pravimi mejami i kotari«

17 I. Tkalčić, Poviestni spomenici Zagrebačke biskupije, II, Zagreb, 1874, 91., F. Rački, Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501, Starine IV, Zagreb 1872., 213./201-229/. J. Butorac, Popis župa zagrebačke biskupije od god. 1334., Zagreb 1944, 23.

18 In contrata de Glas *sub dominio dicti Regis Hungariae unum et alia novem loca in praedictis Bosnae.*, *Wadding, Annales minorum, VIII, 308, Fermendžin, Acta Bosnae, 38.* Grewgor Čremošnik, Ostaci arhiva Bosanske franjevačke vikarije, Radovi, knj. III, knj. 2, Sarajevo 1955, 18.

19 Bosansku franjevačku vikariju činilo je 7 kustodija; Duvanjska, Grebenska Bosanska, Usorska, Mačvanska, Bugarska, Kovinska. Grebensku kustodiju čine samostani raspoređeni uz rijeku Vrbas, rijeku Unu i zapadno od nje; Corbauie (Krbava), Crupe (Krupa, na Uni), Greben (Greben, Krupa na Vrbasu), Glas (Glaž, Šušnjari kod Trna), Otoch (Otoka na Uni), s. Catharinae de Podnoui, Novi, Bosanski Novi), Eubel, Provinciale ordinis, 75-76.

uz rijeku Vrbas: Jezero, Jajce, Greben i Glaž. Tu su i drugi samostani u Hrvatskoj uz rijeku Unu i dalje sve do Trsata.²⁰

U traganju za lokacijom grada Glaža i varoši Sride

U pristupu proučavanja povijesne i arheološke problematike i topografije perioda srednjeg vijeka na prostoru južno od Save; Donje Slavonije, Donjih Krajeva i Jajačke banovine (kasnije taj prostor zvan Turska Hrvatska a danas zemljopisno sjeverozapadna Bosna), iako su otvorena mnoga pitanja i dati pojedini odgovori ili teze, uočava se skoro potpuni nedostatak sistematične, ciljne interdisciplinarne obrade pojedinog pitanja na konkretnim lokalitetima. Primjer za takav dosadašnji pristup je traženje i davanje »odgovora« gdje je ležao grad Glaž, njegovo podgrađe, varoš Srida, župna crkva sv. Nikole i franjevački samostan a koji se navode u povijesnim izvorima. Dakako najveću poteškoću je činio potpuni nedostatak toponima Glaž i na pretpostavljenom širem prostoru i u izvornoj građi, poglavito itinerarima. Znano je da su mnogi izvorni toponimi na ovim prostorima i povijesno pamćenje lokalnog stanovništva o sadržajima pojedine naseobine ili grada nestali zajedno s vremenom osmanlijskih pustošenja. Tomu je pogodovalo u pojedinim širim prostorima potpuno nestalo (izginulo, odvedeno u roblje ili izbjeglo) autohtono hrvatsko katoličko stanovništvo i doseljavanje na isti prostor novih stanovnika, najvećim dijelom pravoslavne i muslimanske vjeroispovijesti sa širih prostora Balkana.

Kao ilustraciju navodimo kroničara koji opisuje događanja i posljedice iz 1501. godine u neposrednom susjedstvu županije Glaž: *»naši su pustošili tursku granicu, a Turci su opet provaljivali u Donju Slavoniju. Tom prilikom je do temelja zajedno sa samostanom spaljen grad Livac, ...pučanstvo je odvedeno u sužanjstvo, a gotovo čitava Vrbaška županija ognjem i mačem opustošena«.*²¹

Franjo Rački, koji se među prvima odredio da grad Glaž treba smjestiti uz lijevu obalu rijeke Vrbas, nedaleko od Klačnica, Glašku županiju je pretpostavio južno od župe Vrbas, na prostoru Banjolučke kotline.²² Ferdo Šišić je župu Glaž locirao oko obiju obala rijeke Ukrine sve do vrelišta Usore. Za glavno mjesto, Glaški grad i varoš Sridu primjećuje:

20 Kratka povijest Bosanske provincije, Šematizam franjevačke provincije Bosne Srebrene, Sarajevo 1974, 6-14, Eubel, Provinciale Ordinis fratrum Minorum, 75-76.

21 Lj. Thalloczy, Povijest banovine, grada i varoši Jajce, 1450.-1527., Zagreb, 1916., 145, Thalloczy-Horvat, Also-Szlavoniai okmánytar n.155, str.157.

22 F. Rački, Hrvatska prije XII vijeka, Rad, LVI, 100-101.

»...na žalost točniji položaj obaju mjesta zasada nam još nije poznat«. ²³ Nešto kasnije Šišić na karti priloženoj *Priručniku izvora hrvatske historije* tiskane 1914. g., Glaž smješta uz rijeku Gornja Usora, ali s upitnikom. ²⁴ Iako je do 1906. g., za Glaž iznio mišljenje da ga treba tražiti oko sela Klašnice na rijeci Vrbasu. ²⁵

Ljudevit Thaloczy, mađarski povjesničar, na karti *Donji Kraji* stavlja župu Glaž s lijeve strane Vrbasa a sjeverno od Zemljanika. ²⁶ *Galaas in metis Wzore*, oprezno smješta na poziciju »*možda Goleši*« (na zmijanjskoj visoravni) jugozapadno od Banje Luke. ²⁷

Vjekoslav Klaić, na kartografskim priložima u svojoj knjizi *Povijest Bosne*, Glašku županiju smješta oko gornjeg toka Ukline, a Glaž i varoš Sridu između izvorišta Ukline i Usore. ²⁸

U periodu nakon I. svj. rata, Nikola Bilogrivić, svećenik i povjesničar Katoličke crkve područja sjeverozapadne Bosne u srednjem vijeku, prvi je sublimirajući svu dotada poznatu izvornu historiografsku građu i svoja hodološka istraživanja o organizaciji Katoličke crkve na prostoru Banjalučke biskupije do perioda osmanlijske vlasti, u značajnoj mjeri obradio i problematiku u svezi grada Glaža, istiomene županije i organizacije crkve na tom prostoru i njegovu jugozapadnom okruženju.. On odbacuje stajališta Račkoga, Šišića i Thaloczya o mogućnosti pozicije grada Glaža uz lijevu obalu Vrbasa i donekle se priklanja mišljenju Klaića, odnosno kasnijem stajalištu Šišića. Pozivajući se na toponime navedene u povelji kralja Stjepana Tome Ostojića iz 1446. g., on ih vidi u prežiticima naziva recentnih sela oko rijeke Ukline u kotaru Prnjavor, u kotaru Derventa, u kotaru Kotor Varoš, pa i u kotaru Tešanj. Bilogrivić zaključuje; »*Danas, sudeći po kartama, nema ni traga, ne samo gradu Glažu, nego ni varoši mu Sridi... Nije nevjerovatno da je negdje pri vrelima Ukline i Usore, gdje ga Šišić meće i na karti u djelu Vojvoda Hrvoje i na onoj u Priručniku (dakako s upitnikom), kao što je vjerovatno, da bi se u tom kraju ili dalje u poriječju Ukline u narodu mogao naći naziv kojega potoka ili njive ili brdske kose s imenom Glaž ili Srida...*« ²⁹

23 F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić*, Zagreb, 1902, 5.

24 F. Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb, 1914.

25 F. Šišić, *Hrvatska povijest*, I, Zagreb, 1906. 114

26 Lj. Thaloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, ..

27 Lj. Thaloczy, *Povijest Jajca...*, 238 I Milan Karanović za grad Glaž smatra da su... »...*verovatno današnji Goleši*«, što ilustrira i na karti *Srednjeevokovna bosanska župa Zemljanik*. M. Karanović, *Granice srednjeevokovne bosanske župe Zemljanik*, GZM, XLVIII, sv.1., Sarajevo, 1936, 28-29.

28 Vj. Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882., Karta; *Granice Tvrtkovog kraljevstva god 1390.*, Grad Glaž smješta istočno od grada Komotina, dok Vrbaški grad smješta na srednji Vrbas .

29 N. Bilogrivić, *Katolička crkva na području današnje Banjalučke biskupije do invazije Tura-*

Milan Karanović, pravoslavni svećenik i povjesničar iz Banje Luke, u svojoj raspravi o granicama srednjovjekovne župe Zemljanik opservira tadašnja stajališta o Glažu: *Tačno je ono što je za župu Glaž ustanovio Rački*. Dalje nastavlja: »*Glaž župa pre nego što je pripala »Donjim Krajima«, bila je u posedu knezova Blagajskih i teško je verovati da se njihov posed prostirao do reke Ukrine i Usore*«. ³⁰

U periodu poslije II. svj. rata sarajevski medievalist Đoko Mazalić prvi objavljuje zasebnu studiju pod naslovom *Gdje je ležao grad Glaž?*. Percipirajući poimenice stajališta ranijih autora (izuzev Bilogrivića, op. B. G.) on utvrđuje da »*do danas nije uspjelo naući da utvrdi položaj i mjesto srednjovjekovnog grada Glaža i varoši Sride*«. ³¹ Mazalić je dobro upućen znajući da je »*tada župa Glaž spadala pod Mađarsku, kao sastavni dio hrvatskih krajeva*«, da je »*od 1334. pripadala Zagrebačkoj nadbiskupiji*«, da su »*u XIV vijeku imali franjevci u župi Glaž svoj stan koji je podpadao pod grebensku kustodiju*« i da je »*od 1391. godine župa Glaž došla pod vlast moćnog bosanskog vojvode Hrvoja*«. ³²

Kao osnovu za utvrđivanje lokacije grada Glaža i drugih naselja unutar Glaške župe Mazalić razmatra sadržaj povelje – darovnice bosanskog kralja Stjepana Tomaša Ostojića iz 1466. g. braći Pavlu Marku i Juraju, sinovima vojvode Ivaniša Dragišića, unucima Dragiše Vukčića, brata Hrvojeva, grad Ključ i grad Mrin sa varošima i selima u Sanskoj župi te grad Glaž sa varoši Sridom i selima. ³³ Mazalić pojedina sela iz Tomaševe povelje koja se odnose na Glašku županiju prepoznaje u najvećoj mjeri oko rijeke Vrbanje, desnog pritoka Vrbasa u kotorvaroškoj općini, oko izvorišta Usore, Vijake i Ukrine ali i sjeverno uz rijeku Savu sve do desne strane rijeke Bosne. U (ne)znanju Mazalić ne navodi da je već ranije veći broj tih toponima slično determinirao N. Bilogrivić; (*Mačak* – Mačkovac, *Rakovac* – Rakovac, *Trsteno* – Trstenci, *Plitiane* – Plitska, *Vrana* – Vranc, *Cripovi* – Crijepovi, *Pocine* – Podstinje i druga sela). ³⁴ Temeljem rasporeda očevidne ali i prividne sličnosti pojedinih toponima iz srednjovjekovne povelje i onih na suvremenoj kartografiji Mazalić zaključuje: »*Tako je, vidimo župa Glaž zahvatila veliku teritoriju od Rijeke Bosne do Vrbasa i od*

ka, topološke i povijesne crtice, Banja Luka – Zagreb, 1925, doktorska disertacija. Za tisak priredio Anto Orlovac, Sarajevo 1998, 194-197.

30 M. Karanović, *Granice srednjovjekovne Bosanske župe Zemljanik*, GZM, XLVIII, sv. 1., Sarajevo 1936, 34.

31 Đ. Mazalić, *Kračić članci i rasprave*, Glasnik Zemaljskog muzeja, GZM, n. s. IV-V, 1949.-1950, 224.

32 Isto, 225.

33 Povelja je izdana 22. kolovoza 1466. u Vranduku a čuva se u Nacionalnom arhivu Hrvatske u Zagrebu.

34 Đ. Mazalić, *Gdje je ležao grad Glaž*, 226-228., N. Bilogrivić, *Katolička crkva...*, 194.

*Sane do Usore prebacivši se i preko ove.*³⁵ Iako nije bio na mjestu o kojem govori, Mazalić pozicionira grad Glaž u središte zamišljene prostrane župe, u blizinu Prnjavora, gdje između sastavaka Male i Velike Ukrine na lokalitetu Gradina vidi nekadašnji grad Glaž, u obližnjem selu Kulaši selo Podgrađe a u 1 km udaljenom selu Osredak (ranije Osridak) varoš Sridu, što prezentira i na svojoj karti Župa Glaž u godini 1446.³⁶

Sarajevski arheolog Đuro Basler, istražujući pedesetih godina gornji tok poriječja Ukrine pa tako i navedenu Gradinu na sastavcima dvaju Ukrina zaključuje; *Prof. Đoko Mazalić pretpostavljao je da bi se na tom mjestu mogle nalaziti ruševine srednjovjekovnog grada Glaža, međutim se to očekivanje nije ispunilo. U okolici sastava Ukrina nema mjesta koje bi moglo biti pogodno za formiranje srednjovjekovnih odbrandbenih objekata.*³⁷

Na *Historijskoj karti srednjovjekovne Bosanske države* autora Marka Vege, koja je tiskana i kao oficijelna karta u školskom sustavu tadašnje SRBiH odnosno SFR Jugoslavije, naznačen je i grad Glaž, Podgrađe i varoš Srida na sastavcima Male i Velike Ukrine, istovjetno pretpostavci koju je iznio Đ. Mazalić. Svi kasniji autori povijesnih interpretacija srednjovjekovlja i povijesnih karata bosanskog srednjovjekovlja ili pak srednjovjekovlja Donje Slavonije poziciju grada Glaža preuzimaju iz stajališta Đ. Mazalića i M. Vege. S tim u svezi i povjesničari Katoličke crkve u Hrvata, pa tako i onog dijela koji se odnosi na područje Banjalučke biskupije ili franjevačke prisutnosti na tlu Bosanske vikarije, spomenutu crkvu sv. Nikole iz 1334. ili spomenuti franjevački samostan iz 1373. g. naslanjaju na grad Glaž – uz sastavke Velike i Male Ukrine.³⁸ Identično je i sa svim učilišnim, leksikografskim i znanstvenim izdanjima u Hrvatskoj, koji na kartama srednjovjekovne Hrvatske, odnosno Bosne, Glaž pozicioniraju na sastavcima dvaju Ukrina.

Pavao Anđelić, jedan od vodećih povjesničara srednjovjekovlja na tlu Bosne i Hercegovine, nije se izjašnjavao o poziciji grada Glaža. Međutim vrijedne su pažnje njegove opservacije o teritoriju Usore kao teritorijalno-političke zajednice župa: »*Već smisao prvih vijesti o Usori iz XIII. stoljeća upućuje na zaključak da se ova oblast pružala sve do Drine.*

³⁵ Mazalić, isto, 228.

³⁶ Mazalić, isto, 228-229 + karta,

³⁷ Đ. Basler, Ivanjsko polje, B) Gornji tok Ukrine (Kulaši – Kremna), Glasnik Zemaljskog muzeja, VII. Sarajevo 1952., 422.

³⁸ Dr. Anto Orlovac; Karta; Samostani na području Banjalučke biskupije do Turskog vremena, u knjizi Nikola Bilogrivić, Katolička crkva 1998, 228a., Andrija Zirdum, Povijest kršćanstva u Bosni i Hercegovini, Plehan, 2007., Karta; Franjevački samostani u srednjem vijeku na tlu Bosne i Hercegovine, iza str. 498., Glaž, Popovići, Prnjavor, 67, 98, 141, 204, 206, 271.

*Sjeverne granice (rijeka Sava) isto kao i zapadne (razvođe između poriječja Bosne i Ukline) – bile su kao izgleda, konstantne».*³⁹

I u novije vrijeme je više beogradskih autora pokušalo odrediti granice županije Glaž a time i odgovoriti na pitanje određivanja izvorne lokacije grada Glaža. Gojko Ružičić, pozicionira župu Glaž između Vrbaške i Zemljaničke župe, zapadno od rijeke Vrbasa.⁴⁰

Miloš Blagojević, grad Glaž i varoš Sridu smješta temeljem analogije imena zaseoka Sređani kod Laminaca jugoistočno od Bosanske Gradiške, pretvarajući izvorni ikavski toponim Srida u ekavski Sreda. Autor kao da ne zna da u okruženju Sređana koji su u ravnici nema uzvišenja niti arheoloških indikacija o srednjovjekovnom burgu! Sukladno poziciji Sređana, područje Glaške županije smješta, poput Ružičića, s lijeve strane Vrbasa ali od riječice Crkvene u Banja Luci na jugu do Save na sjeveru, te zapadno od padina Kozare na riječici Jurkovići i Osorini do rijeke Vrbasa na istoku.⁴¹

Tema grada Glaža i Glaške županije je važna sastavnica i dvaju najnovijih rasprava o kretanjima u srednjem vijeku oko Povrbasja. Povjesničar Mladen Ančić, uz tematsko razmatranje strukturalne i hijerarhijske, prostorno-komunikacijske, funkcionalne, gospodarske i vjerske organiziranosti grada Jajca u srednjem vijeku, za pandan uzima upravo grad Glaž. Uz opserviranje prostora uz Vrbas i svih relevantnih izvora o Glažu, kao središnji dokument za komparativno promatranje i analizu urbanizacije dvaju srednjovjekovnih gradova i naslonjenih varoši na njih, Ančić razlaže sadržaj isprave slavonskog bana Leustahija iz 1361. godine. Iz isprave se iščitava cijeli niz podataka o organiziranosti naselja i predviđenih olakšice s namjerom privlačenja novih stanovnika. Kao završni čin urbanizacije naselja pod gradom autor vidi u podizanju franjevačkog samostana 1372/1373. godine i spominjanje posebnog naseobinskog kompleksa kao mjesta gospodarske aktivnosti 1385. godine pod imenom Srida. Ipak, Ančić se ne upušta u lociranje grada Glaža i drugih naseobinski sadržaja oko njega.⁴²

39 P. Anđelić, Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne, O usorskim vojvodama i političkom statusu Usore u srednjem vijeku, Sarajevo, 1982., 144.

40 G. Ružičić, Prilozi istorijskoj geografiji srednjovekovne Bosne, Ist. Glas. 2 Beograd, 1972., 101-107.

41 Blagojević, Severna granica bosanske države u XIV veku, Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena, Beograd 1995. 69-75. Na rječici Crkvenoj još tridesetih godina prošlog stoljeća Vladislav Skarić stavlja južnu granicu župe Glaž. V. Skarić, Župa Zemaljniki i stara nahija Zmijanje, GZM, XLIX; Sarajevo, 1937., 39.

42 M. Ačić, Jajce, Portret srednjovjekovnog grada, Split, 1999.

Pejo Ćošković u svojoj knjizi *Područje Bosanske Gradiške u razvijenom srednjem vijeku*, koristeći skoro sve poznate izvore i literaturu o ovom Donjoslavonskom prostoru, obrađuje najvećim dijelom kretanja i naselja na području nekadašnje županije Vrbas. Govoreći pak o susjednoj županiji i gradu Glažu, ne izjašnjava se gdje bi Glaž mogao biti. Upotrebljavajući kao priloge već zastarjele karte sa nizom netočnih a time i neupotrebljivih podataka stvara zabunu u odnosu na priloženi tekst i najnovije povijesne, arheološke i topografske pokazatelje, a posebno u slučaju pozicioniranja Vrbaškog Grada i Banje Luke.⁴³

Iz priloženog kratkog pregleda pristupa pojedinih autora problematici utvrđivanja lokacije grada Glaža i prostiranja istoimene srednjovjekovne županije, uočava se značaj procesa u traganju za odgovorom na ovo pitanje. Ovim prilogom želi se temeljem različitih pokazatelja ukazati na prihvatljivije rješenje ubikacije grada Glaža, varoši Sride i sakralnih sadržaja.

Apud castrum Galaas i in terminis Glas u XIII. st.

Kao polazni indikatori pristupu rješavanja utvrđivanja zapadnog graničnog prostora župe a time i pozicije grada Glaža je najraniji povijesni izvor iz 1244. g. u kojem se kaže da je listina objelodanjena »*apud castrum Galaas*« te da se prvo granično selo župe Zemljanik (*Zemlnik*) – Bulczasha iz 1287. godine nalazi »*in terminis Glas*«.⁴⁴

Prijezdina povelja jedan od najznamenitijih latinskih dokumenata sredine prve polovice XIII. stoljeća nastao na južnoj granici Donje Slavonije i Usore. Riječ je o darovnici bosanskog bana Prijезде, kojom daruje župu Zemlnyk svome zetu Ladislavu, sinu Stjepana Vodičkog – Babonića. U njoj se godine 1287. navode brojna granična sela župe Zemljanik a njihov redoslijed počinje: »Graničnici (biljezi) ove zemlje prepoznaju se sljedećim redom, naime prvi biljeg počinje u **Bulchazki** u granici **Glas**, (*Cuius quidem terre mete tali ordine distinguntur, videlicet prima meta incipit in Bulcaska in terminis Glas*), i penje se prema **Scotesnicha**, otuda ide penjući se u **Cola**«.⁴⁵

Interpretacijom graničnih sela župe Zemljanik bavilo se više autora, sa približno sličnim smještanjem na današnji mikroprostor. Od pozicioniranja početnog sela Bulchazke zavisilo je i zavisio pristup rješavanju doticajnih graničnih prostora županija Zemljanik, Vrbas, Glaž.

43 P. Ćošković, *Susret sa izgubljenom poviješću, Područje Bosanske Gradiške u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 2001.

44 Thalloczy Lajos et Barabas Samu, *Codex diplomaticus Comitum de Blagay*, Zagreb, 1908., 588-589.

45 Isto.

Ako se prihvati stajalište M. Karanovića, koji granično selo *Bulchazku* poistovjećuje s recentnim toponimom Bukvalek, uzvišenjem iznad Gornjeg Šehera, iznad ušća rječice Suturlije (Surtolije) na lijevoj obali Vrbasa, tada je granica župe Zemljanik i župe Glaž jugozapadno od središta grada Banjaluke⁴⁶.

Ako se prihvati stajalište V. Skarića koji Bulchasku poistovjećuje sa pozicijom sela Pavlovci, ta sjeverna granica Zemljanika je nešto zapadnije.⁴⁷ Prema Karanoviću i Skariću, iako se djelomično razlikuju njihova pozicioniranja Bulchaskе, sadašnji prostor grada Banjaluke od Gornjeg Šehera do Trna bio bi uski prostor nekadašnje župe Glaž koji se sjeverno širio u nekadašnje Banjalučko polje, a sada širi prostor grada Banjaluke.

Povjesničar Stjepan Pavičić granicu župe Zemljanik pomiče sjeverno, sve do rječice Bukovice. Tako kaže: »U opisu granice župe Zemljanika od 1287, koja je tekla od potoka Bukovice preko potoka Stupčevice na Kola«, a zatim: »Područje grada Banje Luke i današnjega kotara banjalučkoga nalazi se na zemljištu, koje je u vrijeme prije Turaka najvećim dijelom pripadalo staroj hrvatskoj župi Zemljaniku. (Korištenje latinskog jezika i pisma, ćirilske bosančice čakavskog i ikavskog izgovora, ikavske toponimije itd. op. B. G.). Istočni dio sadašnjega kotara s desne strane rijeke Vrbasa od potoka Vrbanje do Krmina zauzimala je župa Vrbanjska, kojoj je središte bio grad Kotor. Sjeverno otuda banjalučka sela, koja leže između Vrbanje i potoka Crkvine, obuhvatala je u dotursko vrijeme stara župa Glaž. Zemljanik je u svojem donjem dijelu dopirao do potoka Bukovice. Tu mu je u međi bila župa Vrbas, kojoj je sjeverna granica bila Sava, a istočna rijeka Vrbas«. ⁴⁸ Nabranjanje graničnih sela župe Zemlnik završava »otuda ide na **Hemelninam** pa otuda u **Bistricham**, otuda ide u **Grabroam** i tako okrećući se završava i spaja sa prvim biljegom«. ⁴⁹

Potok Bukovica izvire na jugoistočnim padinama Kozare. Negdje uz srednji tok nalazi se staro hrvatsko selo Bukovica, udaljeno desetak kilometara sjeverno od Banje Luke. Zapadno od izvorišta Bukovice nalazi se izvorište rječice Bistrice koja teče prema jugozapadu ulijevajući se u Gomionicu, desnu pritoku Sane. Poslije sela **Wlchia** koje se može poistovjetiti sa selom Vučajem /Wlk – Vučaj/, kako se zove i istoimena rječica na Zmijanju, a na kojoj se nalaze ruševine Vučaj grada, /ili Crkvenog grada/ po redoslijedu zapadnih graničnih sela župe Zemlnik prema sjeveru dolazi granično selo **Hemelnina**. I Karanović i Skarić Hemelninu iz Prijezdine povelje poistovjećuju s recentnim selom Melina uz rijeku Gomionicu,

46 M. Karanović, *Granice*, 28-29.

47 V. Skarić, *Župa Zemaljnik i stara nahija Zmijanje*, GZM, Sarajevo, 1937., 38-39.

48 S. Pavičić, *Banja Luka*, Hrvatska enciklopedija, sv. II, Zagreb, 1940.-41., 205, 207.

49 Prijezdina povelja, isto.

južno od Bronzanog Majdana.⁵⁰ U neposrednom okruženju sela Meline nalazi se nekoliko nekropola s velikim brojem pravokutnih i amorfnih kamenih nadgrobnika – stećaka različitih dimenzija što upućuje na gustu naseljenost ovog mikroprostora u srednjem vijeku, jednako kao i šireg područja cijelog Zmijanja središta nekadašnje župe Zemlnik.

Idući prema sjeveroistoku od Bronzanog Majdana nalazi se selo Bistrica, na istoimenoj rječici. Tu se slično Melini, pozicionira granično selo *Biztricha*. Točno pozicioniranje sela *Grabroa* je problematično jer se nije zadržalo ime naselja istog ili sličnog nazivlja. Karanović selo Grabrou postovjećuje sa lokalitetom Grab iznad desne obale Suturlije, dok Skarić istoimeno selo pozicionira u selo Čokore, južno od sela Kola, kako bi logičnim slijedom spojio sa narednim selom Bulczaskom koju smješta u Pavlovce, zapadno od obale Vrbasa. Ipak, uvažavajući mišljenje S. Pavičića, o Bukovici kao poziciji nekadašnje Bulczaske s kojim se zaokružuje teritorij župe Zemlnik, selo Grabroa (moglo bi se čitati i Grabrova, Grabova, Grabra) najvjerojatnije se nalazilo negdje na širem području Dragočaja, između Gradine u Motikama i Ramića.

Pozicioniranjem sela Bistrice, Grabove i Bulcaske na sjevernoj strani župe Zemljanik dobiva se granični prostor sa susjednom sjevernom župom Vrbas. Pozicioniranjem sjeveroistočnog sela Bulcaske na poziciju sela i potoka Bukovice, dobiva se dodirna točka sa granicom župe Glaž prema istoku u formulaciji *Bulcaska in terminis Glas*. Ta točka bi odgovarala poziciji uz rijeku Vrbas sjeverno od današnjeg sela Trn, koji se u ranijim stoljećima i danas prostirao na obje strane rijeke Vrbas, odnosno nasuprot južnijeg sela Šušnjari.

Dakle, rijeka Bukovica koja protiče krajnjim jugoistočnim padinama Kozare i ulijeva se nešto uzvodno od Klačnica u Vrbas nasuprot Gradine u Šušnjari – Trnu, nalazi se na doticajnom graničnom prostoru triju županija ili komitata; Zemlnika, prema jugu, Vrbasa prema sjeveru i Glaža prema jugoistoku.

Medieres, Mediera uz desnu obalu Vrbasa na kartama XVI. i XVII. stoljeća.

Uz grad Glaž, koji se u povjesnim izvorima navodi na više mjesta i oblika, dva puta se navodi toponim *Srida*.

Godine 1385. uz ime izvjesnog Benedikta Jurjevića navodi se da je »*de Glas de Srida*.«⁵¹

⁵⁰ Karanović, isto. Skarić, isto, s tim što Skarić izvorni naziv iz povelje iščitava kao Hmeljina, što bi moglo biti moguće, ali i recentni naziv kakav je Melina, imajući u vidu bogatstvo voda a time i mlinova na vodi, m(e)lina.

⁵¹ F. n. 10. – ovdje.

Godine 1446. navodi se: »u *Glažu, grad Glaški i poda-n Srida varoš*«. ⁵²

U prethodnom dijelu naveli smo dosadašnje postavke ali i iznijeli upitnost o poistovjećivanju navedene Sride sa selom Osredak kod Kulaša na rijeci Ukrini /Đ. Mazalić/ ili sa selom Sredani kod Laminaca na lijevoj strani krajnjeg donjeg toka Vrbasa.

Jedan od važnih izvora za razmatranje prostorne organiziranosti naselja i komunikacija u srednjem vijeku jesu karte. Podaci na najranijim kartama koji se odnose na stanje u predturskom periodu uneseni su poslije – u XVI. i XVII. stoljeću, temeljem ranijih informacija i iako su često neprecizne ili terminski u različitim izvedenicama ipak su izuzetno korisne i upotrebljive.

Nije poznato da su uz rijeku Ukrinu išli magistralni pravci iz Panonije prema Mediteranu – Jadranu i obratno. Ti putevi su išli južno od Save uz rijeke Unu, Vrbas, Bosnu i Drinu. Povezivali su dva velika prostora i brojne gradove i naselja uz te putove. Uz rijeku Ukrinu, koja se dosta često nalazi ucrtana na najranijim kartama izrađenim u europskim kartografskim centrima, nema ucrtanog niti jednog naselja ili grada.

Uz rijeku Vrbas, prolazio je vjekovni komunikacijski pravac iz Panonije prema Jadranu, i obratno nazivan u antici *magna via* ili u srednjem vijeku nazivan *mađarski put*. Uz taj pravac u svim periodima nalazila su se brojna naselja i gradovi pa tako i u srednjem vijeku a koje su kartografi na svojim kartama prikazali, i nazivom i vinjetom grada.

Uz to u razmatranju područja srednjeg Vrbasa od Banje Luke do Save i arheološki pokazatelji ukazuju na gustoću naseljenosti u svim razdobljima s obzirom na životnu kvalitetu ovog egzistencijalnog prostora. Upravo nasuprot Šušnjara, na lokalitetu Pečine u Klašnicama nalazilo se veliko paleolitsko naselje a utvrđeni su i tragovi prebivanja nositelja Vučedolske kulture. I na cijelom prostoru oko donjeg Vrbasa utvrđena je gusta mreža paleolitskih stanica na otvorenom iz razdoblja kultura mousteriena do najmlađeg gravetiena. ⁵³ Jednako tako na dominantnim visovima oko obaju obala Vrbasa i u unutrašnjosti nalaze se ostaci izuzetno brojnih moćnih gradinskih utvrđenja iz tzv. brončanog i željeznog doba. To je prostor koji su naseljavala plemena Mezeji i Oserijati u periodu pred i za vrijeme rimske vladavine.

Godine 17. po. Kr. izgrađena je magistralna komunikacija *Salona (Solin) – Servitium* (Berbir -Bosanska Gradiška) kao osnovna veza Dal-

⁵² F. n. 12. – ovdje.

⁵³ B. Graljuk, Pečine, Klašnice, Paleolitsko nalazište, Putevi, 5, Banja Luka, 1980., isti; Pečine, Klašnice, a/Paleolitska stanica, b/ Naselje vučedolske kulture, Arheološki pregled 21, Beograd, 1980.

macije s Panonijom. To je poznata Dolabelina cesta *a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*.⁵⁴ Uz ovu cestu bila su povezana mnoga središta u unutrašnjosti pa tako i ona uz srednji i donji tok Vrbasa navedena i na Tabuli Peutingeriani *Castra, Ad Ladios, Ad Fines, Servitium*. Iz vremena kasne antike utvrđeno je više nalazišta urbanog, refugijskog i sepulkralnog karaktera kao i iz perioda ranog kršćanstva.⁵⁵

Iz vremena provala barbarskih naroda i avarsko-slavske doseobe utvrđeni su mnogi lokaliteti na prostoru između Banje Luke i Bosanske Gradiške. Na području Lijeve polja i na rubnim uzvišenjima nalaze se ostaci vidljivih ranoslavenskih gradišta. Mnoga od tih kružnih prstenasto zaštićenih naselja egzistirala su i do prvih stoljeća kasnog srednjeg vijeka.⁵⁶ Ovdje je otkriveno i više nekropola s nakitom tipa bjelobrdske, ketlaške i dalmatinskohrvatske grupe datiranim od X. do XI. stoljeća. Iz tog perioda učvršćivanja rodovske i plemenske teritorijalne i društvene organiziranosti datiraju i mnoga nazivlja rijeka, uzvišenja, širih prostora i naselja od kojih su neka preživjela do danas. Među njima je očito i stari toponim Glaž i Srida.⁵⁷

Analizom toponima gradova i naselja s karata XVI. i XVII. stoljeća uz desne pritoke rijeke Save, tj. uz srednji i donji tok Vrbasa i njegovo okruženje do rijeka Ukraine, Usore i Bosne na istoku odnosno porječja Sane i Une prema zapadu moguće ih je identificirati skoro sa svim pozicijama na terenu, bez obzira što najčešće navedene karte ne odlikuje preciznost lociranja.

Na povijesnim kartama XVI. i XVII. st. nema naznačenih toponima Glaž ili Srida. Ali na istim kartama gdje su naznačena najznačajnija mjesta srednjeg vijeka uz rijeku Vrbas, na prostoru gdje pretpostavljamo doticajni prostor triju srednjovjekovnih županija Vrbaške, Zemljaničke i Glaške, tj. između Banje Luke i Svinjara na Savi, nasuprot Klačnica

54 I. Bojanovski, Dolabelin sistem cesta u Rimskoj provinciji Dalmaciji, Sarajevo 1974, 41-129, isti; Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u Rimskoj provinciji Dalmaciji, Godišnjak ANiUBiH, knj. XXII, Sarajevo, 1984, 239.

55 Isto. Autor prilaže, osim razmatranja, svu relevantnu bibliografiju o (ksno)antičkim nalazištima i valorizaciji oko srednjeg i donjeg toka Vrbasa. B. Graljuk, Kastel, Banja Luka, Kasnoantičko naselje, srednjovjekovna i novovjekovna utvrda, Arheološki pregled 26, Ljubljana 1985. Isto; Grič-Pauša, Ramići, Kasnoantičko naselje. Isti; Kasnoantičko naselje u Ramićima kod Banjaluke, Putevi 4, B. Luka 1985, 87-97.

56 Goran Simonović, Srednjovjekovna zemljana utvrđena u okolini Bosanske Gradiške, Glasnik SAD 13, Beograd, 1996, 121-210.

57 Arheološki leksikon BiH, Tom 2., Regija 3 (općine: Bosanska Gradiška, Srbac, Laktaši i Prnjavor, str.47-55., i Regija 9 (općine: Banjaluka, Čelinac, Skender Vakuf i Kotor Varoš, str.125-133), Sarajevo 1988., B. Graljuk, 10 godina arheoloških istraživanja područja Banjaluke i okoline, 1979 – 1988, katalog izložbe, Banja Luka, 1988.

odnosno utoka Bukovice u Vrbas često je naveden toponim – *Medieres*, *Mediera*, s oznakom utvrde ili naselja.

Na karti Ugarske Wolfganga Laziusa iz 1556.g. južno od Svinjara a sjeverno od Banjaluke aplicirana je ilustracija moćnog utvrđenja *Mediera* (!). Na jednoj od prvih tiskanih karata Područja Ugarske u XV. st. mađarskog kartografa Lazarusa iz 1528. g. naznačena je i rijeka Vrbas / Wabas flus/ i uz nju imenovana utvrđenja.

Tako idući uzvodno od pritoke Plive uz rijeku Vrbas su imenovani i ilustrirani s crtežom utvrđenja: Prusac, Vinac, Jezero, Jajce, Bočac, Greben, Sokolovo Gnizdo, Zvečaj, Kotor, Banja Luka, Medieres, Lacty, Levač, Vrbas, Slobočna, Svinar.

Skoro svi navedeni toponimi poznati su i danas, zna im se mikrolokacija, od većine su još uvijek vidljivi ostaci u kamenu zidanih utvrda. Jedno od nekoliko mjesta ucrtanih na kartama sa oznakom srednjovjekovnog utvrđenja koje dosada nije ubicirano i identificirano je ***Medierera, Medieres ili Mediera***. I poput Lazarusove karte i sve kasnije tiskane karte širom europskih kartografskih središta na svim kasnijim kartografskim prikazima šireg prostora Ugarske, Hrvatske, Slavonije, Bosne naznačuju ime i poziciju Medieresa, Mediere... između pozicija Banialuka i Lafku (Laktaši?!) s desne strane Vrbasa.

I na kasnijoj karti Lazarusa iz 1553., s malim ilustrativnim izmjenama ponovljen je raspored lociranja gradova uz rijeku Vrbas pa tako i toponima ***Medierera*** između *Banialuka* i *Lafku*.

Na zemljovidu Ugarske i susjednih zemalja Giacomina Gastaldia iz 1546. godine, sjeverozapadno od naziva državnine *Boseina* (Bosna, op. B. G.), uz prikaz rijeke bez naziva, a koja se ulijeva u rijeku s nazivom *Saua*, nalaze se prikazi utvrda bez krovova sa nazivima; *Banua Luch*, ***Medieras***, *Lash*.

Na karti Ugarske Wolfganga Laziusa tiskane u Antwerpenu 1573. g., uz rijeku koja se kod utvrde *Swinar* ulijeva u Savu s (pogrešnim) nazivom *Wkryna fls.*, navode se od *Laycza /Jajca/* prema sjeveru do Save (*Sauus*) sva važnija utvrđenja, s tim da se uzvodno od Grebena, Bočca (*Boczacz*) i Zvečaja pojavljuje prvi put toponim *Wanna* (Banja) a zatim *Wanyaluka* (Banja Luka).⁵⁸ Između Banja Luke (Wanyaluka, Banyalwka, Lukaba-

58 Grad sa nazivom Banja Luka prvi puta se navodi 6. veljače 1494. g. u ispravi kralja Vladislava Jagelovića. L. Thalloczy – S. Horvath, Codex diplomaticus partium regno Hungariae advexarum Banatus, castrum et opidum Jajcza (1450-1527), Mon. Hung. Hist. Diplomataria XL, Budapest 1915, 124. Toponim Wania ili Banja, osim na zemljovidima ili kartama gradova tiskanim od XVI. st. nadalje, u drugim povijesnim dokumentima poput listina se ne pojavljuje. Poznata činjenica o postojanju dvaju odvojenih utvrđenja između potoka Suturlije i Crkvene zahtijeva i odgovor o nazivima koji će prepoznatljivo razlikovati ova dva utvrđenja

nja..) i mjesta *Swinar* /danas Srbac/ pozicioniran je unutar rijeke prikaz utvrđenja a desno od njega toponim *Mediera*. Zapadno od Mediere s druge strane rijeke lociran je *Lewacz* (Livač) zapadnije od njega *Orywas* (Vrbas) s ilustracijama utvrđenja.⁵⁹

a što je na kartama očigledno. Tako su na ušću Suturlije ili Surtolije u Vrbas, na lokalitetu Londža ispod Graba u današnjem Gornjem Šeheru postojali ostaci kamenog utvrđenja koje je vremenom potpuno nestalo. Utvrđenje je moglo nositi naziv Banja po ljekovitim vrelima koji su i danas u upotrebi, te je samim tim i podgrađe, vremenom izraslo u naselje, dobilo istoznačni naziv. Naziv lijevog pritoka Suturlija ili Surtolija upućuje na slavizirani sanctonem uz moguću mjesnu crkvu svetog Ilije. (npr. Sutulija, kod Splita,) što je česti oblik u Jadranskom primorju. P. Šimunović, *Onomastička svjedočanstva nakon doseobe*, Hrvatska i Europa, Zagreb, 1997, 401-412.

Tri kilometra sjevernije, uz ušće potoka Crkvena, izgrađeno je prije dolaska pod osmanlijsku vlast ravničarsko utvrđenje u mikro-krajobraznom prostoru zvanom Luka (ravničarski prostor oko rijeke). Spajanjem naziva južnijeg i sjevernijeg naselja dobio se naziv Banja Luka, iako je južnije naselje i dalje nosilo svoju odrednicu Banja. (Ilustrativni su slični primjeri stapanja dvaju odvojenih naziva naselja u jedno kao npr.: Kotor Varoš, Budim Pešta itd.). Dolaskom ovih krajeva pod osmanlijsku upravu, južnije naselje gubi stari naziv, zamjenjujući ga kasnije sa istoznačnim turcizmom Ilidža a vremenom Gornji šeher /gornji ili stari grad/ za razliku od sjevernog naselja koje će se zvati Donji šeher ili Novi grad (radi intenzivne izgradnje u XVI./XVII. st.) ali češće i trajno Banja Luka. Na mjestu najranijeg utvrđenja izgrađena je u vrijeme osmanlijske uprave prostrana ravničarska renesansna utvrda, kasnije prozvana Kastel, oko kojeg se i s lijeve i desne obale proširivalo naselje Banja Luka. L. Thaloczy, *Jajce*, 229, 235-237. H. Kreševljaković, *Stari bosanski gradovi, Banja Luka, Naše starine*, Sarajevo 1953. 26. »*Za turske vlade bila su jedno vrijeme (XVII. stoljeće) u Banjoj Luci dva grada (dvije tvrđave), jedan u Gornjem, a drugi u Donjem Šeheru. Ta dva grada spominju A. Georgiceo 1626, Hadži Kalfa oko 1650., biskup Maravić 1655. i Evlija Čelebija 1660. godine.*«. B. Graljuk, *Gornji šeher, Banja Luka, Arheološki pregled XXII*, Beograd, 1981, 208-213. B. Graljuk, *Novija arheološka otkrića i ispitivanja na području Banja Luke i okolice*, Zbornik Arheološkog društva Bosne i Hercegovine, I, Sarajevo 1983., 23-40. B. Graljuk; *Banja Luka – Kastel, Kasnoantičko naselje, srednjovjekovna i novovjekovna utvrda*, Arheološki pregled, Ljubljana, 1986., 158-159.

59 Utvrđeni gradovi Vrbas, kao sjedište Vrbaške županije i Livač na području iste županije, dva su najmoćnija i Glažu prema sjeverozapadu najbliža utvrđenja sa razvijenim podgrađem. Ovi gradovi su dosta često spominjani u povijesti Donje Slavonije i Hrvatsko-Ugarskih a kasnije Ugarsko-Bosanskih i Ugarsko-Turskih odnosa i presezanja.

- Grad Vrbas *Orbasz, Urbaz, castro Orbas, castrum Urbazca, Verbas, Wrbas*. Utvrda – castrum, sjedište istoimene županije koja se prvi puta navodi 1244. g. u darovnici kralja Bele IV. banu Dioniziju (izdane pod Glažom) a u kojoj se navodi kao svjedok i Vrbaški župan Stjepan. Vrbaški grad nalazio se na brdu Pavetnjak visoko iznad rijeke Vrbaške nedaleko od Gornjih Podgradaca, jugozapadno od Bosanske Gradiške. Preostale ruševine nose naziv „Marin-grad«. Ispod grada ostaci su prostranog srednjovjekovnog podgrađa s crkvom. Na području županije se osim castruma Vrbas i Livača navodi i castelum Osik (*Ozek, Ezek*) i Gočelovac (*Gochelowcz*). U listinama i na kartama navode se i veći broj sela i posjeda, župne crkve, samostani ivanovaca, cistercita i franjevaca čije se lokacije u najvećoj mjeri mogu arheološki prepoznati i identificirati bilo da su toponimi očuvani ili ne. Lj. Thaloczy, *Povj. Jajca*, 235-238. N. Bilogrivić, *Sredovječni grad Vrbaška i kraj pod njim*, Kal. „Napredak“, 1936., 179-180. M. Đurđević, *Vrbaška, Gornji Podgradci, Bosanska Gradiška, - srednjovjekovni grad*, Arheološki pregled 23, Beograd, 1982, 146-148. I. Bojanovski, *Prilozi za topografiju*, 239. Gordana Sedić /Tihomir Đurđević/, *Srednjovjekovna župa Vrbas*, katalog izložbe, Muzej Bosanske Krajine – Banja Luka, 1987. U ranijoj obilnoj literaturi a i još u ponekim

Na karti A. Hirschvogela i A. Orteliusa tiskanoj u Antwerpenu 1573. uz desnu stranu Vrbasa, na dugom prostoru od Save do grada Zvečaja (Zwezan) dominira vinjeta grada i pod njim tekst *Mediera*. nasuprot rijeke i nešto niže locirana je Banja Luka (*Wanieluka*). Na karti J. Bussemachera tiskanoj u Kolnu 1592. g. uz lijevu stranu rijeke Worwatz (Vrbas), poslije Zvečaja (Zuzan), Grebena (Greiben), Banje (Wania, s ilustracijom burga), uz desnu stranu rijeke su naznačeni Banja Luka (Wanyaluka), *Medieres* i Svinar, s oznakom utvrđenja.

Na karti Ugarskih zemalja Gerharda Merkatora tiskanoj u Amsterdamu 1634. g. uz desnu obalu Vrbasa južno od mjesta – utvrde na Savi *Swynar* upisan je toponim *Medieres*. Na Merkatorovoj karti iz 1640. g. uz Vrbas (*Worwatz*) iza Grebena, Zvečaja (*Zwezan*, obilježen ilustracijom grada s više kula), Banje (*Wania*, ilustracija grada i crkve), uz desnu obalu imenovana su naselja jedna za drugim *Wanyaluka*, *Medieres*, *Swynar*. Lijevo od rijeke, nasuprot Medieresa navode se kao naselja *Ezic* (Osik), *Orywaz* (Vrbas), *Sloboczmal* (Slobočna), *Lewacz* (Livač).

Na karti Giacomina Cantellia da Vignola, tiskane u Rimu 1684. g., uz desnu obalu Vrbasa u donjem toku naznačeno je mjesto *Mediera* između mjesta, utvrđenja okruženih vodom, *Wanialuka* i *Swinar*. Na karti istog autora iz 1689. toponim između Svinjara i Banje Luke nosi naziv *Medieres*, a nešto južnije od njega prvi puta se na jednoj karti po-

---

prestižnim izdanjima poistovjećivanje i pozicioniranje Vrbaškog grada na prostor Banje Luke potpuno je neosnovano. Njegovo pozicioniranje ima sličan put kao i na primjeru Glaža, a kao posljedica subjektivne impresije značajem sjedišta Vrbaške županije s jedne i s druge veličinom i značajem najvećeg grada na Vrbasu od turskih osvajanja do danas te asociacijom naziva na rijeku Vrbas kao i u (ne)raspolaganju dovoljnih informacija o materiji, vremenu i prostoru o kojem je riječ.

- Livač grad, grad i varoš. *Castellum Lewach, castellum et possessio*, prvi puta se navodi 1449. kao vlasništvo Nelipića od Dobrekuće. 1496. navodi se kao *civitas cum castello*. Od osamdesetih godina XV. st. pripada Jajačkoj banovini. Godine 1495. franjevci samostana u Livču dobivaju iz kraljevske blagajne pomoć od 20 forinti. Godine 1501. do temelja je spaljen grad i samostan a pučanstvo odvedeno u sužanjstvo. Godine 1506. u sastavu Jajačke kustodije spominje se samostan (*S. Petri*) *Liviscik*. Wadding, *Annales Minorum* XV 397. Lj. Thaloczy, *Jajce*, 234-235, 238. B. Gavranović, *Povijest franjevačkog samostana Petrićevac i franjevačkih župa u Bosanskoj Krajini*, 140 -141.

Grad se nalazio na dominantnom uzvišenju unutar jugoistočnog završnog planinskog prostora Kozare u seoskoj općini Bakinci. Mjesno stanovništvo ostatke nekadašnjeg Livača naziva Grad Marije Terezije ili Osorina. I danas su vidljivi ostaci masivnih kružno raspoređenih obrambenih zidova i do tri metra visine kao i ruševine objekata unutar širokog dvorišnog prostora. Izvan utvrđenja, uz jugozapadnu stranu na lokalitetu Crkvište – šuma i Crkvište njiva, kč. 2176 i 2177 vidljivi su ostaci temelja crkve, dim. 26,00 m x 10,00 m s polukružnom apsidom. Zapadno od crkve nalazi se veća nekropola sa stećcima. Pod gradom izvire potok Livčanica, koji se u dolini Lijevče polja ulijeva u Osorinu koja također izvire s druge strane Livač grada. Arheološke karakteristike i pozicioniranje Livač grada i Crkvišta utvrdili smo rekognosciranjem 1987.g..

javljuje i toponim *Tarn* (Trn). I na mnogim dugim kartama tiskanim u drugoj polovici XVII. st. u Amsterdamu; Johanes Blaeu, 1669., Nicolas Sanson, 1670., Federick de Witt, 1688 i 1690., Parizu; Guillaume Sanson, 1691., Nurnbergu; Martin Stier, 1684., Londonu; Richard Palmer, 1695., Augsburgu; Gottfrid Iacov Haupt, 1696. i drugim, naznačuje se ime utvrde ili naselja na poziciji između Svinjara i Banjaluke pod imenom *Mediera*, *Medieres*. U kontekstu graničnih doticaja srednjovjekovnih županija Glaz – Vrba – Zemljanik toponim *Mediera* je na poziciji njihovog razmeđa.

Latinski naziv toponima *Medieres*, *Mediera* ili je prežitek naziva nekog antičkog naselja ili putne postaje pod kojim se još zadržao u srednjem vijeku ili je latinizirani naziv slavenskog – hrvatskog sela Srida pod gradom Glazom koje se pod tim imenom navodi u listinama iz 1385. i 1446. godine. U oba slučaja, bilo pod nazivom *Medieres*, *Mediera* ili Srida riječ je o istoznačnom toponimu povijesnog mjesta – važnog srednjovjekovnog naselja na istovjetnoj mikropoziciji na desnoj obali Vrbasa u današnjem selu Trn, u središtu, stjecištu između triju županija Glaške, Vrbaške i Zemljaničke. Može li se govoriti o provenijenciji naziva *Mediera* – Srida od tjednog sajmenog dana? Možda, ali podaci o sajmenim danima na imenovane kršćanske blagdane u turskom periodu XVI./XVII. st. to isključuju.

Jezična izvornost termina toponima *Glas*, *Galaas* je najbliža mađarskoj izvedenici naziva *galag* što znači glog. Koliko je moguće naziv ovoga tvrdog trnovitog drveta dovesti u kontekst s nazivom mjesta Trn koji se pojavljuje s vremenom nove vlasti u XVI. st. a koji se nalazi u neposrednoj blizini Gradine u Šušnjarima ostaje za daljnja istraživanja, ali je konstatacija vrlo sugestivna. Na Lučićevoj karti iz 1669.g. iza Banje Luke (*Bagnaluka*) uz desnu stranu rijeke *Werbas* toponim *Medieres* više nije naznačen ali je na njegovoj poziciji – mjesto *Tern*.

Bjelodano je da su u vrijeme izrade i tiskanja karata u XVII. st. nestala mnoga naselja i razoreni mnogi utvrđeni gradovi koji su se našli pred osmanlijskim pustošenjima i kasnije unutar Turskog Carstva. To se odnosi i na široki prostor sjeverno i južno od Save pa tako i na područje oko srednjeg i donjeg Vrbasa. Međutim, neupitno je postojanje svih naselja ili gradova u predturskom periodu a koji su unešeni u karte nešto kasnije tijekom XVI. st. A to je slučaj i sa nekada katoličkim naseljem pod imenom *Medieres* – koje je nestalo zajedno sa svim stanovnicima i njihovim potomcima.

Ponovno oživljeno naselje s novim civilizacijski potpuno drugim stanovnicima na istoj poziciji, bez povijesnog pamćenja ili bilo kakvog tradicijskog odnosa prema zatečenom, pojavljuje se u najranijem vre-

menu nove osmanlijske vlasti sredinom XVI. st. kao razvijena *kasaba Trn*.

Trn – ugledna kasaba u XVI./XVII. stoljeću

Današnje mjesto Trn je veliko prigradsko naselje s obiju strana rijeke Vrbasa, nekoliko kilometara sjevernije od Banje Luke. U ranijim stoljećima njegova jezgra je bilo uz desnu obalu Vrbasa, jer je lijeva strana bila močvarna, noseći znakovite mikrotoponime Jaruga, Pjeskulja. Na desnoj strani Vrbasa pripadajuće područje Trnu se proteže do 250 m visokim brežuljkastim krajobrazom prema istočnom zaleđu Slatini i između sela Priječani prema jugu i Šušnjari prema sjeveru. Šušnjari su od davnine u sastavu trnske župe iako danas tamo nema katolika, ali su još u XVIII. st. posvjedočeni.⁶⁰

Najstariji spomen imena Trn nalazi se u turskom popisu poreznih obveznika koji potječe iz 1604. g., kada se uz njega spominje i susjedno selo Bukovica. U spomenutom popisu Trn se ne naziva ni kao čifluk, ni kao jajlak ni kao mezra ni kao zemin, ni kao selo, što su nazivi specifičnih ili manjih naseobinskih formi unutar Osmanske Imperije, za njega se kaže »*sami Trn*« i da »*pripada Lefću*«. To znači da je Trn veće i uglednije naselje – u turcizmu imenovan kao kasaba. A to da pripada Lefću, podrazumijeva da je integriran u široki organizacijski prostor pod nazivom nekada moćnog središta Levač ili Livač, kako se nazivao desetak kilometara sjeverozapadno udaljeni utvrđeni srednjovjekovni grad. U to vrijeme samog početka XVII. st. u Trnu se navode kao postojeći džamija i turbe, što podrazumijeva raniju dataciju postojanja Trna. U popisu se navode mnogi stanovnici, isključivo muslimani i pravoslavni, vlasnici konkretnih sela ili zemljišta kao i susjedna sela uz najčešću naznaku »*koja su ostala napuštena od raje*« ili »*Zemljište koje su oni uživali ostalo je bez raje*«. Zemljište je moglo promijeniti vlasnike, tj. bilo je prisilno napušteno od kršćanskog – katoličkog stanovništva prije 100 do 50 godina, u vremenu razarajućih prodora tursko-vlaških akindžija na prijelazu XV./XVI. st., a konačno poslije pada Jajačke banovine 1527. godine.⁶¹

U Trnu se ne navodi tjedni sajam, ali se u Trnu navode sajmeni dani zvani Badži Pazar sa ihtisabom; *Pet puta godišnje, na dane; Jurjevo /Đurđev-dan/, na Cvijetni Dan, Petrovdan, Veliku i Malu Gospojinu okuplja se vašar. Tih dana u godini uzima se na ovim vašarima badži pazar od onih koji prodaju i kupuju*.⁶² U to vrijeme, na desnoj strani Vrbasa bila je

60 Anto Orlovac, Slike izgubljenog zavičaja, Banja Luka – Trn, 2008. 145. + Fn.134, str.171.

61 Amina Kupusović, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz godine 1604, svez. III, Sarajevo, 2000, 543-544, br.89.. A. Orlovac, isto 145-146.

62 Opširni popis, br. 90 544, Orlovac, isto, 147. Badži pazar; *badž* znači carina ili maltarina.

katolička crkva posvećena sv. Ivanu Krstitelju. Tu su se okupljali katolici Trna, ali i oni katolici s lijeve strane Vrbasa iz udaljenijih sela i zaseoka Dragočaja i Ivanjske. Iako su i katolički vjernici i franjevci u obavljanju svoje službe bili ometani od strane banjalučkih islamskih vlasti, crkva sv. Ivana u Trnu bila je i dalje mjesto okupljanja katolika okolnih sela. Kada je most na Vrbasu sedamdesetih godina XVII. st. dotrajavao i ne mogavši prelaziti preko opasnog prijelaza svojoj crkvi, vjernici s lijeve obale su prestali odlaziti navedenoj crkvi, i okupljali se na vjerske obrede u starom katoličkom središtu u Dragočaju.⁶³

Gradina u Šušnjarima kod Trna – ostaci srednjovjekovnog utvrđenja

Od utoka Vrbasa u Savu do nizvodno Banjaluke nisu poznati ostatci utvrđenja uz desnu obalu rijeke, osim na Gradini u Šušnjarima. Gradina u selu Šušnjari nalazi se zapadno od termalnog naselja Slatina a nasuprot utoka potoka Bukovice u Vrbas južno od suvremenog središta naselja Trn. I u dosadašnjoj literaturi Gradina je bila poznata kao arheološki lokalitet, ali definiran kao mjesto – utvrda iz (kasno)antičkog perioda.⁶⁴ Gradinu sam rekognoscirao u više navrata 80-ih godina prošlog stoljeća.

Prema uočljivoj preostaloj konfiguraciji gornjih i bočnih dijelova Gradine, pristup srednjovjekovnom gradu bio je s jugoistočne strane, a ostali dijelovi kružnog uzvišenja do 20 metara visine bili su utvrđeni kamenim bedemom, od kojih su vidljivi preostaci na sjeverozapadnoj strani, uz suvremenu komunikaciju. Kameni bedemi su građeni od lomljenog kamena vezani gašenim krečem. Vrh Gradine čini dominantni zaravanak promjera 40 x 35 metara. Na njemu su vidljivi brojni ulomci srednjovjekovne keramike. Arheološka iskopavanja nisu vršena niti je lokalitet zaštićen od daljnje devastacije.

Južno od Gradine više je uzvišenje znakovitog imena Stražbenica čineći tako stratešku cjelinu dominantne kontrole nad naseljem pod njima i starom komunikacijom.

Martin leži Vasilev sin – se pisa Mile sin

Na lokalitetu Gradina u Šušnjarima, 22. i 23. siječnja 1926. g. otkrivena je kamena ploča sa urezanim glagoljskim tekstom i motivima

⁶³ Jurica Šalić, Hod u vjeri, Banja Luka i okolica, Banja Luka, 1991., 61-63.

⁶⁴ »Na desnoj obali je poznata Gradina u selu Šušnjari, čije su zidine rimskog porijekla«. Esad Pašalić, Rimska cesta između Banjaluke i Bosanske Gradiške, Naše starine, Sarajevo, 1957. 64-65., Isto; Sabrano djelo (dr. Esad Pašalić), Sarajevo, 1975, 76-77. Autor je u Trnu, uz desnu i lijevu obalu Vrbasa uočio »ostatke rimskog građevnog materijala, fragmente zemljanog posuda i primjerke rimskog novca«, isto; 77.

konjanika u lovu na jelena.⁶⁵ Ploča je od bijelog sitnozrnog mekanog kamena lapora (muljike). Oblika je nepravilnog kvadrata, duga 56 cm, široka 54 cm a debela 6-8,50 cm. Nalazi se u Zemaljskom muzeju BiH u Sarajevu. Revizijom arhivskih zapisnika utvrđeno je da je riječ o nalazu koji odnosi na lokalitet Gradinu u Šušnjarima a ne u više kilometara udaljenoj Slatini, kako se netočno u dosadašnjoj literaturi locirao ovaj važan nalaz.

Na ovom kamenom spomeniku, s urezima koji odaju tehnički manje upućenog autora, daje se prikaz scene lova; konjanik dugim kopljem ubada jelena u vrat. Iznad konjanika je u urezanom kvadratnom okviru urezan znak kukastog križa, do njega desno kružnica unutar koje su dijelom očuvane urezane zrake, a do njega znak križa. Sasvim pri dnu vidljive su urezane vertikale u obliku stupova sa proširenim romboidnim završetkom, što odaje utisak o stiliziranom prikazu ograde ili šume. Lijevo i niže od prizora lova urezana su u sedam redaka glagoljska slova. Osnovni tekst u tri retka središnjeg dijela ploče glasi: MARTIN LEŽI, VASILEV SIN L SE PISA MILE S(I)N.

Sudeći prema karakteristikama simboličnog znakovlja, prikaza lova na jelena i prema sadržaju teksta, najvjerojatnije je riječ o nadgrobnom napisu. A sudeći prema slovima pisanim uglatom glagoljicom. tj. u zreлом glagoljskom sustavu, ova ploča je nastala na prijelazu XIV./XV. stoljeća.⁶⁶

Sjeverozapadno od Šušnjara na lijevoj strani od Vrbasa utvrđeno je još nekoliko kamenih ploča sa urezanom glagoljicom od kojih je najstarija s lok. Manastirište u Kijevcima uz riječicu Lubinu, iz XII. st. To je ujedno i najstariji glagoljski tekst sa nekadašnjeg cijelog prostranog područja Zagrebačke biskupije.⁶⁷

Supstrukcije crkve na lokalitetu Zidine – Gajić

Oko 500 m jug. ist. od Gradine na blago zaravnom elipsoidnom polukružnom uzvišenju zaraslom drvećem, na lokalitetu Zidine – Ga-

65 Ploča s glagoljskim tekstom otkrivena je na posjedu Jovana Babića na lokalitetu Gradina u Šušnjarima. Iskopali su je samoinicijativno Štolba Viktor i Blaž Matošević iz sela Trn. Iz Zapisnika Klačničke žandarmerijske stanice od 26.I.1926. čitamo; *Ploča je bila zazidana u strukturu zida sa licem prema unutrašnjost... Po izgledu morao je biti jedan grad, jer se tačno vidi, da u zidu ima 6 vrsti kamena i cigla obične veličine, a zemlja izgleda kao da je ispečena, kao da je bila nekada u vatri...* Intervencijom direktora Zemaljskog muzeja Vladislava Skarića, ploča je željeznicom prebačena u Sarajevo.

66 A. Lovrić, Glagoljski natpis na kamenu iz okolice banjalučke, GZM, Sarajevo, 1937., 31-36. B. Fučić, Glagoljski natpisi, Djela 57, Razred za filologiju, JAZU a, Zagreb 1982., 326-327.

67 M. Vego, Novi i revidirani srednjovjekovni natpisi iz Bosne, Naše starine XIV-XV, Sarajevo, 1981.61-62. Sveti trag, Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 1994., 103.

jić, od ranije su utvrđeni ostaci crkve.⁶⁸ Pristupnim iskopavanjima od 7. do 12. 4. 1989. g. otkopali smo očuvane supstrukcije kamenih zidova jednobrodne crkva pravokutne osnove lađe i svetišta. Objekt je postavljen u smjeru istok – zapad, glavni ulaz sa zapadne strane a svetište – oltarni dio na istočnoj.

Ukupna dužina crkve u vanjskom dijelu iznosi 12,00 m, od čega lađe 8,50 a svetišta 3,50 m. Širina lađe iznosi 7,80 a svetišta 5,00 m. U središnjem krajnjem dijelu svetišta utvrđeno je pravokutno oltarno postolje zidano od lomljenog kamena sa ugaonim dijelovima od pritesanih kvadruma vezanih žbukom. Dimenzije su; poprečna duža strana 1,60 a širina 0,90 m. Visina sačuvanog postolja oltara je bila 1,30 m. Zidovi promjera u prosjeku 0,90 m građeni su od lomljenog kamena vezanih žbukom od pržine i kreča a vanjski i unutarnji ugaoni dijelovi i oko ulaznih vrata građeni su od klesanih kvadruma različite veličine.

Zidovi na ulaznoj strani su očuvani u visinu od 0,40 do 1,00 metar. Na južnoj, gdje nisu potpuno uklonjeni od 0,20 do 0,40 m a na sjevernoj od 0,30 do 1,20 m. Najviše su očuvani na apsidalnoj sjeveroistočnoj strani, i preko 1,80 m. Ovako raznolik odnos očuvanosti posljedica je konfiguracije terena nakon zarušavanja crkve u proteklim stoljećima. Unutar prostora za vjernike /lađa/ nalaženi su komadi i cijele opeke kao i u razasutom šutu van objekta. Što upućuje na upotrebu ovog građevinskog materijala na gornjim srušenim elementima objekta.

Uz same zidove objekta nalazile su se ukopne jame sa razbacanim skeletnim ostacima. Od primjetnog nekada većeg grobišta ostalo je nekoliko bijelih amorfnih tanjih utonulih ploča manjih dimenzija, lociranih prvenstveno oko i ispred jugozapadnog, ulaznog dijela crkve. Sa svojim karakteristikama, ostatci nekadašnje crkve sa lokaliteta Zidina u Šušnjari, mogu se uvrstiti u red do sada otkrivenih srednjovjekovnih crkava s pravokutnim svetištem kakve su građene uz tok rijeke Vrbas, ali i šire na prostorima djelovanja katoličke crkve u Slavoniji, Hrvatskoj i Bosni tijekom XIV. i XV. st.⁶⁹ Koju su naseobinsku ili sakralnu dimenziju u odnosu na crkvu sa Zidina imali sadržaji vezani za oko 2000 m jugoistočno udaljenije toponime Stara crkva i Selište u Malom Blaškom, Dvorine i drugi znakoviti toponimi s uočljivim srednjovjekovnim arheološkim

⁶⁸ N. Miletić, Zidine, Šušnjari Laktaši, AL BiH, 55.

⁶⁹ P. Anđelić, Pogled na franjevačko graditeljstvo XIV. i XV. vijeka u Bosni. Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura, Zenica, 1973., 201-206; D. Vukičević-Samaržija, Umjetnost kasnog srednjeg vijeka, Sveti trag, 137, »svoj zadatak u kasnom srednjem vijeku preuzeli su franjevci koji se administrativno vode u Grebenskoj kustodiji. Oni su stvorili kompromisne odnose i uspjeli potpuno ovladati prostorom, postajući uz Baboniće glavnim širiteljima srednjoeuropske kulture i stila kasne gotike.« Z. Balog, Križevačko Kalnička regija u srednjem vijeku, Križevci, 2003.

indikacijama, tek treba utvrditi. Svakako da je crkva na Zidinama bila važna sastavnica duhovnog života stanovnika Glaža, njegova podgrađa. Bjelodano je da su se mjesni stanovnici u ovoj crkvi okupljali na molitvu i da su se tu pokapali.

A gdje bi se mogla nalaziti *ecclesia sancti Nicolai de Galaas in metis Wsore* iz 1334.g.

Kao posljednja u popisu crkava Dubičkog arhiđakonata Zagrebačke biskupije iz 1334.godine navodi se poslije nabrojanih crkava u Vrbaškom crkvenom distriktu; *ecclesia sancti Nicolai de Galaas in metis Wsore*. Toponim ili patronim koji bi u bližem okruženju sela Šušnjara podsjećao na patrona sv. Nikolu nema. Postojeći toponimi Blaško, Stjepan-glava Stari Martinac i neki drugi u bliskom okruženju unutar zapadnih granica Glaške županije upućuju na mogućnost postojanja ostataka nekadašnjih crkava posvećenih drugim svecima iz istovjetnog srednjovjekovnog perioda. Da li pripisati otkrivene temelje crkve na Zidinama glaškoj župnoj crkvi sv. Nikole, ili crkvi u sklopu franjevačkog samostana (pravokutno svetište) ili crkvi s drugim obilježjima moći će se više znati nakon sustavnih istraživanja tog lokaliteta ali i prostora oko Gradine i ispod Stražbenice u Trnu.

Prema nalazu ploče sa sadržajem glagoljskog teksta, u koliko nije u funkciji spolije donesene s obližnje nekropole na Zidinama, moguće da je neposredno uz moćne zidove Gradine, dakle pretpostavljenog Glaža, uz njegov sjeverni dio postojala crkva, gdje su se mogli ukapati stanovnici glaške utvrde i podgrađa. Na to upućuje i veća humka na sjeveroistočnom dijelu Gradine.

Međutim iz formulacije *de Galaas in metis Wsore*, moguće je da se crkva sv. Nikole nalazila dublje u unutrašnjosti župe Glaž. Budući da župa Glaž nikada nije bila u sastavu oblasti Usore, bar za to nema čvrstih podataka, a da se zapadna granica Usore nalazila iza rijeke Ukrine ostaje mogućnost traganja za župnom crkvom sv. Nikole i oko obala Ukrine, dakle *in metis Wsore*. Dakako to je teza. Tome u prilog ide i podatak da se na područja između donjeg Vrbasa i Ukrine sve do Save nalazi veći broj lokaliteta s ostacima temelja srednjovjekovnih crkava kojima u razini dosadašnje istraženosti nije utvrđena provenijencija niti posveta.

Gdje se nalazio franjevački samostan i kome je bila posvećena crkva *in contrata de Glas* 1372.g.

Među kustodijama i samostanima koji se navode u popisu fra Bartola Pizanskog unutar Bosanske vikarije nastalog u vremenu prije 1378.godine, navodi se i samostan u Glažu (*Glas*).⁷⁰ Prema dopuštenju pape vikaru bo-

⁷⁰ F.n. 15, ovdje; Eubel, Provinciale ordinis, 75/76, J. Jelenić, Kultura i Bosanski franjevci, Sarajevo 1912., 37-38.

sanske franjevačke vikarije od 16. i 22. lipnja 1372. g. da slobodno primi 13 novih mjesta za prebivalište franjevaca, navodi se explicite formulacija: *u predjelu Glaž, u posjedu Ugarskog kraljevstva jedno* (mjesto za samostan, op. B. G.)⁷¹ Samostan u Glažu navodi se i u kasnijem periodu, 1469. i 1514. godine. Gdje je mogao biti taj samostan ako o njemu nemamo nikakvih podataka niti je o njemu sačuvana bilo kakva usmena predaja?

Uz rijeku Vrbasa, u sastavu Grebenske kustodije uz Glaž nalazio se i samostan u Grebenu, točnije pod Greben-gradom u Krupi na Vrbasu, a po kojem je kustodija nosila ime. Samostanska crkva je bila posvećena sv. Iliji.⁷² Osim ta dva najstarija samostana uskoro će biti izgrađeni franjevački samostani u Zvečaju⁷³, Banjoj Luci⁷⁴ i Livču⁷⁵. Iz primjera utvrđenih lokacija samostana u Krupi na Vrbasu i uz Zvečaj-grad, a slično je i s drugim

71 F. n. 14, ovdje, J. Jelenić, isto, 35.

72 B. Graljuk, Zidine, Krupa na Vrbasu, Srednjovjekovni samostanski kompleks, Arheološki pregled 27, Ljubljana 1986. Isti; Rezultati (pokusnih) arheoloških istraživanja na srednjovjekovnom lokalitetu »Zidine« u Krupi na Vrbasu, Naše starine, XVIII-XIX, Sarajevo, 1989, 99-108, isti; Franjevačka Grebenska kustodija Bosanske vikarije, Hrvatski iseljenički zbornik 1998, Zagreb, 1997, 251-272.

73 Grad Zvečaj nalazi se sjeverno od Greben-grada a južno od Banje Luke, iznad lijeve obale Vrbasa na početku kanjona Tisno ili Zvečajske klisure. Zvečaj se veže za period najveće moći njegova vlasnika Hrvoja Vukčića Hrvatinića na prijelazu XIV./XV. st. Godine 1404. ovdje Hrvoje potpisuje s Dubrovčanima ugovor protiv bosanskog kralja Stjepana Ostoje. Godine 1419. dubrovački izaslanici potpisuju u Zvečaju s bosanskim kraljem Stjepanom Ostojićem ugovor o zaštiti dubrovačke trgovine na prostorima Bosne. Zvečaj 1463. na kratko osvajaju Turci. Miklošić, Monumenta Serbica, Beč, 1858, 252 i 282. Iste godine oslobođen je i u funkciji je obrambene utvrde sve do pada Jajačke banovine 1527.g. U svom pohodu protiv Turaka 1480. pod Zvečajem logoruje ugarski kralj Matija Korvin. Lj. Thaloczy, Povijest Jajca,

Franjevački samostan u Zvečaju osnovan je poslije 1378. g. a prije 1463. Sigurno je postojao 1494. kada njegovi redovnici dobivaju 20 forinti pomoći iz kraljevske blagajne. 1519. g. navodi se u popisu samostana Jajačke kustodije. Wadding, Annales XV, 397, Greiderer, 151. Uništen je i napušten padom Jajačke banovine. Prema arheološkim pokazateljima nalazio se na sadašnjem kućištu obitelji Grbić, jugozapadno od mikrotoponima Meteris odnosno od ruševina Zvečaj-grada kod sela Rekavice, iznad potoka Rikavica. I danas su vidljivi tragovi graditeljskih aktivnosti, a mještani svjedoče o nalazu većih pravilnih nadgrobni ploča iznad zidanih grobnica i ljudskih kostiju, velika količina žbuke sa tragovima fresko slikanja, građevinsko kamenje i cigla. Lokalitet samostana je utvrđen 1981. g.

74 Do sada arheološki nije utvrđena pozicija franjevačkog samostana u Banjoj Luci. Smatra se da je samostan bio lociran na brdu Lauš iznad potoka Crkvene, gdje je bilo katoličko groblje s temeljima crkve, kako svjedoči ap. vikar fra Mato Delivić 1737.g. »*Fuori della Citta verso l'occidente ve un lougo detto Lauš, in cui si vedeno i fondamenti della Chiesa ma non si sa, di che Santo la fuisset*«, J. Jelenić, Monumenta Franciscana Jugoslavica, volumen I., Mostar 1927., 48. Don Mihovil Pavlinović bilježi kazivanje jednog banjalučkog muslimana 1874. g.: »tamo gori na onom brdu Laušu, niki Lauš kralj ostavio manastir i bogomolju i mašete nike kauske.« Smatra se da ova crkva datira iz vremena Ludovika Velikog (1342 – 1382). Prema Deliviću, nedaleko od Lauša je u predturskom vremenu postojala crkva Pohodenja Blažene Djevice Marije. J. Šalić, Hod u vjeri, 38 – 39.

75 Grad Livač F. n. 53 – ovdje.

samostanima, vidljivo je da su bili dovoljno blizu moćnih sjedišta lokalnog plemstva i u neposrednom okruženju razvijenijeg podgrađa ili trgovišta.

U vremenu osmanlijske vlasti, nekoliko desetljeća nakon 1527. g. kada je izgubljena Jajačka banovina kao posljednji kršćanski teritorij uz rijeku Vrbasa, preostalo katoličko stanovništvo okolnih sela kao središnje molitveno mjesto posjećuje crkvu sv. Ivana Krstitelja u Trnu, i to na desnoj strani Vrbasa.⁷⁶ Osim katolika sa prostora uz desnu obalu Vrbasa crkvu sv. Ivana Krstitelja u Trnu pohode i vjernici iz susjednih sela zapadno od rijeke Vrbasa, iz današnjih sela Bukovice, Barlovaca, Jablana i sve dalje pod Kozaru do Ivanjske i Šimića.⁷⁷

Na vjerske obrede katolici iz navedenih sela prelaze preko drvenog mosta na Vrbasu u Trnu. Iako su franjevci imali odobrenje od viših vlasti, banjalučki je muselim sa svojim činovnicima ometao franjevce u vršenju službe a ometao je i okupljanje katolika u navedenoj crkvi. Uz to i dotrajali most predstavljao je životnu opasnost, te su katolici iz sela s lijeve strane Vrbasa prestali dolaziti, okupljajući se u Dragočaju.

Iz dokumenta – fermana, izdanog na Porti 1680, odnosno murasale (sudskog naloga) od strane banjalučkog kadije u svezi neprilika u župi Trn, saznajemo da su: »zimije (kršćani) sela Dragočaja i Ivanjske odvajkada prelazili preko mosta na rijeci Vrbasu te dolazili u kasabu (varošicu) Trn i na uobičajene dane (svetkovine) čitali Evandjelje«.⁷⁸

Ljetopis franjevačkog samostana na Petrićevcu bilježi da je nekoć postojala crkva sv. Ivana Krstitelja u selu Trnu, od koje su u vrijeme pisanja toga ljetopisa još stajale ruševine. Franjevac, povjesničar, Berislav Gavranović navodi da je ta crkva bila »na današnjem zemljištu Matije Tomića, gdje se nalaze ruševine pod imenom Džamišće«.

Autor kaže da su crkvu porušili Turci, jer je bila na glavnom putu Banja Luka – Bosanska Gradiška.⁷⁹ A to mjesto se nalazi nedaleko mosta, na desnoj obali Vrbasa.

Arheolog Esad Pašalić, prilikom rekognosciranja područja Trna uz desnu obalu Vrbasa navodi: »Obilazeći ovaj teren 1954, i 1955.g. ustanovio sam da se i danas u Trnu ... na desnoj obali Vrbasa, nalazi mnoštvo fragmenata od građevinskog materijala... Mještani znaju za stare zidine koje su bile na njivama Tomić Matije, a danas ih više nema«, i dalje: »Naročito

76 J. Šalić, Hod u vjeri, 61

77 A. Orlovac, Slike izgubljenog zavičaja, 16.

78 H. Kreševljaković, Muselimi i njihov djelokrug, Sarajevo, 1957, 152, J. Matasović, Fojnička regesta, 179., J. Šalić, Hod u vjeri, 62 – 63.

79 B. Gavranović, Povijest franjevačkog samostana Petrićevac i franjevačkih župa u Bosanskoj Krajini, Dobri Pastir, Sarajevo, 1959., 172. A. Orlovac, isto, 14.

su brojni ostaci materijala na njivama Delić Pere – točno nasuprot njiva Tomić Matije».⁸⁰

Jesu li klesani kameni kvadrumi različitih dimenzija od kojih je u obliku spolija izgrađeno Turbe (muslimanski mauzolej) na lokalitetu Džamijetina na lijevoj obali Vrbasa (o kojem postoji fotodokumentacija iz prošlog stoljeća) iz struktura nekadašnjeg katoličkog sakralnog kompleksa, zasada je moguće samo pretpostavljati.⁸¹

Iz iznesenog, moguće je zaključiti da se u Trnu, nedaleko od prije-laza preko Vrbasa, na desnoj strani, u području naselja, kasabi, nalazila katolička crkva koju su pohodili katolici u najranijem periodu osman-ske vlasti te da je bila posvećena sv. Ivanu Krstitelju. Također se može s pouzdanošću zaključiti da je ta crkva postojala »odvajkada«, dakle i u predturskom periodu. Kako je ona bila središnja za široki prostor oko Trna, i kako su je opsluživali redovnici sv. Franje, i kako se prema vjero-dostojnim svjedočenjima radi o većem objektu ili objektima /*stare zidine, mnoštvo građevinskog materijala* i sl., lokaliteti Đamišće, njive Tomića i Delića/ moguće je s dosta argumenata pretpostaviti da se uz crkvu sv. Ivana Krstitelja nalazio i samostan, dakako franjevački. Je li on doista postojao i je li bio građen od drveta ili od kamena, to se može provjeriti arheološkim putem. Ako bi se uz temelje srednjovjekovne crkve svetog Ivana Krstitelja u Trnu utvrdili i ostaci osnove »stana«, onda se sa dosta sigurnosti može smatrati da je utvrđeno postojanje franjevačkog samo-stana »*de Glas*« iz 1372.g.

ZAKLJUČAK

Prema povijesnim i arheološkim pokazateljima, Gradina u Šušnja-rima predstavlja preostale ostatke srednjovjekovnoga grada Glaža. Na prostoru zapadno od njega sve do obale Vrbasa nalazilo se Podgradie, a na poziciji sadašnjeg sela Trn, podno brda Stražbenice uz desnu obalu, nalazila se varoš Srida. Prema tome Bela IV. u ljeto 1244. god. s vojskom i visokim dužnosnicima ugarskog kraljevstva i crkve preko Save, najvje-rojatnije na prijelazu kod Gradiške (zapadno) ili kod Svinjara (istočno) i jednom od dvaju starih komunikacija dolazi u dolinu Vrbasa zaustavivši se na višetjedni boravak pod Glažom (kod Bukovice – Trna). Zaustavlja se u Donjoj Slavoniji, na graničnom prostoru Dubičkog arhiđakonata odnosno Vrbaskog komitata, gdje ga dočekuje župan Vrbaške županije Stjepan, na zapadnoj granici župe Glaž prema zemlji Usori.

⁸⁰ E. Pašalić, Rimska cesta između Banjaluke i Bosanske Gradiške, 77.

⁸¹ I. Bilić, Razdoblje turske vladavine, Laktaši, 1971, 21-34. Turbe, prema prikazanom neka-dašnjem izgledu, imalo je neuobičajen za osmansku arhitekturu, oblik izdužene crkve.

Varoš koja se pod Glažom navodi u suvremenim dokumentima XV. stoljeća pod slavenskim (hrvatskim) imenom Srida a u kartografiji XVI. i XVII. stoljeća pod imenom Medieres. Mediera znači istovjetno veće srednjovjekovno naselje uz desnu obalu Vrbasa, sjeverno od Banja Luke. Na prostor nekada važnog mjesta Srida – Mediera, nakon višedesetljetnih osmanlijskih pustošenja i na koncu potpunog nestanka indigenog katoličkog stanovništva, od sredine XVI. st. doseljava nova populacija islamske i pravoslavne vjeroispovijedi formirajući dobro organizirano naselje – kasabu pod imenom Trn. Tu u mjestu Trn, nekadašnjoj srednjovjekovnoj varoši Medieri ili Sridi, nalazila se crkva sv. Ivana Krstitelja i moguće uz nju franjevački samostan *de Glas* iz 1372.godine.

Zagreb, 2008.

P. S. Autor je od 1979. do 1991. g. bio voditelj arheološkog odjela Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Banjoj Luci. Ovaj rad se temelji na kompariranju povijesne građe i korištenja dijela rezultata sustavnog rekognosciranja, iskopavanja i analize srednjovjekovnih i nalazišta i nalaza iz ranijih povijesnih i predpovijesnih perioda na prostoru šireg Povrbasja.

Iskreno se zahvaljujem gosp. Anti Lukendi iz Banje Luke/Züricha na svesrdnoj pomoći i vrijednim napucima o mjestu Trn.

KRŠĆANSTVO U CIBALAMA

Olovna votivna pločica

Problem koji neprekidno prati Vinkovce, odnosno njegovu povijest, jest upravo veliki vremenski raspon kontinuiranoga života na prostoru današnjih Vinkovaca. Prve tragove naseljavanja pratimo od prije 8000 godina, a koja su nastala u većem broju na lijevoj, višoj obali Bosuta. Prva naselja su bila u neposrednoj blizini obale, a postupno su se širila u određenim vremenskim razdobljima. Na prapovijesnoj osnovi, u prvom redu na vrlo razvijenom keltskom supstratu, počinje izgradnja rimskih Cibala.

Tijekom svog urbanog i gospodarskoga razvoja Cibale – *Colonia Aurelia Cibalae* su na vrhuncu uspona imale površinu od 568 000 m² i bile su zaštićene drvenom palisadom na zemljanom bedemu izvan kojega se nalazio kanal ispunjen vodom. Južnu stranu grada štitila je rijeka Bost, a istočnu jednim dijelom potok Ervenica i umjetno iskopani kanal koji je vodio na jug do Bosuta.¹

1 J. Brunšmid, *Colonia Aurelia Cibalae – Vinkovci u staro doba*, VHAD d, n. s, III., Zagreb 1902., 55-166.; S. Dimitrijević, *Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaz s vinkovačkog tla*, CMIB, Vinkovci, 1979., 133-200.; I. Iskra-Janošić, *Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta*, Posebna izdanja XIII, HAZU-Centar Vinkovci, Zagreb-Vinkovci, 2001., 9-162.

Tijekom srednjega vijeka iz naselja Sv. Ilija grad se sve više širio priključujući svom području i obližnja ruralna naselja, a ulaskom u novo razdoblje grad se sve više izgrađuje oblikujući glavnu gradsku jezgru u središtu nekadašnjih Cibala. Ova urbana djelatnost koja tijekom vremena postaje sve intenzivnija, velikim dijelom uništava tragove kulturne baštine. Mnogi pokretni nalazi iz najranijih urbanih zahvata mahom su nestali i završili izvan granica naše zemlje. Drugi su našli mjesto u privatnim zbirkaama koje su završile na razne načine, a samo je jedan dio dospio u Gradski muzej Vinkovci. Iz toga razdoblja ima malo podataka o arhitektonskim ostacima koji su se djelomično rušili ali ponekada ugrađivali u temelje novih objekata, pa je to danas sreća jer tako je moguće dobiti donekle neku sliku o namjeni objekata i načinu gradnje. Danas se prilikom zaštitnih iskopavanja vodi temeljita dokumentacija što je osobito važno, jer u većini slučajeva iza moderne gradnje ne ostaje više traga o prošlosti. Dovoljno je navesti podatak da na mnogim mjestima idu i četvrte gradnje objekata, pa je jasno što je u takvim situacijama moguće naći. U takvoj urbanoj strukturi nažalost nije moguće sustavno istraživati, pa mnoga pitanja ostaju još otvorena i ne daju nam pravu sliku života stanovnika Cibala.²

Ovaj kratki pregled bio je potreban za našu temu upravo zbog toga, što je upitno koliko smo dobili stvarnu sliku općenito života u Cibalama, pa tako i religije, a napose kršćanstva.

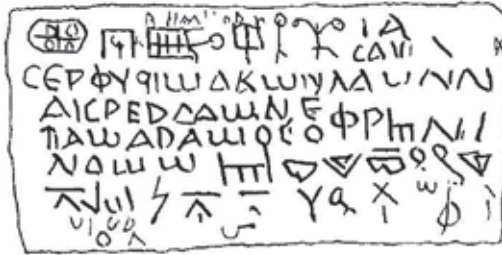
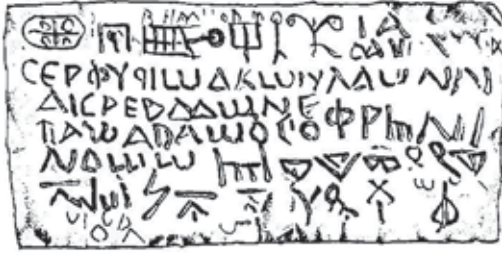
Nazočnost orijentalnih kultova, pa tako i pojava kršćanstva u tijesnoj je vezi s rimskom vojskom koja je dolazila u Panoniju s područja Istoka. Već u borbama Tiberija i panonskih ustanika – *bellum Batonianum* 8. godine dolazi u pomoć uz mezijskog i azijski namjesnik Plautije Silvan s 5 legija i velikim brojem tračkih konjanika. Potomk se 71. godine vraća s Istoka legija *XV. Apollinaris* što zorno prikazuje kontakte s Istokom već u 1. st. Kasnije su ti kontakti, uz kretanje vojske, bili pojačani i trgovinom, a kako su Cibale bile povezane vrlo dobro kopnenim i vodenim putovima, trgovina je bila značajna gospodarska grana.³

Naravno da je početak kršćanstva bio ilegalan, te je na svom putu pobjede, odnosno njenoga ozakonjena 313. godine i potom priznanja kao državne vjere 380. godine prošlo razdoblje otpora, stradanja, mučenja, skrivanja. Mnoge poganske religije zapravo u sebi sadrže monoteističku podlogu, a kršćanskoj ideologiji se najviše približio kult Nepobjedivog

2 I. Iskra-Janošić, Povijesni pregled arheoloških istraživanja u Vinkovcima, GOMHV, 10, Vinkovci. 1993., 61-78.

3 I. Iskra-Janošić-M. Jager, Rimski plovni put – prošlost i sadašnjost kanala Dunav-Sava, GOMHV, 24, Vinkovci 2006., 305-324.

Crtež zlatne pločice

sunca – *Sol Invictus*.⁴ Iz ove rane faze kršćanstva nalazimo predmete za koje možemo pretpostaviti da sadrže kršćanske elemente. Među takvim predmetima je prikaz Sola i Lune na jantarnom privjesku, te olovne votivne pločice koje sadrže niz elemenata koji podsjećaju upravo na kršćanski temelj u prikazu Sola, Dioskura-Kabira (zvani i Trački konjanici), ribe na stolu, a koje se nalaze u vojničkim grobovima na širem graničnom prostoru Panonije Inferior.⁵ Te olovne pločice različitih varijanti pravokutnog i kružnog oblika u suštini imaju uvijek isti osnovni prikaz uz različite kvalitete izrade i datiraju se najranije u prijelaz 2. u 3. st. (Sl. 1)

Vrlo zanimljiv predmet je i zlatna gnostička pločica od tankoga lima koja je nađena u ustima pokojnika u grobu sjeverne nekropole. Tekst na pločici je urezan oštrom pisaljkom s upotrebom dvije vrste pisma od kojih je jedno grčko, a drugo bi moglo biti semitsko, odnosno radi se o tajnim znakovima u prvom, petom i šestom retku. Pločica je datirana u drugu polovicu 3. st. (Sl. 2)

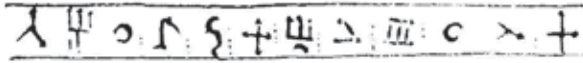
U ovom pretkršćanskom razdoblju nalazimo i srebrni prsten nađen u grobu južne nekropole. Jednostavno rađen kao dvanaesterokutni prsten u svakom polju ima dvanaest različitih znakova, a datira se u 3-4. st. (Sl. 3)

Ranokršćansko razdoblje dokumentiraju najjednostavniji elementiž: prvenstveno vrlo shematsko urezivanje križa i to uglavnom na keramičke posude. Tu pripadaju nalazi iz groba istočne nekropole: prstena s ugraviranim slovima VTE na kvadratnoj kruni i fibula koja na nozi ima ukras u obliku slova X. Predmeti se datiraju u drugu polovicu 3. st. Vrlo zanimljiv je i sarkofag od vapnenca s klasičnom, rimskom neispisanom *tabula ansata*. U prostoru uz sam rub sarkofaga s desne strane nalazi se riba s glavom prema gore, a s druge strane stilizirana rozeta i biljni ukras. Različite datacije odnose se na 3. i 4. st.⁶ Uz nalaze fibula, svjetiljki i novca

4 B. Migotti, *Od nepobjedivog Sunca do Sunca pravde*, Zagreb, 1994., 42.

5 I. Iskra-Janošić, *Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji*, OA VI, Zagreb, 1966., 49-60.

6 B. Migotti 1994., 74.

Srebrni prsten

jedno od značajnih nalaza dao je lokalitet Kamenica udaljen 1,5 km istočno od Vinkovaca, odnosno sjeverno od ceste prema Sirmiju. Na tom lokalitetu je Vesna Šaranović Svetek provela manje zaštitno iskopavanje s vrlo zanimljivim rezultatima,

a koje se temelji na slučajnim nalazima fragmentiranih nadgrobnih ploča. (Sl. 4)

Na sačuvanim ostacima mogu se čitati natpisi:

1. ...]TIO[...   2. ...]AELI[...
 ... JA.   ...X ET EC[...
 ...IEC F(ecit) ili ...]NEC F(ecit)
 ...eccle]SIA V[...? 4. ...TVA C[... ili O
 ...pa]TERI[... (ili maTER ili fraTER)   ...]A[...

Svi ulomci natpisa u privatnom su vlasništvu i datirani su u 4. st.⁷ Prilikom iskopavanja 1967., uz slučajni nalaz kapitela ukrašenog nizom zaobljenih listova, nađeni su dijelovi transene od krupno zrnatog mramora, te mramorne zidne oplatae.⁸ Dvije opljačkane grobne niše upućuju da se radilo o više ukopa. Prema podacima o spaljivanju mučenika Polinona spaljenog 304. god., upravo bi lokalitet Kamenica odgovarao memorijalno–sakralnom kompleksu u kojem su sahranjivani i ostali mučenici.

Potrebno je spomenuti još neke starije nalaze kao što su pronađene tri olovne škrinje od kojih je jedna rastopljena, a po mišljenju nekih arheologa pripadala bi kršćanskim ukopima 4. st. kao i poklopci sarkofaga rađenih u obliku krova s akroterijima na krajevima. Na prostoru pronađenih olovnih ukopa nađen je i 1956. god. nadgrobni spomenik s kristogramom: HIC SVNT POSITI

VENATORINVS ET
MARTORIA INNOCEN
TIS

koji je na temelju oblika slova datiran također u 4. st.⁹ (Sl. 5)

7 B. Migotti 1994., 99.

8 V. Šaranović-Svetek, Vinkovci, Kamenica – antičko nalazište, AP 9 (za 1967.) Beograd, 1968., 105-108.

9 S. Dimitrijević 1979., T. 12, sl 4.

Kameni sarkofag s ribom

Uz spomenute pokretne nalaze o prisutnosti kršćanstva u Cibalama u novije vrijeme su otkrivena i dva objekta koji ukazuju na sakralnu arhitekturu. Tijekom zaštitnih iskopavanja za upravnu zgradu PIK Vinkovci 1976./7. došlo je do zanimljivog otkrića koje je potrebno do kraja provesti. Unutar četiri građevinske faze od kojih je najmlađa sjevernije pripadala žitnici, prema jugu su se pronašli ostaci razorenoga rimskog hrama na čijim temeljima je sagrađeno novo zdanje, a moglo bi se raditi o kršćanskom objektu budući da su skulpture rimskih bogova i religijske oznake temeljito uništene i bacane u temelje novog objekta. Prilikom iskopavanja 1999. god. u Dugoj ulici br. 40 što je nedaleko Meraja (Mali park) za koju se smatralo da je kršćanski kompleks, pronađena je, djelomično oštećena recentnom arhitekturom, apsida kršćanskog sakralnog objekta s možda poprečnom lađom¹⁰, a koji je zbog nemogućnosti konzervacije na mjestu nalaza, prenesen u današnji župni dvor.¹¹

Nakon arheoloških potvrda o ranoj nazočnosti poklonika i pristalica kršćanstva u Cibalama i pisani izvori nam govore o organiziranom širenju kršćanstva, progonima i štovanju mučenika. Na prostoru sjeverne Hrvatske zabilježene su četiri kršćanske zajednice od kojih nas na prostoru Panonije Sekunde zanimaju *Cibalae* (druga je bila *Mursa*). Iz samih podataka o mučenicima saznajemo da je u 3. st. u Cibalama postojala organizirana kršćanska zajednica koja je nosila ime *Ecclesia Cibalarum*. O svima koji su vodili ovu kršćansku zajednicu nažalost nema podataka već se moramo osloniti na podatke o mučenicima osobito iz *Acta sancti Pollionis* u kojem doznajemo o radu i progonima kršćanskih svećenika.¹²

10 V. Kapitanović, *Kršćanska arheologija*, Split, 2006., 57.

11 I. Iskra-Janošić, 2001., 92 i 139.

12 Kunkera Ulman Dragutinac, *Ranokršćanski život u Vinkovcima*, Vinkovci, 1972., 13-82.

Kristov ideogram s
nadgrobne ploče
Požega (foto AMZ)

Među biskupima poznat nam je Euzebijije, a kako mu je ime grčkog podrijetla najvjerojatnije je s obitelji došao u Cibale. O njegovu radu nema puno podataka ali je imao ugled dostojnog predstojnika kršćanske općine Cibala. Ne odustajući od svoje vjere uhvaćen je prilikom progona 27. travnja 259. god. (?) u Cibalama. Na dan uhićenja je i pogubljen ali detalji o njegovoj smrti nisu poznati. Nakon njegove smrti redaju se biskupi o kojima nažalost nema podataka ali je poznato da su im pomagali prezbiteri ili obični svećenici, a što je upućivalo na mnogo posla. Od nižih crkvenih redova poznati su u Cibalama samo lektori

dok se đakoni ne spominju. U Cibalama vjerojatno je postojala i crkvena ustanova na čelu koje je bio *Primicerius lectorum* u doslovnom prijevodu prvak čitalaca. Čitaoci ili lektori su u određenom smislu đaci koje uče za čitaoce u crkvi, a podučava ih *Primicerius* njihov učitelj.

Drugi mučenik Cibala je Polion ili Pulio koji je očito bio rođen u samim Cibalama, a postao je *primicerius lectorum* – učitelj i odgojitelj za pripravnike za crkvene službe. I on je stradao mučeničkom smrću 28. travnja 304. god. na već spomenutoj lokaciji Kamenica gdje je bio spaljen. Prilikom suđenja vrlo čvrsto je stajao uz svoju vjeru, posljednje riječi nakon prijetnji su mu bile: »Učini što ti je zapovjedbano. Ja pak moram svom odaošću ići tragovima biskupa, prezbitera i svih Otaca, jer sam pun njihova nauka. Stoga primam svom radošću sve ono što kaniš odrediti.»¹³

Memorijalno–sakralni kompleks na Kamenici svakako bi trebalo sustavno istražiti kako bi se došlo do niz spoznaja, a što je u ovom času dosta riskantno zbog miniranog područja. Izgradnja ovog kompleksa pripisuje se Valentinijanu I. koji je rođen u Cibalama 321. god. i za koje se zna da je bio veliki kršćanin za razliku od njegovoga brata i suvladara rođenog također u Cibalama 328. god. Upravo je za vladavine Valentinijana I. (364.-375. god.) izvršena izmjena u starim Aktima sv. Poliona u koje su unesene billješke o Valentinijanu I., a kojega su zvali i *Christianissimus Imperator*¹⁴. Još jedan podatak je vezan za jednog od dva Valentinijanova sina i to Gracijana (367.-383. god.) koji je rođen u *Sirmiumu* i koji je kao veliki kršćanin dotadašnju titulu rimskih careva *pontifex maximus* ustupio papi Damasus I. (366.-384.).

Nakon ovog kratkog pregleda, ne ulazeći u dublje vjersko tumačenje, temeljeno na pokretnim nalazima i pisanim dokumentima o kršćanstvu

¹³ Isto, 53.

¹⁴ Isto, 60.

u Cibalama, možemo zaključiti da je kršćanstvo vrlo rano našlo svoje sljedbenike u Panoniji, pa tako i u Cibalama. Da su građeni objekti koje treba još u potpunosti istražiti i da su u njima djelovali određeni crkveni dostojanstvenici spremni na mučeništvo, obranu i duboku vjeru kršćanstva. Što još možemo očekivati od nalaza teško je pretpostaviti budući da je nakon propasti Rimskoga Carstva došlo temeljitog uništavanja gradova i arhitekture, sve naše spoznaje temeljit će se ipak više na pisanim dokumentima. Današnja župna crkva je od 1972. god. posvećena prvim mučenicima Cibala sv. Euzebiju i Polionu.

KRATICE

AP – Arheološki pregled, Beograd
 CMIB – Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata, Vinkovci
 GOMHV – Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Vinkovci
 OA – Opuscula Archaeologica, Zagreb
 VHAD – Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

LITERATURA

- Josip Brunšmid, Colonia Aureli Cibalae – Vinkovci u staro doba, VHAD, n.s. VI, Zagreb, 1902., 55 – 166.
- Stojan Dimitrijević, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, CMIB, Vinkovci, 1979., 133-200.
- Ivana Iskra-Janošić, Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji, OA VI, Zagreb, 1966., 49-60.
- Ivana Iskra-Janošić, Povijesni pregled arheoloških istraživanja u Vinkovcima, GOMHV, 10, Vinkovci, 1993., 61-78.
- Vicko Kapitanović, Kršćanska arheologija, Split, 2006., 1-285.
- Josip Korda, Tragom prošlosti Vinkovaca, Vinkovci, 1960., 9-52.
- Josip Korda, Tragom limesa od Vukovara do Iloka s osobitim obzirom na Cibalae,
- Limes u Jugoslaviji I, Beograd, 1961., 59-67.
- Josip Kunkera, Alojzija Ulman, Mitar Dragutinac, Kršćanski život u Vinkovcima, Vinkovci, 1972., 13-82.
- Branka Migotti, Od nepobjedivog sunca do sunca pravde, Zagreb, 1994., 13-136.
- Branka Migotti, Mario Šlaus, Zdenka Dukat, Ljubica Perinić, Accede ad Certissiam – Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova, Zagreb, 1998., 9-134.
- Vesna Šaranović-Svetek, Vinkovci, Kamenica – antičko nalazište, AP 9, Beograd 1968., 105-108.

ROBERT KAVAZOVIĆ

BOČICA ZA ULJE IZ 1280. – 1282.

SREDIŠNJI DIO ŽIGA PROBE AVERSA NIKADA KOVANOGA SLAVONSKOGA GROŠA

Nedavno se je na aukciji aukcijske kuće Gorny & Mosch pojavila zanimljiva brončana bočica suzasta oblika za koju su stručnjaci te aukcijske kuće smatrali da je bočica za čuvanje baruta. U radu smo utvrdili da je namjena bočice najvjerojatnije bila čuvanje posvećenog ulja. Zanimljiva je i specifična po svome romboidnom prikazu, koji se nalazi na prednjoj strani. Prikazana je kuna u trku okrenuta ulijevo. Iznad kune nalazi se pravilan grčki križ, a ispod kune tanka šesterokraka zvijezda s kuglicama na završecima krakova. Potpuno jednak prikaz, ikonografski i stilski, možemo pronaći i u središnjem polju aversa na nekim slavonskim banovcima. Riječ je o denarima četvrtoga tipa, kovanima za vladavine bana Stjepana Babonića (1280-1282) i kralja Ladislava IV. (1272-1290). Taj podatak nam je pomogao prilikom datiranja bočice te smo utvrdili da je izrađena najvjerojatnije između 1280. i 1282. godine, budući da se takav žig više nikada nije pojavio na slavonskim banovcima, ni prije, a ni poslije. Nadalje, postoji opravdana pretpostavka da je prikaz na bočici dio probe žiga aversa za kovanje najvjerojatnije nikada kovanih slavonskih groševa, što se u radu pokušalo i dokazati. Groševi su u to vrijeme »računski« vrijedili pet do šest denara, što nas dovodi do zaključka da su teoretski mogli težiti između 4,50 i 5,40 grama, promjer im je mogao biti između 28 i 30 milimetara, a samim tim bi im i središnje polje (prikaz kune u trku, grčkoga križa i šesterokrake zvijezde s kuglicama) iznosilo u promjeru 17 do 18 milimetara, koliko i iznosi promjer romboidnog prikaza na bočici za ulje. Zaključno se iznose neki problemi i pitanja, koji se nameću tijekom proučavanja ove bočice.

U aukcijskom katalogu aukcijske kuće *Gorny & Mosch* zapažena je neobična bočica za koju je navedeno da potječe iz 18. stoljeća te da je iz hrvatskih krajeva.¹ Ta bočica zasigurno ne potječe iz navedenog raz-

¹ *Gorny & Mosch*, Giessener Münzhandlung, Auktion 154, Kunst der Antike (12. Dezember 2006), München, 2006., 1-236, 168. (slika i br. 438); Citat: „438 Pulverflasche. Tropfenförmige Pulverflasche für Soldaten mit Wappen, darauf Kreuz, wieselarartiges Tier u. Stern. Slavonisch, ca. 18. Jh. n. Chr. H 9 cm. Bronze. Grüne Patina, intakt.»

Bočica za posvećeno ulje –
pogled na prednju stranu

doblja, već je gotovo petsto godina starija, dok je drugi navod istinit, što nam dokazuje prikaz na prednjoj strani bočice.

To je brončana, trbušasta bočica suzasta oblika (Slika 1 i 2), visine 89 mm, širine 46 mm, a dubine 22 mm.² Najvjerojatnije je služila za čuvanje posvećenog ulja, ili neke druge, dragocjene tekućine. Na njezinu najvišem dijelu, položeno okomito na bočicu, gledano s njene prednje strane, nalazi se proširenje (Slika 3), visine 17 mm, a širine 9 mm, također suzasta oblika. U donjoj polovici tog proširenja mali je žlijeb, koji nas upućuje na spomenutu namjenu bočice. Na vrhu žlijeba, po sredini proširenja, nalazi se rupica promjera 4 mm. Pretpostavljamo da je bočica nekoć imala i pripadajući, vjerojatno drveni čep, koji je bio uzicom vezan za ručicu. Pretpostavci o čuvanju ulja ide u prilog i spomenuta ručica, romboidnog oblika, koja se na stražnjoj strani bočice, ponešto svinuta, pruža odozgo nadolje. Težina bočice iznosi 36,53 grama.

Na prednjoj strani bočice, po sredini, na njenom najširem dijelu, nalazi se otkovan, ponešto nepravilan, romboidan prikaz, visine 18 mm, širine također 18 mm. Po sredini romba prikazana je kuna u trku, okrenuta ulijevo. Iznad nje nalazi se pravilan grčki križ s ponešto proširenim završecima krakova, na obje strane. Ispod prikaza kune šesterokraka je zvijezda, iznimno tankih krakova, koja na njihovim završecima ima malene kuglice.

Bočica je najvjerojatnije izrađena na način da su najprije kovanjem izrađene obje polovice, zatim je utisnut prikaz na prednjoj strani, a na posljetku su se obje strane spojile u jedinstvenu cjelinu.

Patina bočice nije ujednačena. Prvi sloj je nešto ujednačeniji, tanji, čokoladnosmeđe boje, a prekriva gotovo cijelu površinu bočice, dok su viši slojevi patine izrazito neujednačeni, a variraju od svjetlozelene do tamnozeleno nijanse, s mjestimičnim zemljanim naslagama i inkrustacijama. Mišljenja smo da je bočica intaktna, autentična i originalna, na što nas je uputila patina i otkovani prikaz, a jednako su zaključili, nakon detaljnog proučavanja, i stručnjaci aukcijske kuće *Gorny & Mos-*

² Bočicu je fotografirao autor ovoga rada

Bočica za posvećeno ulje – pogled sa strane

ch.³ Stanje bočice je izvrsno, a prikaz na prednjoj strani posve je vidljiv i oštro otkovan.

U aukcijskom katalogu spomenute aukcijske kuće navedeno je za ovu bočicu da je *Pulverflasche*, tj. bočica za barut. Taj navod zasigurno ne stoji, budući da je otvor iznad žlijeba, na suzastom proširenju, preuzak te bi krupnija zrnca baruta zapinjala i bočica uopće ne bi bila učinkovita, a osim toga, starost bočice je znatno veća od navedene. Bočica je izrađena u vrijeme kada barut još nije bio izumljen.

Bočica za posvećeno ulje – proširenje na vrhu

Datirati ovu bočicu nije bilo teško. Potpuno jednak prikaz nalazi se i na aversima nekih slavonskih banovaca, kovanima u drugoj polovici trinaestog stoljeća. Konkretno, tu se misli na banovce, tj. denare (dinare), kovane za vladavine kralja Ladislava IV. (1272-1290), a za bana Stjepana Babonića (1280-1282). Svi ostali banovci imaju drugačiji prikaz na aversu, pa je posve jasno da bočicu

pouzdana možemo datirati na razdoblje između 1280. i 1282. godine, posebice stoga što je prikaz potpuno jednak, ne samo ikonografski, već i stilski. U ovome slučaju ključan je upravo stil, tako da se posve sigurno može isključiti pretpostavka da se je spomenuti žig mogao izraditi u nekom kasnijem razdoblju, kao što su to naveli stručnjaci aukcijske kuće *Gorny & Mosch*.

Riječ je o denarima četvrtoga tipa (pod A.), po Ivanu Rengjeu, između broja 177 i 183 (Slika 5).⁴ Opis prikaza na tim novcima, po

³ Ovim putem želim zahvaliti kolegi dr. Ivanu Mirniku na korisnim savjetima i ustupljenoj literaturi.

⁴ IVAN RENGJEO, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien*

Bočica za posvećeno ulje – detalj

Rengjeu: »*Marder links laufend, oberhalb Kreuz, unterhalb Stern...*«. Ti su denari izrazito rijetki te ih je poznato sveukupno svega dvadesetak primjeraka. Težina im varira između 0,81 i 1,04 grama, a srednji promjer iznosi cca. 15 mm.

Za razliku od Ivana Rengjea, doktor Ćiro Truhelka navodi da su se banovci sa spomenutim prikazom kovali za dva bana. Uz bana Stjepana Babonića navodi i bana Joakima Pektarija (*Joachim Pectari*, 1270-1272), za vladavine Kralja Stjepana V. (1270-1272).⁵ Ivan Rengjeo te novce bana Pektarija nije registrirao, pa postoji pretpo-

stavka da ih je doktor Truhelka pogrešno interpretirao te da i oni pripadaju korpusu novca samo jednoga bana, Stjepana Babonića.⁶ Denar, kojega je doktor Truhelka naveo da pripada banu Pektariju, Ivan Rengjeo naveo je kao denar bana Babonića, pod brojem 183.⁷ Taj primjerak je unikatan (*D.-Szekcső*) te je gotovo nemoguće napraviti bilo kakvo detaljnije proučavanje te varijante Babonićeva denara. Razlika između navedenog denara te svih ostalih denara bana Stjepana Babonića, s prikazom aversa jednakim kao i na bočici, u tome je što je zvijezda ispod kune u trku znatno manja od zvijezda kod svih ostalih primjeraka, a na

und Bosnien, Akademische Druck u. Verlagsanstalt, Graz, 1959., 1-142 i Tafel I-XXVI, 25. i IV. (br. 177 i 183); Opis novca po Rengjeu (br. 177, str. 25): »177. Av. + MONETA REGIS P SCLAVONIA Marder links laufend, oberhalb Kreuz, unterhalb Stern. / Rv. Im Halbmonde eine Knospe. Siglen L – R / 1,04 g Truh., I, 1. – Zagreb, Budapest«; Slika 5 (Rengjeo, Tafel IV, br. 177)

5 ĆIRO TRUHELKA, Slavonki banovci, u: Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, IX, Sarajevo, 1897., 1-160, 101. i 104.; Opis novca po Truhelci (br. 1, str. 101): »I. / Kuna desno, pod njom zvijezda, više nje krst, grb banov. / MONETA REGIS P SCLAVONIA + / Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec. U polumjesecu cvijetak / S R / D.-Szekcső 1 kom.«; Opis novca po Truhelci (br. 1, str. 104): »I. / Kuna desno, pod njom zvijezda, više nje krst. / MONETA REGIS P SCLAVONIA + / Patrijarkalni (dvostruki) krst na podnošku, s obje mu strane dvije okrunjene glave, jedna gledajući u drugu; gore desno zvijezda, lijevo polumjesec. U polumjesecu cvijetak / L R / Nuber. Budimpešta. Zagreb.«

6 IVAN RENGJEO (bilj. 4), 21-23.

7 IVAN RENGJEO (bilj. 4), 25. (br. 183) i Tafel IV (br. 183); Slika 6 (Truhelka, str. 101, br. 1).

Slavonski banovac, denar kovan za Bana Stjepana Babonića

Slavonski banovac, sporni denar

se vidi iz sljedećeg citata. Citiram: »Groš, grossus (od talijanskog moneta grossa) bijaše poveći srebrni novac, koji se rabio u Ugarskoj već početkom XIV. vijeka kao računski novac, ali se tek kovao koncem vlade Karla Roberta....«.⁸ Budući da znamo da je Karlo Robert vladao između 1301. i 1342. godine te da je bočica izrađena između 1280. i 1282., sve to opovrgava prethodno navedenu pretpostavku. Druga: Žig, koji je otisnut na bočici prevelik je da bi bio dio probe žiga za slavonski groš. Promjer žiga s bočice iznosi 18 mm, dok promjer srednjeg dijela žiga s denara iznosi između 8 i 9 mm. Ako znamo da je groš u to vrijeme vrijedio samo dvostruku vrijednost denara, bilo bi nemoguće da je razlika u promjerima srednjeg dijela groša i denara iznosila 2:1.

Na drugu stranu, dvije su činjenice koje ipak idu u prilog pretpostavci da je žig s bočice svojevrsna proba za groševe. Lako je moguće da su se te probe izrađivale i mnogo prije vladavine Karla Roberta, moguće i između 1280. i 1282. godine, a u navedenom citatu se i kaže da je groš »računski novac, ali se kovao koncem vlade Karla Roberta«. Pretpostavka je

reversu toga denara stoje sigle »S R«, umjesto »L R«. Pretpostavljamo da je spomenuti denar samo jedna od sedam, do danas poznatih tipova četvrte varijante denara – po Ivanu Rengjeu – Bana Stjepana Babonića.

Logično se nametnula i pretpostavka da je prikaz iskovan na bočici svojevrsna proba za groševe, koji su se mogli kovati u to vrijeme, ali nekoliko činjenica ne idu u prilog toj pretpostavci. Prva: Na području gdje su se kovali banovci groševi se nisu mogli kovali prije kraja četvrtoga desetljeća četrnaestoga stoljeća, što

⁸ ĆIRO TRUHELKA (bilj. 5), 40.

da nije bio samo »računski novac«, već da je vjerojatno bilo pokušaja da ga se i kuje. Sljedeći odlomak u Truhelkinoj knjizi kaže: »*Po budimskoj vrijednosti, koja je bila u Ugarskoj najvažnija, igjaše iz prva 56 groša na budimsku marku, a groš se računao na 6 budimskih dinara. Prema vrijednosnim razlikama raznih kovnica računalo se je na groš – manje ili više dinara. Vrijedio je 10 bečkih dinara, 7 srijemskih banovaca, 5 zagrebačkih, 5 pečujskih...*«.⁹ Iz navedenog citata razvidno je da omjer groša i dinara nije bio 2:1, već 5:1, ili veći. Ako uzmemo da je omjer 5:1, ili čak 6:1, a znamo da su promjeri središnjih dijelova s ključnim prikazom 18 te 8 – 9 mm, dolazimo do zaključka da je vrlo vjerojatno da je žig s bočice upravo proba za slavonske groševe. Naime, ako se zna da su oboli imali prosječnu težinu od 0,45 – 0,50 g i promjer od 11 – 12 mm, a njihova dvostruka vrijednost, denari, srednju težinu od 0,90 – 1,00 g te promjer od 14 – 15 mm. Iako možemo doći do zaključka da bi u tom slučaju groševi imali srednju težinu od 4,50 – 5,40 g ili više, te promjer od 28 – 30 mm ili više. Iz toga proizlazi da bi središnji dio žiga na grošu trebao iznositi oko 17 – 18 mm, a to je ujedno i promjer žiga na bočici za ulje (18 mm!). Činjenice koje idu u prilog pretpostavci da je žig s bočice ipak proba za slavonske groševe u tom slučaju potpuno opovrgavaju one, koje ne idu u prilog spomenutoj pretpostavci.

Naposlijetku se postavlja nekoliko nerješivih pitanja. Zašto je na bočici za ulje otkovan žig kakav nalazimo na novcu toga vremena? Kakvo je njegovo značenje? Ako žig i jest dio aversa probe za slavonske groševe, zašto je otisnut na bočici za ulje? Na sva ta pitanja ne da se s točnošću odgovoriti, ali se mogu ponuditi barem neki suvisli odgovori. Materijal iz kojega je napravljena bočica mogao je poslužiti za otkivanje probe žiga. Tomu u prilog ne idu činjenice da je žig na bočici savršeno centriran, a i poprilično je istrošen, što nas upućuje na to da je već neko vrijeme bio korišten. Pretpostavljamo da je bila namjera da se kuju groševi, ali do realizacije nikada nije došlo, pa je probni žig poslužio u neke druge svrhe. Osim toga, nije posve jasno zašto se na bočici nalazi samo središnji dio aversa groša, a ne i potpun prikaz, koji bi uključivao i natpis, koji teče uokolo središnjega dijela. Sva daljnja razmatranja tih problema ostala bi samo na razini špekulacije. Čeka se novi nalaz koji će u budućnosti vjerojatno rasvijetliti misterij bočice za ulje.

⁹ ČIRO TRUHELKA (bilj. 5), 40.

NAJSITNIJA KULTURNA DOBRA

NOVAC I NJEGOVA ULOGA U SREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ I SLAVONIJI

Usprkos današnjem umišljenom poimanju srednjega vijeka kao »mračnog«, »tamnog« dijela povijesti čovječanstva, morali bismo bar s malo objektivnosti i skromnosti priznati da imamo krivo. Istini za volju, puk je živio, blago rečeno, vrlo skromno, uglavnom pod nama danas nepojmljivo nezdravim uvjetima stanovanja, u zemunicama ili kućicama prepunima pužuce ili skakuće gamadi, koja je širila najrazličitije bolesti, a životni vijek bio mu je vrlo kratak. Ognjišta i peći dimili su na sve strane. Periodično su dolazile, prolazile i nestajale velike epidemije kuge, a ratovalo se često. Viši stališi bolje su stanovali, bolje se hranili i odijevali. Pismenost je bila ograničena na neznatni postotak onih odabranih iz krugova Crkve, jer se ni plemstvo baš nije prečesto trsilo naučiti čitati.

«Ono što mi volimo nazivati romantikom srednjega vijeka, nije možda najvažnije, ali je najprodornije i u našoj svijesti najpoznatije. Jedna posebna snaga sjaja iz ondašnjih prilika sjaji do nas. Život u onim vremenima očito je posjedovao još izrazitije kontraste: svjetlije sjajne svjetlosti i tamnije sjene, svježije i punije komplementarne boje, dok je naša egzistencija perspektivnija, bogatija polutonovima, i teče slomljenije i iznijansiranije. Razlog tome leži dijelom u tome, što su ljudi onda živjeli nesvjesnije i s manje kritičnosti. Srednji nam se vijek čini tamnim, ograničenim, lakovjernim. I uistinu, onda se u svašta vjerovalo. Vjerovalo se svakom ukazanju, svakoj legendi, svakoj glasini, svakoj pjesmi, vjerovalo se u istinu i u krivo, u mudro i ludo, vjerovalo se u svece i vještice, u Boga i vruga. Ali se vjerovalo i u sebe. Svagdje su se vidjele realnosti, pa čak i tamo gdje ih nije bilo. I svagdje se vidjela najviša od svih realnosti, Bog: sve je bilo božansko. I preko svega mogao se raširiti čarobni veo vlastitih snova i stanja opojenosti: sve bijaše lijepo. Stoga usprkos onostranome, skučenosti i uzini raskošan je optimizam onih vremena: onaj koji vjeruje, pun je pouzdanja i veselja. Srednji vijek nije bio mračan, srednji vijek bio je svijetao!»¹

¹ Egon Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit, München, I, 1927, str. 82-83.*

Kad su Hrvati došli u nove krajeve, koji su s vremenom postali Krajevinom Hrvatskom i Slavonijom – o Dalmaciji na ovome mjestu ne bismo pisali – zasigurno je tu bilo još ostataka stanovništva, mješavine romaniziranih Panonaca i svih onih »barbara« koji su tijekom nekoliko stoljeća prodirali u Zapadno Rimsko Carstvo i naposljetku ga uništili. Došljaci su s čuđenjem i divljenjem morali promatrati veličanstvene ostatke velikih gradova, kao što su to bile prijestolnice *Sirmium* ili *Siscia*. Postojali su tu još i ostaci velikih glavnih cesta koje su Carstvo povezivale uzduž i poprijeko, a te se ceste još spominju u srednjem vijeku.

Novac u starohrvatskim grobovima

O nekoj robno-novčanoj privredi u to se rano vrijeme ne bi moglo govoriti, no, koliko god novac bio rijedak i dragocjen – pogotovo zlatni i srebrni – ipak je postojao. Među ruševinama novi došljaci mogli su naći odbačeni, izgubljeni rimski i kasnorimski ili bizantski brončani novac, koji se lijepo mogao ostrugati i ulaštiti, probušiti te nositi kao nakit. Takav je novac često nosio kršćanske simbole i prikaze, pa je u vrijeme kad su Hrvati preuzimali kršćansku vjeru, takav nakit dobio još jednu posebnu apotropejsku dimenziju. Već kao kršćani novi stanovnici zadržali su neke poganske običaje, najbolje uočljive prigodom istraživanja starohrvatskih grobova, u kojima se novac prilagao kao obol ili u usta ili u šaku pokojnika. U grobovima bjelobrdске kulture su se sve do posljednje četvrti 11. st. u grob polagale glinene posude s hranom i svinjske pečene noge kao popudbina. O novcu nađenom u starohrvatskim grobovima već je pisano.² Jedan tripud probušeni i osobito izlizani *solidus* Konstantina VII. Porfirogeneta i Romana II. (948-959) pronađen je u jednom dječjem grobu (br. 2) u nekropoli na položaju Lijeva bara u Vukovaru. Da taj novac nije nađen u ustima pokojnog djeteta, kamo je stavljen kao obol, moglo bi ga se smatrati vrijednim obiteljskim nakitom, privjeskom, koji su na vrpici oko vrata nosile mnoge generacije kroz dugi niz godina. U ostalim grobovima bilo je primjeraka probušenog kasnorimskog novca.

U Panoniji je sveti ugarski kralj Stjepan I. (1000-1038) prvi počeo s kovanjem lijepih srebrnika, a novac njegovih nasljednika može se naći u grobovima bjelobrdске kulture, ne samo u Hrvatskoj nego i u Mađarskoj i drugdje (Rumunjska, Slovačka, Moravska, Austrija, Slovenija). Sav ugarski kraljevski novac nosi izrazite kršćanske simbole – osim nekoliko

² Ivan Mirnik, Coins from the early Croatian graves. Érmek a korai horvát sírokból, *Numizmatikai Közlöny* (Budapest), 100-101/2001-2002 (2003), 99-124; isti, Novac iz starohrvatskih grobova. Summary: Coins from Early Croatian graves, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.s., 37/2004, 205-250.

tipova bakrenog novca kralja Stjepana IV. (1162-1163), koji oponašaju arapski novac. U samom starohrvatskom Bijelom Brdu najprije su iskopavali Josip Purić (1896), Karlo Franjo Nuber (1896) a od 1897. Josip Brunšmid (*Vinkovci, 1858 - Zagreb, 1929). Tu je bilo denara sljedećih kraljeva: Petra (1038-1041, 1044-1046, jedan primjerak), Andrije I. (1046-1061, pet primjeraka), i Bele I. (1060-1063, dva primjerka. Neki od grobova (br. 46, 63, 80, 81, 129, 148, 183) također su sadržavali rimski novac. U nešto mlađim grobovima iste bjelobrdske kulture u Svinjarevcima nađen je novac Bele I. i Ladislava I. (1077-1095, pet primjeraka). Probušeni rimski novac (Magnentius, Valens itd.) bio je u nekim grobovima u Bijelom Brdu, Svinjarevcima i Lijevoj bari. Četiri su ugarska srebrnika kralja Ladislava I. (1077-1095 – dva primjerka) i Stjepana II. (1116-1131 – dva primjerka) iskopana u četiri bjelobrdska groba na položaju »Meraja« u Vinkovcima 1965. god. Na groblju je kasnije sagrađena ranoromanička crkva sv. Ilije. Neki grobovi iz kasnijeg vremena sadržavali su ili frizaški novac (Đelekovec) ili hrvatski/slavonski i ugarski novac (Starigrad).

Frizatici i brakteati

U drugoj četvrti 12. st. počinju se kovati frizaški pfenizi (*Friesacher Pfennige*),³ a od dobrog srebra. Ime su dobili po gradu Friesachu u Koruškoj, u kojemu je jedan od tamošnja dva tvrda grada pripadao moćnome nadbiskupu Salzburga. Zbog svoje dobre kakvoće taj novac ubrzo postao je tražena valuta i u susjednim zemljama, pa tako i u našim krajevima. Uz nadbiskupa salzburškog, s vremenom sličan novac kuju i drugi srednjoeuropski crkveni velikodostojnici, ali i svjetovna gospoda, u brojnim kovnicama, a neke su djelovale u Kranjskoj i Štajerskoj, blizu granica Hrvatsko-slavonskoga kraljevstva. Ta vrst novca odlikuje se tankim nepravilnim kovnim pločicama i nepravilnim kovanjem, koje otežava čitanje legendi, tako da je stručnjaku potrebno više primjeraka istog tipa, kako bi uspio razumjeti natpis. Raznolikost prikaza na frizaticima zapanjujuća je i izaziva divljenje zbog svoje ljepote. Puku su frizatici služili i kao neka vrst kateheze i potvrdom kršćanstva, budući da se na većini primjeraka s jedne strane mogu razabrati likovi svetaca i (nad)biskupa, u punom ornatu, a s druge strane često su stavljena pročelja crkava, Jaganjac Božji, anđeli i bezbroj drugih likova. Budući da je taj novac bio sitan i lako prenosiv, a u biti vječan i neuništiv, to se uvelike širio i moramo ga smatrati prekrasnim primjercima minijaturene romaničke skulpture, koji su, dakako, vršili utjecaj na umjetnička djela većih

³ Friedrich Freiherr von Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, str. 207.

dimenzija. Na taj su način i putujući umjetnici, klesari i slikari mogli vrlo lako doći do uzorka i inspiracije za narudžbe prigodom izgradnje sakralnih i svjetovnih građevina.

Frizatici se pomalo prestaju kovati polovinom 14. st., ali se još spominju u ispravama do 1. polovine 15. st. Moramo istaći da su se frizatici kovali i u Hrvatskoj, za vladanja kralja Emerika (1196-1204), odnosno hercega Andrije (1196-1204), a kao kralja Andrije II. (1205-1235). Za Andrije II. hrvatske frizatike kovali su banovi u razdoblju između 1204. i 1209. god. ban Bertol Meranski (1209-1211), kasniji patrijarh Akvilejski (1218-1251), zatim banovi u razdoblju od 1212. i 1220. god. te naposljetku hercezi Bela (*Bela Dalmatie et Croatie gubernator*, 1220-1226) i Koloman (*Colomanus, Dalmatie et Croatie dux*, 1226-1235).⁴ I na hrvatskim frizaškim pfenizima (denarima) i poludenarima najčešće vidimo sakralne motive. Danas su vrlo rijetki i cijenjeni.

Hrvatski su frizatici, kao i ostali novac te vrste, bili nepravilna oblika i nepravilno kovani. Natpis na denarima hercega Andrije glasi ANDREAS D(ux) CR(oatiae), a u polju aversa su najčešće stari slavonski grb (polumjesec sa zvijezdom) – katkada i starougarski – zatim i poprsje hercega ili njegov lik kako stoji ili sjedi, okrunjen, s mačem i žezlom, dok je na naličju prikazano crkveno pročelje s dva ili tri zvonika, ili pak ljudska glava pod lukom. Slično izgleda i novac koji je Andrija kovao kao kralj, samo on uz ostale insignije još drži i jabuku. Bertold Meranski kao ban prikazan je u biskupskom ornatu, a hercezi Bela i Koloman pak uz katkada čitke natpise na novac stavljaju lijepe životinjice, križiće ili ornamente.

Druga, kod nas rjeđa vrsta srednjovjekovnog novca, bili su brakteati,⁵ kakve se počam od tridesetih godina 12. st. kovalo u Njemačkoj i šire, a kasnije, nakon polovine 13. st. i u Ugarskoj (*obulus*). Riječ je o lijepom jednostranom novcu, iskovanom od vrlo tankog srebrnog (ili zlatnog) lima. U skupnom nalazu srebrnog novca iz Ostrova bilo je i odlično sačuvanih sitnih ugarskih brakteata.

Slavonski denari

Dolaskom na prijestolje kralja Bele IV. (1235.-1270.), iz dinastije Arpadovića, u kraljevstvu Slavoniji započinje sjajna era nove vrste novca: tzv. slavonskih banovaca.⁶ Taj termin odabrao je Ćiro Truhelka, no izbor

⁴ Ivan Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz, 1959, str. 11-18; Irislav Dolenc, *Hrvatska numizmatika od početaka do danas. Kovani novac, papirni novac, radne marke, privatna izdanja kovano novca – žetoni*. Zagreb, 1993, str. 21-26.

⁵ Friedrich Freiherr von Schrötter, *op. cit.*, 1930, str. 83, 269-273 (s. v. Hohlpfennige).

⁶ Ćiro Truhelka, Slavonski banovci. (Prinos hrvatskoj numizmatiki.), *Glasnik Zemaljskog muzeja*

mu nije bio sretan. U ono davno vrijeme u izvorima nazivaju se samo denarima, a kako ga je puk zvao – možda čak i kunama – to ne znamo. Banovac je ustvari podban, a banica (kakva se kao novčanica pojavljuje u NDH) banova je žena.

Slavonski denari vrlo su lijepi, premda sitni, kovani od vrlo finog srebra. Postoje denari promjera oko 15 milimetara, a težine oko 0.90 grama, i poludenari, odnosno oboli promjera oko 12 milimetara i težine oko 0.45 grama, a vrlo rijetko i bagatini promjera 9 milimetara i težine oko 0.14-0.19 grama. Alat, tj. pečate kojima su iskivani, izrađivali su vrlo vješti i precizni majstori, koji su prvih desetljeća postizali pravo savršenstvu kovničarske umjetnosti. Na licu denara uvijek je grbovna životinja Slavonije: kuna koja trči nalijevo (katkada i nadesno), iznad i ispod nje je po jedna zvijezda, dok uokolo teče natpis: MONETA B(elae) REGIS P(ro) SCLAVONIA (novac kralja Bele za Slavoniju), MONETA REGIS P(ro) SCLAVONIA (kraljev novac za Slavoniju), MONETA DVCIS P(ro) SCLAVONIA (hercegov novac za Slavoniju), a na obolima REX SCLAVONIE (kralj Slavonije). Na naličju je patrijarhalni križ na postolju, a ispod njega, lijevo i desno, po jedna okrunjena glava (kraljeva s dugom kosom lijevo, a kraljičina sa skupljenom kosom desno), gore lijevo polumjesec, desno zvijezda (drugi slavonski grb), a iz križišta križa često izlaze mali cvjetići. Lijevo i desno od križa najčešće se vide neki znakovi, kao što su to kružići, ljiljani, slova, ili grbovne životinje raznih banova, prema kojima se denari lako mogu odrediti, a prema sigurnoj sistematizaciji koju su sastavili veliki hrvatski numizmatičari Karlo Franjo Nuber (1872.-1935.), Ćiro Truhelka (1865.-1943.) i Ivan Rengjeo (1884.-1962.). Tako se kružići nalaze na novcu hercega Kolomana (1235.-1241.), hercega i bana Dionizija (1242.-1245.), ljiljani na denarima hercega Stjepana (1246.-1247.) i bana Stjepana Gutkeleda (1248.-1260.). U vrijeme hercega Bele (1260.-1269.) i banova Rolanda (1261.-1267.), Henrika od Güssinga (1267.-1269.) novac nosi oznaku H-R, a za samostalnog banovanja Henrika od Güssinga (1269.-1270.) lijevo i desno od križa je po jedna guska.

Za kratka vladanja kralja Stjepana V. (1270.-1272.) i bana Joakima Pectarija (1270.-1272.) denari su obilježavani slovima S-R i R-S (*Stephanus rex* – kralj Stjepan), a za kralja Ladislava IV. (1272.-1290.) siglami

---

u Bosni i Hercegovini (Sarajevo), 9/1897, 1/3, str. 1-160; isti: Die Slavonischen Banaldenare. Ein Beitrag zur croatischen Numismatik, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* (Wien), 6/1899, str. 328-466; Karlo Franjo Nuber, Prinos kronologiji slavonskih novaca, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo), 9/1897, str. 169-179; Carl Franz Nuber, Beitrag zur Chronologie slavonischer Münzen. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, 6/1899 (Wien), str. 467-477; Ivan Rengjeo, *op. cit.* 1959, str. 17-38; Irislav Dolenc, *op. cit.* 1993, str. 29-40.

R-L, L-R, S-L (*Rex Ladislaus* – kralj Ladislav). Ban Stjepan Babonić (1280.-1282.) kuje novac s oznakom L-R, R-L, te S-L. Slova R-A i A-R označavaju denare iz vremena vladanja hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije III. (1290.-1301.). Ban Radoslav Babonić pak svoje emisije, sačuvane u svega nekoliko primjeraka srebrnika, označava likom lava koji se propinje nalijevo iznad kune na licu, te siglama R-guska i A-guska, na naličju. Isto je tako vrlo rijedak novac bana Stjepana Babonića (1299.-1300.).

Nakon izumrća Arpadovića jedni pristaše biraju za kralja Otona Bavarskoga (1304.-1308.) i u njegovo ime ban Henrik od Güssinga (1301.-1310.) izdaje novac s oznakom O-T (Otto) ili O-H (Otto – Henricus). Na hrvatsko-ugarsko prijestolje ipak dolazi snažna anžuvinska dinastija s kraljem Karlom I. Robertom (1301.-1342). U njegovo vrijeme slavonske denare kuju banovi Stjepan IV. Babonić (1310.-1316.) (oznake K-S, Karolus-Stephanus), Ivan Babonić (1316.-1322.) (oznake K-I, *Karolus-Iohannes*), Nikola sin Omodejev (1322.-1325.) (oznake O-O), Mikac Mihaljević (1325.-1343.) (sigle K-M, M-B itd.). U vrijeme kad je novac kovao ban Mikac, denari se izrađuju s manje pažnje no prije. Posljednji vladar koji dozvoljava emitiranje slavonskih denara je Ludovik I. Veliki (1342.-1382.). U njegovo ime srebrnike kuju banovi Nikola Banić-Bánffy (1343.-1346.) (oznake B-N), Nikola Seć-Széchy (1346.-1349.) (oznake N-I), i konačno herceg Stjepan (1353-1354) i ban Nikola Banić-Bánffy (1353.-1355.).

Ne znamo gdje su se nalazile prve kovnice hrvatskog novca hercega Andrije, no pretpostavljamo da su djelovale u Virovitici i Požegi, a pouzdano znamo da je kovnica slavonskih denara djelovala u Pakracu (*camera de Puchruch*), spominje se naime u jednoj ispravi iz 1256. god., no mora da je postojala već i ranije. Kovnica biva ubrzo preseljena u Zagreb, na Zagrebački Gradec, današnji Gornji grad. Prvi pak spomen zagrebačkih denara (*denarii zagrabienses*) nalazimo na pergameni zagrebačkoga župana Tiburcija iz 1260. god.

Srebro iz kojeg su se iskivali »dobri denari zagrebački« bilo je vrlo visoke kvalitete: 938 ‰ u 13. st., kasnije 875 ‰, a dolazilo je najvjerojatnije iz srebreničkih rudnika, koje su u staro vrijeme kopali Rimljani a od 1254. god. saski rudari.

Banske, gradečke denare (*denarii banales, antiqua banalis moneta, moneta usualis, denarii grecenses*, itd.) u starim listinama nikada ne nalazimo spomenute pojedinačno, nego u većim jedinicama: pensama i markama. Pensa je u kraljevini Slavoniji vrijedila 40 denara, a marka isprva 240, poslije 279/280 denara, što znači oko 372 grama. Naši su srebrnici bili namijenjeni isključivo domaćem tržištu, jer prema zname-

nitoj, ali i osporavanoj ispravi Andrije II., koji je kao herceg kovao prvi novac u Slavoniji, iz 1217. god., a potvrđivanoj od Bele IV., Stjepana IV., Karla Roberta i drugih, nitko od vladara nije na području banovine ili vojvodine (Slavonije) nije kovao kraljevske ugarske novce. Zagrebački je kaptol imao to pravo, ukoliko takav novac bude i kovan u Slavoniji, da ga ne prima u optjecaj. To je jedan od brojnih dokaza o samostalnosti slavonskog kraljevstva pod krunom sv. Stjepana.

Zagrebačka je kovnica (*camera banalis*) imala na čelu komornog grofa (*comes camerae*, 1256. god. spominje se magistar Benedikt, zagrebački kanonik, 1270.-1272. god. Prenchulus, 1294. god. Gyan, a 1344.-1346. god. Jakov, sin Ulfardov), a tehnički upravitelj bio je monetar. Sami kalupi (*cunei*) i nekovano srebro čuvali su se u posebnim škrinjama, koje su uvijek bile zaključane i zapečaćene; jedan se ključ nalazio kod bana.

Područje optjecaja slavonskih denara bilo je daleko šire no što bi se to moglo pretpostaviti, budući da su u Ugarskoj 13. i 14. st. smatrani vrlo vrijednom valutom i kao takvi spremni i sakrivani, o čemu nam govori vrlo veliki broj zakopanih blaga. Katkada su u tim ostavama banski denari izmiješani s drugim europskim novcem, npr. kraljevskim ugarskim srebrnicima, kovanim od vremena Andrije II. (1205.-1235.) do Ludovika I. (1342.-1382.), a često se događa da takvo blago sadrži i 100% slavonskih denara. Osim u Slavoniji i Ugarskoj, denare imamo u skupnim nalazima i u današnjoj Sloveniji i u Bosni, a pojedinačno i u Hrvatskoj i Dalmaciji. Zanimljiva je činjenica da je prigodom iskopavanja ispod bazilike sv. Petra u Rimu pronađen slavonski srebrnik kralja Ladislava IV. (1272.-1290.) kojeg je morao ostaviti neki hrvatski hodočasnik.

Zagrebačku je kovnicu novca, barem što se tiče kovanja slavonskih denara, zatvorio kralj Ludovik I. Veliki oko god. 1364. Tada je kovnički grof Jakob Saracen ustanovio novu vrsnu kovnicu u susjednom pečuško-srijemskom prostoru i na denare počeo stavljati svoj znak – glavicu crnca. Kovnica na Gradecu je još djelovala i za Ludovikove kćerke, kraljice Marije.

Patvorenje novca i zakonske mjere protiv krivotvoritelja

Valja istaknuti da se u ono doba patvorilo novac, premda su kazne bile vrlo stroge. Od početka kovanja novca, nositelj prava kovanja istoga nastoji zaštititi svoja prava raznim aktima represije prema krivotvoriteljima. Pisanih je dokumenata do XIV. st. malo na našem području. Zna se da se u Ugarskoj već za kralja Stjepana I. (997.-1038.) progonilo krivotvoritelje. Konkretnih zakona nije bilo, već se upotrebljavalo običajno pravo, djelomice bazirano i na temelju starih rimskih, bizantskih, germanskih i franačkih zakona.

Najstariji pisani dokument o falsificiranju novca u Hrvatskoj jest povelja kralja Bele IV. izdata Györu 3. X. 1253. godine. U toj povelji kralj Bela IV., kao kralj Ugarske i Hrvatske, potvrđuje vlasništvo dobara taverniku Ivanu, na području vukovarske županije, u sklopu srijemske komore. On je ta dobra dobio nakon što su zaplijenjena Lovri, načelniku Bešenova. Imenovani Lovro krivotvorio je novac zajedno sa svojim sinom Demetrom i suseljanom Ivanom iz roda Grgurova. Uz imovinu su zaplijenjena i sredstva kojima se služio pri falsificiranju. (*«Bela Dei gracia Ungarie, Dalmacie, Croatie... rex... ad notitiam universorum volumus perunire, quod cum Laurentius villicus da Bessenev, quae ad ecclesiam sancti Gregori pertinet, nec non filius ipsius Demetrius nomine, ac Johannes, genere Gregorii de eadem villa Bessenev per cameranos nostros Sirmiensis, Leopoldum scilicet et socios eusdem is manifesto fabricationes false monete, deprehensi, coram venerabili patre Benedicto archiepiscopo Colocensi aule nostre cancellario... ita quod et omnia instrumenta eorum, per que ipsam falsarium execerbant, nobis forent presentata et eorum bona... et in partem dicatorum camerariorum nostrorum fuisent deluta.»*) (Codex diplomaticus, IV, str. 539-540, br. 469)

Kako se u tom dokumentu ne govori o vrsti patvorenih novaca, moglo bi se raspravljati o vjerojatnosti patvorene vrste novca: ili se radi o slavonskim denarima, ili nekom drugom novcu, mletačkom ili ugarskom. Ako se uzme u obzir da se pakračka kovnica prvi put spominje 16. XII. 1256. godine, mogla bi se prihvatiti i pretpostavka da je već tada (1253. g.) postojala hrvatska (slavonska) kovnica ili u Pakracu ili u toj regiji. Postoji i drugo tumačenje. Naime, već 1253. g. spominje se ugarska kraljevska kovnica u (Srijemskoj) Mitrovici. Moguće je, dakle, da je falsificiran novac prema uzoru ugarskog novca iz tog razdoblja, ili pak, da su u toj kovnici krivotvoreni već »uhodani« slavonski, banski denari. Znamo da su oni od svog početka emitiranja bili kvalitetniji, a sigurno i traženiji novac od onodobnog lošeg ugarskog novca. Hipoteza da bi se moglo raditi o falsifikatima mletačkih matapana, koji su bili traženi novac, teško bi bila prihvatljiva. Doduše postoje dokumenti, venecijanske provenijencije, u kojima se govori o falsificiranju njihova novca u Slavoniji. No, u to se vrijeme već pod terminom Slavonija na Zapadu podrazumijeva cijela Hrvatska.

Ovaj nam je dokument ujedno i prvi pismeni dokaz da su sredinom XIII. st. u Hrvatskoj već postojale zakonske sankcije protiv krivotvoritelja novca. Da bi se u ovom slučaju moglo raditi doista o falsificiranju slavonskih denara, mogla bi nam poslužiti i činjenica da se u svim malo boljim privatnim, a da se ne govori o muzejskim zbirkama, nalazi relativno dosta visok postotak onodobnih patvorina slavonskih

denara. Ti falsifikati najvećim dijelom potječu iz doba vladanja kraljeva Bele IV. (1225.-1270.), Stjepana V. (1270.-1272.) i Ladislava IV. (1272.-1290.).

Krivotvorenje banskih denara

Da je u to vrijeme krivotvoreno mnogo slavonskih denara, može ilustrirati i skupni nalaz iz sela Rude, kraj Samobora. Otkriven 1910. god., a pohranjen negdje između 1270. i 1280. god. Nalaz je sadržavao nešto više od 400 komada. Osim nekoliko obola sve su ostalo slavonski denari, a među njima i 8 krivotvorina. Novci su iz iz razdoblja vladanja kraljeva Bele IV. i Stjepana V. Na temelju pregledanih više od 2.500 slavonskih denara, što u Arheološkom muzeju u Zagrebu, što u privatnim zbirkama, moglo bi se zaključiti da je u prometu u ono vrijeme bilo 1,5% do 2% falsificirana novca.

Od 8 patvorenih banski denara iz Ruda sedam je srebrenika, a jedan je subaerat. Krivotvorine se lako mogu prepoznati. Izrada im je vrlo primitivna, više u natpisu, a manje u likovnom prikazu. Prosječna im je težina, nalaz Rude, 0,75 g, dok su legalni banski denari u prosjeku težili 0,88 g. Sadržaj srebra je znatno ispod prosjeka. U skupnom nalazu iz Poljančana sačuvan je i jedan falsifikat.

Isprave

Jedna od najstarijih među sačuvanim nam ispravama s područja Kraljevine Slavonije, u kojoj je riječ o novcu napisana je 1209. god. Njome kralj Andrija II. podijeljuje Varaždinu privilegije jednog kraljevskog i slobodnoga grada i određuje mu gradske međe: »*Nullus autem burgensis tributum et tricesimam soluere teneatur, nisi qui vadit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato soluet tres denarios, se singulis uero equis venalibus duos denarios, de duobus bobus vnum denarium, de tribus porcis vnum denarium, in portu Draue de quolibet curru vnum denarium; item idem hospites tenentur soluere comiti eiustem castris in festo sancti Martini de qualibet curia XII denarios, quos iudex eorundem debet colligere...*«.⁷

Tu se spominju samo denari kao takvi. Mladi kralj Bela (IV.) potvrdio je 1220. god. Varaždinu iste privilegije, koje je grad posjedovao prema milosti Andrije II., iz gore navedene 1209. god.: »*Nullus autem burgensis tributum soluere teneatur, nisi qui vadit in Teuthoniam cum suis mercimoniis, de quolibet curru ponderato soluet tres denarios. Item idem hospites tenentur soluere comiti eiustem castris in festo sancti Martini*

⁷ Zlatko Tanodi, *Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina*, I, Varaždin, 1942, str. 1, br.1.

*de qualibet curia XII denarios, quos iudex eorundem debet colligere...*⁸ Moralo je proteći još nešto vremena prije no što se u nekoj ispravi iz 13. st. more pročitati izričito navedena vrsta novca koji je bio u optjecaju u s kojim se računalo (*denarii, frisatici, pecunia*), a svote isplaćivalo prema težini (*in pondere*), u markama, pensama i fertonima. Budući da je tada svakome bilo jasno o kakvoj valuti je riječ, nije se izričito navodila.

Godine 1211. (u razdoblju od 1. siječnja do 29. svibnja) spominje se jedna svota novca u pergameni, koju je kralj Andrija II. izdao cistercitskoj opatiji u Topuskom (Toplica): »*Pro marturinīs unaqueque mansio viginti quatuor frisaticos solvere tenetur annuatim. Ab hanc autem marturinarum sollucione nullus exemptus est preter quinque quorum hec sunt nomina...*»⁹ Godine 1213. isti kralj u jednoj daljnjoj ispravi namijenjenoj Topuskoj opatiji piše i o novcu: »*Sciendum est autem, quod in terra monasterii Toplice sunt quidam iobagiones, qui singuli cum parentela sua solvent tres pensas frisaticorum annuatim ecclesie toplicensi eo tempore quo marturine solvuntur, quorum nomina sunt hec: Preterea sciendum est, quod hospites de foro Toplice singulis annis decem pensas frisaticorum eidem ecclesie solvere tenentur: in nativitate domini quinque pensas et in pascha quinque pensas, preter marturinas, quas sicut alii solvant.*»¹⁰

U jednom dokumentu iz 1231. god. (8.VII.) papa Grgur IX. potvrđuje mir sklopljen između kralja Kolomana i Templara. Tu se spominju *liberi denarii i denarii ponderis*:

«...*dignum et necessarium duximus omnes Templarios quin infra ducatum nostrum Slauonie sunt, terninos tam in Dalmatia quam in Croatia et omnia eorundem bona ... protegere... ut nullus...in ducatu nostro Sclauonie descensam vel aliquod tributum, vel collectam, vel liberos denarios sive marturinas, vel denarios ponderis, ...a predictis fratribus...presumat exigere.*»¹¹

Dana 22. srpnja 1233 papa Grgur IX. u gradu Reate potvrđuje ugovor između biskupa zagrebačkog i opata benediktinskog samostana sv. Martina u Panoniji (Pannonhalma), a tu piše sljedeće: »...*et expensis*

8 Zlatko Tanodi, op.cit. 1942, str. 3, br. 2.

9 Ivan Tkalčić, *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis saec. XII. & XIII. Povjestni spomenici Zagrebačke biskupije XII. I XIII. stoljeća*, I, Zagreb, 1873, str.26; Josip Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. X. Našašće frizaških novaca u Ostrovu (kotar Vukovar), *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, NS, 4/1899-1900, str. 109; Josip Klemenc, Breški denarji na Hrvatskem. Zusammenfassung, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. Bulletin de la Société du Musée de Slovénie* (Ljubljana), 20/1939, 1-4, str. 268.

10 Ivan Tkalčić, op.cit. 1873, str. 28; Josip Brunšmid, op. cit. 1900, str. 109; Josip Klemenc, op. cit. 1939: 268, 270)

11 Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 3, Zagreb, 1905, str. 341, br. 300.

*quingentas marcas argenti ad pondus Vngarie bonorum et electorum frisaticorum vendentium et ementium tam pro possessionibus, quam rebus aliis commercio competentium prout vendi consuevit et emi apud castrum, quod Alba communi vocabulo nuncupatur...*¹²

Nakon što se hrvatsko kraljevstvo dijelom iznova podiglo nakon mongolske najezde, kovnica novca, za postojanje koje se već otprije znalo, preselila u Zagreb (*Mons Graecus*) te se tu približno 1260. god. počelo s dugovjekim iskivanjem lijepih banskih denara od srebra odlične kakvoće. Ti denari spominju se prvi put u jednoj ispravi sastavljenoj u Zagrebu 1260. god. Riječ je o kupnju 14 vretena zemlje koje je grof Miroslav kupio od Volkote i Vukoslava, sinova Jurkovih za 15 pensa, a pred županom Tiburcijem: »*se duodecim vretenos de terra sua vendidisse comiti Mirozlao perpetuo possidendos pro quindecim pensis denariorum zagrabiensium...*«.¹³

O hrvatskome novcu je spomena i sljedeće godine, u jednoj ispravi koja se odnosi na kupnju nekog vinograda u Kemluku (Kalnik), točnije 10. rujna 1261.: »*eidem Andreae comiti vendidissent vineam suam in terra Kemluk positam pro 27 pensis denariorum Zagrabiensium, quarum singulae quinque pensae marcam tunc temporis faciebant.*«.¹⁴ Isti denari nazivaju se i banskima, a prema sačuvanim dokumentima, to se prvi put zbililo 1269 god.: *denarii banales*.¹⁵ Posljednji put se pak slavonski banski denari spominju 1347 (13. VIII.) u ispravi kojom je pred Ilijom dubičkom preceptoru i cjelokupnim plemstvom toga kraja obznanjena kupnja neke zemlje: »*pro triginta marcis bonorum denariorum banalium...*«¹⁶

12 Ivan Tkalčić, op. cit. 1873, str. 73; Josip Brunšmid, op. cit. 1900, str. 109; Tadija Smičiklas, op. cit. 1905, str. 363, br. 316; Josip Klemenc, op. cit. 1938, str. 270.

13 Ivan Kukuljević-Sakcinski, Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII. Collegit et digessit I. Kukuljević de Saccis., *Starine* (Zagreb), 27/1895, str. 35; Josip Brunšmid, op. cit. 1900, str. 109; Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 9, Zagreb, 1911, str. 183, br. 689.

14 Ivan Kukuljević-Sakcinski op. cit. 1895, str. 39; Josip Brunšmid, op. cit. 1900, str. 109.

15 Josip Brunšmid op. cit. 1900, str. 109.

16 Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 11, Zagreb, 1913, str. 389, br. 295.

HORIZONT NALAZA FRIZATIKA IZ NEKADAŠNJE KRALJEVINE HRVATSKE I SLAVONIJE

KATALOG

Kratice:

AR – argentum (srebro)

Av – Avers (lice)

BE – BAUMGARTNER, Egon, *Das Eriacensis-Gepräge und seine Beischläge*,
Numismatische Zeitschrift (Wien), 28 (68)/1935: 67-88.

b. g. – bez godine

CNA – KOCH, Bernhard, *Corpus nummorum austriacorum*, I. Wien, 1994.

Hpf – Halbpfenning (polupfenig)

L – LUSCHIN VON EBENGREUTH, Arnold, 1922-1923 – Friesacher Pfennige. Beiträge zu ihrer Münzgeschichte und zur Kenntnis ihrer Gepräge.
Numismatische Zeitschrift (Wien), 15 (55)/1922: 89-118; 16 (56)/1923: 33-144.

Pf – pfennig

Rv – revers (naličje)

tpq. – terminus post quem

Na kraju svake kataloške jedinice naveden je inventarski broj Numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu.

Čakovec, 1984.

SKUPNI NALAZ

Prigodom iskapanja za temelje novogradnji izvađena veća količina najrazličitijih frizatika, 846 primjeraka dospjelo je u Arheološki odjel Muzeja Međimurja u Čakovcu. Nalaz je obrađen i tekst nalazi se u tisku. Blago je, kako se čini, zakopano između 1212. i 1215. god.

Nadbiskupija Salzburg, Koroška, frizaški
pfennig iz kovnice Friesach (1175.-1190.)

Dalj (Osijek)

POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda, nadbiskupije,
Salzburg, Koroška, Adalbert Češki
(1183-1200), ugarsko oponašanje u
bakru

*1 Pf b. g.(1190) nepoznata
kovnica L. 6 var E8625.

Slavonija, hrvatski frizatik
hercega Andrije (1197.-1204.)

Đelekovec, Ščapovo (Koprivnica)¹⁷

GROBNI NALAZI

Crkvena gospoda, nadbiskupije, Salzburg, Koruška, Adalbert Češki (1183-1200),

*1 - 2 HPf b.l.(1190) Friesach L. 12a; CNA I Cu5. E52401 (Grob 123); Koprivnica 4362 (Grob 32) – CNA I Cu6

Gačište/Budakovac (Suhopolje, Virovitica), 1871.

SKUPNI NALAZ

Vrijeme zakapanja: tpq. 1230. god. (Metcalf), približno 1260. god. (Brunšmid)

U nekom grobu nađeno je približno 600 frizaških pfeniga, skupa s nakitom. Ostava je dijelom raspršena, a samo 174 pfeniga dospjelo je u Arheološki muzej u Zagrebu. Friesach (14), Salzburg: Eberhard II (56), Kärnten: Ulrich II, Bernhard II, Philipp (102); Steiermark: Leopold II.

Nadbiskupija Salzburg, Koruška,
Adalbert Češki (1183.-1200.),
polupfenig iz kovnice Friesach
(približno 1190. g.)

Krapina

POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda, nadbiskupije, Salzburg, Koruška, Adalbert Češki (1183-1200)

*1 Pf b. g.(1190) Friesach L. 12a;
CNA I Cu6 E10588

Hrvatska ili Slavonija, približno 1880. god.

SKUPNI NALAZ

Vrijeme ukopa: 1260 (Brunšmid)

Početkom osamdesetih godina 19. st., Josip Brunšmid vidio je kod nekog zagrebačkog staretinara više stotina frizatika, zasigurno iz nekog raspršenog skupnog nalaza.

¹⁷ Marija Šmalcelj - Sonja Kolar, Đelekovec kod Koprivnice - bjelobrdska nekropola, *Arheološki pregled*, 1975, str. 132, T. LXV, 3-4.

Biskupija Freising, Kranjska, Otto II. (1184.-1220.), polupfenig iz kovnice Gutenwert (1204.-1205.)

Levanjska Varoš (Đakovo, Osijek)

POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda, nadbiskupije, Salzburg, Koroška, Adalbert Češki (1183.-1200.)

*1 Pf b. g. (1183.-1190.) Friesach L. 6; CNA I Ca9; BE 2. E8567

Nadbiskupija Salzburg, Koroška, Eberhard II. (1200.-1246.), polupfenig iz kovnice Friesach (1204.-1208.)

Lika

POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda, nadbiskupije, Salzburg, Koroška, Adalbert Češki (1183.-1200.)

*1 Pf b.g. (1190.-1200.) Friesach L. 6; CNA I Ca9; BE 1. E8522

Nadbiskupija Salzburg, Koroška, Eberhard II. (1200.-1246.), polupfenig iz kovnice Friesach (1204.-1208.)

Mitrovica

(Srijemska Mitrovica)

POJEDINAČNI NALAZI

Svjetovna gospoda, Srednja Europa, Koroška, Heinrich IV. (1204.-1228.)

*1 Pf b. g. (1220.-1225.) Windischgraz/ Slovenjgradec L. 132; CNA I Ch8. E10330

Kranjska, Bernhard v. Spanheim (1202.-1256.)

*2 Pf b. g. (1230.-1235.) Ljubljana L. 205; CNA I C,5, E10350

Crkvena gospoda, nadbiskupije, Salzburg

*3 Pf b. g. (1200) – L. T.XVIII,4; CNA I Ch2. E9929

Nadbiskupija Salzburg, Koruška, Eberhard II (1200.-1246.), polupfenig iz kovnice Friesach (1209.-1212.)

Novi Banovci (Stara Pazova, Srijem)

POJEDINAČNI NALAZI

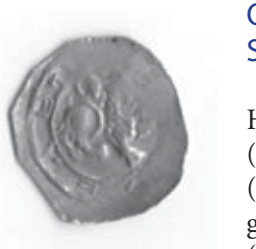
74 najrazličitija primjerka frizaških pfeniga i polupfeniga.¹⁸

Orlovnjak (Antunovac Tenjski, Osijek), 1887.¹⁹

SKUPNI NALAZ

Vrijeme zakapanja: tpq. 1235-1240 (Metcalf)

Friesacher Pfennige: Friesach (c. 80), St.Veit (20), Ptuj (Pettau): Leopold I (1); Brežice (Rann) (4), Kostanjevica (Landstrass) (2); Slovenjgradec (Windischgratz) (1), Incerta itd. (12); Kärnten: Bernhard i drugi; Ugarska: Bela IV, brakteati (2), (6); Engleska: Henry III, London (1). Samo 21 primjerak frizatika sačuvan je u Arheološkome muzeju u Zagrebu.

Nadbiskupija Salzburg, Koruška, Eberhard II (1200.-1246.), pfenig iz kovnice Brežice (1209.-1212.)

Ostrovo (Vinkovci) 1898

SKUPNI NALAZ

Najvažniji skupni nalaz te vrste u Hrvatskoj.²⁰Vrijeme skrivanja: c. 1260 (Luschin); tpq. 1261 (Brunšmid). AR (c. 2500); +nakit; nađeno zakopano u glinenom loncu. Djelomično raspršen (c. 2-3000). Arheološki muzej u Zagrebu (c. 800)

Austrija: Koruška: Hermann (62); Ulrich II., St.Veit (379); Bernhard II.

(499); Philipp (488), anon. (47); Friesach (33); Štajerska: Leopold VI der Berühmte (136); (2); Kranjska: razni biskupi (5), Bernhard II. (8), Kostanjevica (Landstrass); Engleska: Henry III. (51); razne kovnice; oponašanja (17); Njemačka: Aachen: Rudolf I. v. Alten (4); Dietrich I. von Heinsberg (8); Engelbert

¹⁸ Ivan Mirnik, Prolegomena to the numismatic topography of Burgenae, Emlékköny Bíró-Sej Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Festschrift für Katalin Bíró-Sej und István Gedai zum 65. Geburtstag. Budapest, 1999: 221-235.

¹⁹ Ivan Mirnik, Coin hoards in Yugoslavia, *British Archaeological Reports, International Series* (Oxford), 95/1981, str.

²⁰ Josip Brunšmid, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. X. Našašće frizaških novaca u Ostrovu (kotar Vukovar), *Vjesnik Hrvatsko arheološkoga društva*, NS, 4/1899-1900, str. 107-148.

Nadbiskupija Salzburg, Koruška, Eberhard II. (1200.-1246.), pfenig iz kovnice Gutenwert (1204.-1208.)

Nadbiskupija Salzburg, Koruška, Eberhard II. (1200.-1246.), pfenig iz nepoznate kovnice (1200.-1204.)

I. v. Alten u. Berg (8); Heinrich I. von Molenark (22); Konrad v. Hochsteden (6); Engelbert II. v. Falkenburg (7); Münster: Dietrich II. v. Isenberg; Metz: Jean d'Apremont (3); Trier: Dietrich II. v. Wied (2); Ugarska: Andrija II. (17); Bela IV. (79); Mleci: Jacopo Tiepolo, grosso (1).

Podravska Slatina (Virovitica), um 1924.²¹

SKUPNI NALAZ

U arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu, ali i u stručnoj literaturi spominje se jedan vrlo važni skupni nalaz približno 1200 austrijskih i bavarski srebrnih pfeniga. Četiri primjerka sačuvana su u Numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu:

Svjetovna gospoda/ Srednja Europa/ Bavarska

Dinastija Wittelsbach (1180.-1914.), Gornja Bavarska (1255.-1363.)

Ludwig II. Strogi – der Strenge (*13.IX.1229.-1253.-1255.+2.II.1294.)

*1 Pf b. g.(1253.-1294.) München E48146

Rudolf I. – Mucavac – der Stammler (*4.X. 1274.-2.II. 1294. +12.VIII. 1319.)

*2 Pf b. g. (1310-1317) München E48147

Austrija/ Dinastija Habsburg

Friedrich III. Lijepi – der Schöne (1307-1330)

*3 Pf b. g. (1314-1330) Wienerneustadt CNA I B 229 E48149

Albrecht II. Mudri – der Weise (1330-1358)

*4 Pf b .g. (1330-1358) Beč/ Wien E48148

Progar (Zemun, Srijem)

POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda/ Nadbiskupije/ Aquileia

Bertoldo di Merania (1218-1251)

*1 Pf b. g. (1220-1225) ? L. 23; CNA I Ch11 E8988 (oponašanje nastalo na tlu Hrvatske i Slavonije)

²¹ Ivan Mirnik, op. cit. 1981, str. 101, br. 423

Nadbiskupija Salzburg, Koruška, Eberhard II. (1200.-1246.), pfenig iz nepoznate kovnice (1200.-1204.)

Rakovac (Irig, Srijem) POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda/ Nadbiskupije/ Salzburg

Koruška, Eberhard II.

(1200.-1246.)

*1 Pf b. g. (1212.-1216.) Friesach L. 15; CNA I Ca14, E8716

Stari Slankamen (Ruma, Srijem) POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda/ NadbiskupijeZ Salzburg

*1 Pf b. g. (1230-1235) – L. 361 var.; CNA I Cu25, E10423

Nadbiskupija Salzburg, Koruška, Eberhard II. (1200.-1246.) i vojvoda Leopold VI, polupfenig iz kovnice Brežice(1220.-1230.)

Starigrad (Sokolovac, Lepavina, Koprivnica), 1939.

SKUPNI NALAZ

Prema sadržaju spisa br. 295 s nadnevkom 17.V. 1939. god. navodno je u Arheološki muzej u Zagrebu poslato 278 primjeraka pfeniga.

Kranjska, vojvoda Bernhard V. Španhajmski (1202.-1256.), polupfenig iz kovnice Kostanjevica(1220.-1225.)

Suhopolje (Koprivnica) POJEDINAČNI NALAZ

Crkvena gospoda/ Nadbiskupije/ Aquileia

Bertoldo di Merania (1218.-1251.)

*1 Pf b. g. (1220.-1225.) Windischgraz L. 23; CNA I Ch11, E8990

Slavonija, Bela IV. (1235.-1270.), banski denar, Henrik Gisingovac, kovnica u Zagrebu (1269.-1270.).

Šagudovec (Donja Stubica), 1972. god.²²

SKUPNI NALAZ

Do tog, nažalost sasvim raspršenog, skupnog nalaza frizatika došlo je za vrijeme miniranja u kamenolomu, uz srednjovjekovnu cestu, koja vodi sa sjeverne strane Zagrebačke gore. Novac bio je skriven u glinenoj posudi, a među primjercima bili su i pfenizi Berthold od Andechs-Merana te Eri-

acensis kovovi. Ivica Tišljar, član Hrvatskog numizmatičkog društva, uspio se dokopati 23 primjeraka. Samo pojedinačni srebrnici pokazivani su s vremena na vrijeme u Arheološkome muzeju u Zagrebu. Još prije 1990. god. nalazili su se pfenizi u privatnim rukama po selu, a 1990. god. je profesor Tihomil Stahuljak niže navedene primjerka pokazao, od kojih se u Arheološkome muzeju u Zagrebu čuvaju odlivci u sadri:

Svjetovna gospoda, Srednja Europa, Koruška

Berthold IV. von Andechs-Meranien (1188.-1204.)

1 Pf b. g. (1188.-1204.) Windischgraz L. 130a; CNA I Ch3

Ulrich II. (1181.-1202.)

2 Pf b. g. (1195.-1202.) St.Veit L. 183; CNA I Cb8.

Crkvena gospoda, Nadbiskupije, Salzburg, Koruška

Nadbiskupi (1170.-1200.)

3 -

6 Pf b. g. (1195.-1200.) Friesach L. 6; CNA I Ca9; BE 2 *Adalbert Češki

Tenja (Osijek, Donji Grad), približno 1890. god.

SKUPNI NALAZ

Frizaški pfenizi (Salzburg, Eberhard II.) u Muzeju Slavonije u Osijeku, dar Franje Schossa.

²² Zdenka Dukat – Ivan Mirnik, Skupni nalazi novca u Sjevernoj Hrvatskoj. Summary: Coin hoards in Northern Croatia, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 2, 1978, str. 27, br.115; Ivan Mirnik, op. cit. 1981, str. 103, br. 442.

Zagreb, Gračansko Dolje, 1869. god.²³

SKUPNI NALAZ

Iskopao seljak Vincek lipnja 1869 na brežuljku »Gradišće«. Srebrni pfenizi, zakopani u glinenome loncu tijekom druge četvrtine 13. st.: Frizaški pfenizi: Bernhard II. (12); Kostanjevica. Nalaz je raspršen, a mali dio sačuvan u Arheološkome muzeju u Zagrebu.

Svjetovna gospoda/ Srednja Europa/ Kranjska

Bernard v. Spanheim(1202.-1256.)

*1 -

9 Pf b.g.(1220.-1225.) Kostanjevica /Landstrass L. 161; CNA I Cn4

*10 -

12 Pf b.g.(1220.-1225.) – L. 161 ad; CNA I Cn4

Zagreb, Opatovina²⁴

POJEDINAČNI NALAZ

Svjetovna gospoda/ Srednja Europa/ Kranjska

Bernard v. Spanheim (1202.-1256.)

*1 Pf b.l.(1202.-1256.) Kostanjevica L. 161 ad; CNA I Cn4.

Zagreb – Soboština – Otok

POJEDINAČNI NALAZ

U Soboštini – Otoku, je prigodom oranja u rujnu 1999. god. Stjepan Nežić, Nežićeva 9, iskopao sljedeći primjerak pfeniga:

Svjetovna gospoda/ Srednja Europa/ Kranjska

Dinastija Andechs Meranien

Berhold V.(1218.-1251.)

*1 Pf b.g.(1225.) Windischgraz L. 23; CNA I Ch11.

Zelingrad (Sv. Ivan Zelina)

POJEDINAČNI NALAZ

Iskopavanja 1992:

Bavarska, Heinrich IV. Bogati (1393.-1450.), Beierlein 3433;

Friesacher Pfennig, nepoznata kovnica (Rv. cf. CNA U Cb14, 14a)

²³ Ivan Mirnik, op. cit. 1981., str. 103, br. 455.

²⁴ Željko Demo, Opatovina. *Tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti. Rezultati arheoloških iskopavanja pred crkvom sv. Franje u Zagrebu 2002. godine. Opatovina. Traces of the past lost in the present. The results of archaeological excavations in front of the church of St. Francis in Zagreb in 2002*, Zagreb, 2007, str. 29, sl.43, 54, 66, 7.2; 130,7.2. Grob 120/dj.

TATJANA TKALČEC

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA OKO CRKVE SVETOG LOVRE U CRKVARIMA KOD ORAHOVICE

Crkvari – crkva sv. Lovre, pogled od sjeveroistoka

Niz godina provode se sustavna arheološka istraživanja na arheološki i povijesno izuzetno značajnome lokalitetu kod crkve svetoga Lovre, podignute iznad sela indikativnoga nazivlja – Crkvari. Crkva svetog Lovre, međutim, veže se uz staro srednjovjekovno selo Stara Jošava koje se spominje još 1228. godine u povelji ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II.

Srednjovjekovna crkva sv. Lovre podignuta je na osamljenome brežuljku u neposrednoj blizini sela Crkvara, u općini Orahovica, u Virovitičko-podravskoj županiji (sl. 1). Dubok opkop okružuje zaravan istaknutoga humka na kojemu dominira crkva oko koje se u razdoblju srednjeg i novog vijeka obavljalo pokapanje pokojnika. Suvremeno groblje smješteno je podalje, na padini brijega. Crkva je do danas sačuvala izvorne osnove jednobrodne gotičke dvoranske crkve (Saalkirche) s prepoznatljivim baroknim intervencijama i dogradnjama. Apsida je trostrano zaključena s četiri potpornjaka, horizontalno podijeljenih u dva polja. Oko svetišta i do polovine južne strane lađe crkve teče podnožje. Na osnovi profilacije južnog portala okvirno je datirana u 15. st.¹ Ispod postojeće crkve,

¹ VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA Diana, Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji, Zagreb 1986., str.

pretpostavljeno je postojanje manje crkve, podignute u vremenu između romanike i gotike.²

Krajem 17. st. doznajemo za prve pisane spomene o crkvi iz povijesnih izvora. U prvom komorskom popisu poslije oslobođenja Slavonije od Turaka, nastalome 1698. godine, komorski popisivač je crkvu opisao derutnom, a iznio je i podatak da je navodno pripadala samostanu. Komorski je popisivač spomenuo kako se na udaljenosti od oko 400 koraka vide i ostaci kapele Svetog Duha. U drugom komorskom popisu iz 1702. godine iznova se spominje ruševna crkva sv. Lovre na brdu iznad sela Jošave, a zasebno se spominje kapela Svetog Duha. Za crkvu sv. Lovre kaže se da je okružena opkopom i građena kamenom, a nagađa se da je pripadala nekom samostanu ili opatiji.³ Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka ona je postala filijalnom crkvom župe Orahovice, koju su sve do 1816. vodili franjevci. Obnovljena je i posvećena 2. lipnja 1743. godine, o čemu svjedoči i grb grofa Pejačevića ugrađen iznad vrata na zapadnome pročelju. Godine 1816. crkva je postala filijalnom crkvom župe Feričanci kojoj pripada do danas.

Prva stručna arheološka istraživanja kod crkve svetog Lovre proveo je Konzervatorski odjel u Osijeku još 2001. godine prigodom provođenja konzervacije i sanacije arhitekture crkve. Nakon tih početnih istraživanja koja su provedena u obliku sondažnih iskopavanja unutar lađe te prostora sjeverno i južno od crkve, godine 2003. započeta su sustavna arheološka istraživanja koja provodi Institut za arheologiju iz Zagreba. Istraživanja se svake godine redovito odvijaju u obliku dvotjednih do četverotjednih iskopavanja na samome terenu, te daljnjeg studijskog i stručnog postterenskog rada koji obuhvaća obradu i analizu ukupno istražene dokumentacije i arheoloških nalaza iz iskopavanja, kao i konzervacije arheološki iskopanih predmeta. Novčanu potporu izvođenju arheoloških istraživanja pruža Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, uz veliku podršku Grada Orahovice. Na veliku pomoć i zaista lijepu suradnju arheolozi su naišli od strane velečasnoga Stjepana Đurića, župnika župe Feričanci, koji nas učestalo posjećuje tijekom samih istraživanja, a koji je i sam u njima aktivno sudjelovao nadgledajući radove nad krčenjem raslinja koje je tijekom godina zaraslo padine opkopa oko crkve. Zahvaljujući inicijativi vlč. Đurića ove je

98. U knjizi autorice, kao i u drugoj stručnoj literaturi, crkva je navedena kao kapela Svetog Duha, međutim izvorno se kapela toga naziva nalazila vjerojatno podno brijega u šumi južno od crkve Svetog Lovre, na mjestu gdje je u novije vrijeme iznova podignuto manje svetište pod nazivom Sveti Duh.

2 ĐURIĆ Tomislav, FELETAR Dragutin, Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema, Zagreb 2002., str. 86.

3 TOMIČIĆ Željko, KRZNAR Siniša, OSTERMAN Jasmina, NOVAK Mario 2004, Arheološko-konzervatorska istraživanja crkve sv. Lovre kraj sela Crkvara u općini Orahovica (2003.), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 36(2004)1, Zagreb 2004., str. 157.

Crkvari – crkva sv. Lovre, arheološki istraženi temelji zidane arhitekture oko crkve

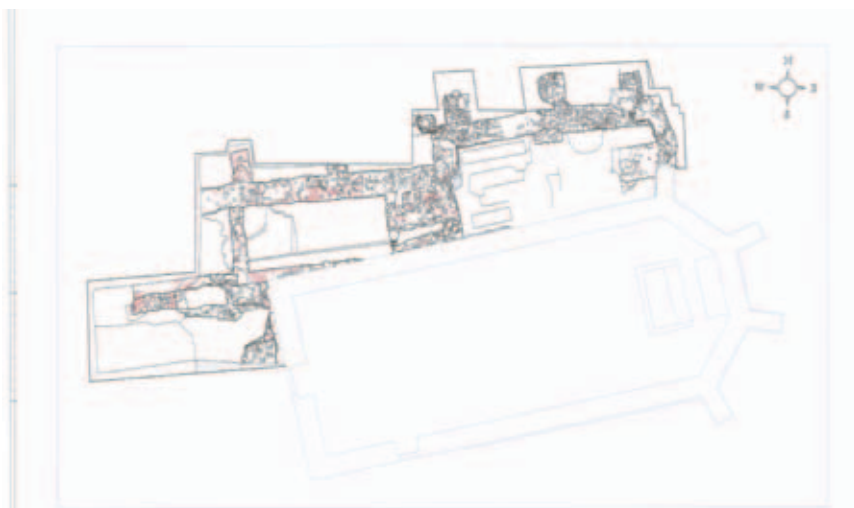
godine provedena i sanacija crkvenoga tornja čime je spriječeno prokišnjavaње i oštećivanje unutrašnjosti crkve.

Arheološka istraživanja su u razdoblju od 2003. do 2007. godine bila usmjerena na prostor neposredno sjeverno od same crkve te ispred zapadnog pročelja. Sjeverno od crkve otkriveni su temelji gotičke sakristije unutar koje se tijekom razdoblja kasnog srednjeg vijeka (15. stoljeća) i ranog

novog vijeka (16. stoljeća) odvijalo učestalo pokopavanje pokojnika (slika 2). Istodobno, pa i kasnije u 17. i 18. stoljeću, odvijalo se pokopavanje pokojnika i okolo same crkve. Međutim, arheološka su istraživanja dala izvanredne rezultate i o starijem sloju korištenja ovoga položaja u sakralne i grobljanske svrhe. Naime, iako povijesno-umjetničke analize pokazuju da je današnja crkva podignuta u gotičkome stilu negdje tijekom 15. stoljeća, kojem vremenu bi na osnovi strukture građe zidova i kontrafora te na osnovi arheološke slojevitosti odgovarala i novootkrivena gotička sakristija sjeverno od crkve, arheologija je donijela potvrdu i starijeg sloja pokopavanja na lokalitetu.

Ukupno je u dosadašnjim istraživanjima Instituta za arheologiju istraženo dvije stotine i jedan grob.⁴ Najstariji horizont pokopavanja datiran je u razdoblje prve polovine 11. stoljeća. Grobovi iz tog horizonta uvelike su oštećeni kasnijim učestalim ukopavanjem pokojnika. Sloj grobova iz 11. i 12. stoljeća pripada vremenu kada na lokalitetu nema zidanoga sakralnog objekta. U iskopavanjima je pronađen i horizont grobova iz 13. stoljeća, također uvelike oštećenih kasnijim pokopima (slika 3). Pronađeni su i nalazi novca iz 13. stoljeća, primjerice denar ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II. (1205.-1235.). U 13. stoljeću se vjerojatno podiže i prva crkva, građena od kamena vezanog žbukom. Na osnovi usporedbe dokumentacije

⁴ TOMIČIĆ Željko, TKALČEC Tatjana, Crkvari – crkva sv. Lovre 2004., *Annales Instituti Archaeologici I-2005*, Zagreb 2005., 16-23; TKALČEC Tatjana, Crkvari – crkva sv. Lovre 2005., *Annales Instituti Archaeologici II-2006*, Zagreb 2006., str. 26-28; TKALČEC Tatjana, Crkvari – crkva sv. Lovre u 2006. godini, *Annales Instituti Archaeologici III-2007*, Zagreb 2007., str. 22-23 i 25. (u daljnjem tekstu: Tkalčec 2007a).

*Crkvari – crkva sv. Loure, arheološki istraženi temelji
zidane arhitekture oko crkve*

Konzervatorskog odjela u Osijeku iz istraživanja unutar same crkve te dokumentacije Instituta za arheologiju na prostoru sjeverno od crkve, postoje velike naznake kako se najstariji romanički objekt nalazio ispod današnje gotičke crkve. Pokopavanje se na terenu učestalo nastavilo u 14. stoljeću, o čemu nam svjedoči i nalaz denara maloljetne kraljice Marije, kćeri Ludovika Anžuvinskoga (kojom se kasnije oženio Žigmund Luksemburški), kovanog oko 1383. godine. U 15. stoljeću gradi se gotička crkva, koja je na sjeveru imala dograđenu sakristiju. Prvi pokopi pokojnika unutar sakristije datiraju iz vremena vladavine kralja Matije Korvina (1458.-1490.). I to je vrijeme ostavilo arheolozima nalaz novca – Matijinog denara kovanog vjerojatno 1489. godine. Pokopavanje se unutar sakristije intenzivno odvijalo još u vrijeme ranog novog vijeka, tj. u 16. stoljeću. Točno vrijeme propasti sakristije za sada nije poznato, no iz stratigrafije je uočljivo da se još kraće vrijeme nakon njenog rušenja na njenome mjestu neposredno uz samu crkvu odvijalo pokopavanje male djece. Na prostoru ispred zapadnog pročelja crkve ustanovljeno je učestalo pokopavanje pokojnika u novome i kasnom srednjem vijeku. Pokojnici su bili pokopavani u grobne rake u drvenim ljesovima. U pojedinim grobovima iz razdoblja novoga vijeka pronađene su perle krunica. Najstariji, ranosrednjovjekovni sloj pokopavanja na ovom je dijelu, čini se, uništen kasnijim učestalim ukopavanjem grobova.

Osobito vrijedne rezultate dalo je istraživanje samog ruba padine središnjeg uzvišenja na kojem specifična stratigrafija i taloženje slojeva daju podatke o vremenu iskopavanja obrambenog jarka i načinu gradnje, odnosno učvršćivanja ruba zaravni gradišta.⁵ Točniju dataciju obrambenog

⁵ Tkalčec 2007a, str. 23, sl. 2.

jarka okolo crkve dat će daljnje analize očuvanih ostataka starih srednjovjekovnih grobnih cjelina, oštećenih upravo iskopom tog opkopa, a zasad se može konstatirati da lokalitet nije pregrađivan u obrambene svrhe prije 15. stoljeća.

Osim novootkrivenih temelja srednjovjekovne sjeverne sakristije, svjetlo dana su ugledali i drugi srednjovjekovni zidovi čije je istraživanje još u tijeku, a čiji gabariti daju naslutiti da se možda radi o dijelovima temelja u povijesnim izvorima spominjanog samostana, ili pak o dijelovima same crkve koja bi prema tome u razdoblju srednjeg vijeka mogla imati puno veće dimenzije nego što su joj danas. U svakom slučaju razlučivo je kako je u razdoblju srednjeg vijeka ovaj položaj bio intenzivno korišten u sakralne svrhe te da mu je značaj bio izuzetan, što je ostavilo traga i u samome nazivlju sela Crkvara, formiranog kasnije podno crkve. Arheolozi će i sljedećih godina vrijedno nastaviti istraživanja kojima će se zasigurno definirati gabariti temelja starijih zidanih struktura te utvrditi i postojanje legendom obavijenog samostana na tome položaju.

LITERATURA

- ĐURIĆ Tomislav, FELETAR Dragutin, *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema*, Zagreb 2002.
- TKALČEC Tatjana, Crkvari – crkva Sv. Lovre 2005., *Annales Instituti Archaeologici* II-2006, Zagreb 2006., 23-28.
- TKALČEC Tatjana, Crkvari – Sv. Lovro, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005, Zagreb 2006., 69-70.
- TKALČEC Tatjana, Crkvari – crkva Sv. Lovre u 2006. godini, *Annales Instituti Archaeologici* III-2007, Zagreb 2007., 21-25.
- TKALČEC Tatjana, Crkvari – crkva Sv. Lovre, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3/2006, Zagreb 2007., 95-96.
- TOMIČIĆ Željko, KRZNAR Siniša, OSTERMAN Jasmina, NOVAK Mario, Arheološko-konzervatorska istraživanja crkve Sv. Lovre kraj sela Crkvara u općini Orahovica (2003.), *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 36(2004)1, Zagreb 2004., 156-162.
- TOMIČIĆ Željko, TKALČEC Tatjana, Crkvari – crkva Sv. Lovre 2004., *Annales Instituti Archaeologici* I-2005, Zagreb 2005., 14-24.
- TOMIČIĆ Željko, TKALČEC Tatjana, Crkvari – Sv. Lovro, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 1/2004, Zagreb 2005., 51-52.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA Diana, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji*, Zagreb 1986.

NEDJELJKO PINTARIĆ

KAPELA SV. VOLFGANGA NAD KLENOVNIKOM

PET STOLJEĆA IZVORNE OČUVANOSTI

Najizvornije očuvanom gotičkom kapelom s visokovrijednim ambijentalnim sklopom u Hrvatskoj, te najjužnijom kapelom u Europi posvećenom sv. Volkangu, regensburškomu biskupu iz X. stoljeća, smatra se kapela sv. Volkanga (Vuka, Bofnika, Bolfeka) u Vukovoju nad Klenovnikom, koja je 2008. godine proslavila 500 godina svoje izgradnje te doživjela u konzervatorsko-restauratorskome smislu svoj preporod. Ta se kapelica toliko svidjela Gjuri Szabu, velezaslužnu hrvatskom povjesničaru umjetnosti i začetniku moderne zaštite povijesnih spomenika, da je ustvrdio da je ona »ne samo jedna od najljepših već i najzanimljivijih gotskih kapela u cijeloj našoj domovini Hrvatskoj«.

Nakon višegodišnjeg proučavanja prošlosti lokaliteta i kapele te opsežnih istraživanja u listopadu 2000. dovršena je konzervatorska studija za obnovu, uređenje i prezentaciju jedine kapele u Hrvatskoj posvećene sv. Volkangu, autorā dr. Diane Vukičević-Samaržije i mr. Davorina Stepinca, s Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Ta je studija bila

temelj daljnjim radovima, koji su u najvećem dijelu izvršeni do kraja 2008. godine, ali se poslovi finalizacije projekta te restauracije inventara nastavljaju.

Slavljenička godina bila je poticaj Glasu Koncila za objavljivanje prvoga sakralno-povijesnog vodiča o kapeli sv. Volkfanga, u kojem su Andrija Lukinović, dr. Diana Vukičević-Samaržija i Doris Baričević opisali povijest, značenje i vrijednost te jedinstvene kapele. U vodiču je objavljen i kratak životopis sv. Volkfanga, koji je prvotno bio i živio kao pustinjač i misionar, ali je predložen za biskupa u Regensburgu te se njegov život potpuno promijenio. Osobito je nastojao promicati odgoj i duhovni život klera i redovništva. Bio je iznimno obljubljen u svojoj biskupiji, između ostaloga i zbog svoje čovjekoljubivosti i dobrote te poniznosti i skromnosti.

Najpopularniji svetac Srednje Europe

U kasnome srednjem vijeku Wolfgang je bio jedan od najpopularnijih svetaca Srednje Europe. Po njemu su prozvana brojna mjesta, a jezero Abersee u pučkom govoru nosi Wolfgangovo ime. Crkva sv. Volkfanga u mjestu Wolfgangsee u današnjoj Austriji bila je oko godine 1500. jedno od najomiljenijih hodočasničkih odredišta. U 16. stoljeću u Regensburgu se je po njemu nazivao novac te je na zlatnicima bio Wolfgangov lik. Molitvom mu se utječu pastiri, lađari, drvodjelje, rudari, stolari, kipari,

Prikaz svečeva života u njegovu gradu St. Wolfgang am See

Svečev kip u St. Wolfgang am See

nevini zatvorenici; zaziva se za sreću pri blagu i stoci; kod srčanih udara; protiv kostobolje, uzetosti, boli u nogama, griže, kožnih oboljenja i upala, krvarenja, očnih bolesti; kod neplodnosti te rođenja mrtvorođenčadi i djece s oštećenjima.

Tomu su se svecu, koji je posebno cijenio samotna mjesta, gradile kapele i zidale crkve na pustim i nenaseljenim mjestima, u sjećanje na njegovo dugogodišnje bivanje u šumi, gdje je u miru i suživotu s prirodom tražio tragove Božje prisutnosti.

Hrvatski izvori XVII. i XVIII. stoljeća spominju sakralne objekte posvećene sv. Volfgangu u župi Pregrada (spominje se do 1767. godine) i u Začretju (spominje se do 1771. godine), kojih danas više nema. Možda je i mjesto Bolfan, u blizini Ludbrega, dobilo ime po tom svecu, ali nema više nikakva štovanja tog sveca u tom kraju. Kako je došao do Klenovnika i kako je upravo u Vukovoju njemu u čast izgrađena kapela, koja danas predstavlja i zadnju točku kulta sv. Volfganga prema jugu Europe, možemo samo nagađati. Jedno od razmišljanja može nas povezati s obitelji Gyulay, kojima se pripisuje izgradnja kapele 1508. godine, posebice iz razloga jer je ime Volfgang nosilo više

članova te obitelji, među kojima i zagrebački biskup Wolfgangus de Gyulay (1458. – 1450.). Prema kronotaksi zagrebačkih biskupa Volfgang Gyulay bio je 42. biskup na stolici zagrebačkih biskupa, a ostavio je hrvatskoj crkvenoj i kulturnoj baštini biskupsku mitru, koja se danas čuva u Riznici zagrebačke katedrale.

Uspoređujući naslove crkava i kapela u okolici Klenovnika, može se uočiti da je kapela sv. Volfganga jedina kapela kojoj je patron svetac iz njemačkog govornog područja, a druge nose imena biblijskih svetaca ili svetaca koji proistječu iz romanske ikonografije. U susjednoj Sloveniji postoji više kapela i crkava kojima je naslovnik sv. Volfgang. Za Volfganga se koriste imena: Bolfenk, Volbek, Volbenk, Volfgang, Ulbank. Čak je pet crkava sv. Bolfenka u Mariborskoj nadbiskupiji, a četiri u Ljubljanskoj nadbiskupiji. Poznate crkve posvećene tomu svecu često se nalaze na brdima te je tako poznata crkva sv. Bolfenka na Pohorju (1 037 metara), a poznatije su i ona u Slovenskim goricama i Sveti Bolfenk pri Središču, u Jelovicama kod Majšperka.

Kapela sv. Volkfanga u Vukovoju

Gotički prozor na kapeli

Za usporedbu s poviješću kapele u Vukovoju, posebno je zanimljiva crkva sv. Bolfenka u Kogu kod Ormoža, za koju povijesni izvori tvrde da je na mjestu današnje župne crkve 1607. godine postojala njegova kapela (Vukovoj već 1508.). Budući da je župna crkva u Velikoj Nedelji bila podosta udaljena i mještanima je odlazak na bogoslužja u to mjesto činilo poteškoće, na krčevini su najprije postavili sliku, zatim kapelu te crkvu sv. Volkfangu. Naknadno, negdje oko 1788. godine dobili su prvog svećenika, a župnika krajem 19. stoljeća. Crkva je veoma stradala krajem Drugoga svjetskoga rata te su župljani 14 godina skupljali sredstva za njezinu obnovu, koja je završena 1958. godine.

Nedvojbeno je da je štovanje sv. Volkfanga na pograničnom prostoru između Slovenije i Hrvatske bilo veoma rašireno te da se njegov blagdan, 31. listopada, slavio svečano i masovno u njegovoj proštenjarskoj crkvi. To još više potvrđuje podatak da je pri kapeli postojala bratovština sv. Volkfanga, koja je 1674. godine u kapeli dala podići oltar Blažene Djevice Marije.

Posljednji datiran spomenik kasnoga srednjeg vijeka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

Kapela sv. Volkfanga građena je od kamena i orijentirana u pravcu istok – zapad. Jednobrajna je građevina s trostraničnim svetištem, duljine 14,35 m, širine 8 m i visine iznutra 6,90 m, nadsvođena u istoj visini dvama poljima križnog svoda. Gotička rebra svoda počivaju na konzolama, a svetište je pojačano potpornjacima, četirima u zaključku svetišta, a peti je na južnoj strani crkvene lađe. Kapelu osvjetljaju dva prozora u apsidi svetišta, kružni prozor iza glavnog oltara te još jedan manji

Gotički svod i pogled na apsidu kapele

prozor na crkvenoj lađi prema pjevalištu. Ispred kapele nalazi se toranj naslonjen na kapelu, ispod kojeg se ulazi kroz glavno pročelje, gotičkog zašiljenog izraza. Na sličan je način bio izgrađen i ulaz na južnom zidu kapele koji je danas zazidan. Istoga je oblika i ulaz u sakristiju, dozidanu sa sjeverne strane kapele.

Na zidano pjevalište, dograđeno tijekom XVIII. stoljeća, ulazi se spiralnim zidanim stubištem s drvenim gazištem. S pjevalište se ulazi na zvonik i tavan kapele. Zvonik je dograđen kapeli ispred pročelja na prijelazu XVII. u XVIII. stoljeće.

Zabilježeno je da je godine 1885. kapela bila temeljito obnovljena. Otad se uza sredstva klenovničke župe kapela obnavljala prema potrebi,

Simboli muke Kristove na ulaznom portalu

toliko da se sačuva od propadanja. Najnoviju, posljednju i temeljitu restauracija, započetu 2000. godine, izvodi zauzet tim Hrvatskoga restauratorskog zavoda. Temeljito su obnovljeni nutrašnji i izvanjski temelji, te zidovi, fasada zvonika, glavnog pročelja i zidova kapele, ponovno su postavljeni slomljeni kameni okviri prozora te je cjelovito obnovljen zid cinkture i uređen okoliš. Pod je presložen i popločan kvadratnim i oktogonlnim opekama u kombinaciji s heksagonalnim pred oltarom te kamenom.

U konzervatorskoj studiji pišu dr. Diana Vukičević-Samaržija i mr. Davorin Štepinac: »Na ovoj kasnogotičkoj građevini još uvijek je čitljiv vokabular stila kasne gotike: tlocrtna shema, nadsvođenje, portali, prozori. Klesarski znak potvrđuje

pripadnost jednoj srednjoeuropskoj kamenarskoj radionici. Gramatika stila nije više pravilna i stroga. Stil je izgubio čvrstoću pravila. Raznolike konzole, dosta nespretno oblikovane, jednostavnost, simplificiranje oblika bifore pokazuju već njihovo maniriranje. Izbor proporcijskih odnosa širine i visine pokazuje prostorno osjećanje kasne gotike srednjoeuropskog umjetničkog kruga kad se dodiruje s novim stilom. Štitovi na kojima se nalaze grbovi već pokazuju odlike XVI. stoljeća. Stoga ova crkva, kao posljednji datirani spomenik kasnog srednjeg vijeka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, postaje i granični spomenik prema novom stilu.«

Tko je krčio šume u čast sv. Volfangu?

Lokalitet na kojem se kapela danas nalazi povijesni izvori, najviše kanonske vizitacije u XVII. i XVIII. stoljeću, nazivali su *Mallechkovecz* ili *Malichkovecz*. Izgradnjom kapele na 473 m n/v, područje dobiva ime Vukovoj. Očito je da je to vezano uz sv. Volfanga, kojemu su se crkve gradile upravo na nepristupačnim mjestima koja su ljudi vremenom iskrčili i učinili plodnim te ih naselili. U njemačkome jeziku ime Wolfgang znači *vučji put*, ili *onaj koji grabi poput vuka*, što potvrđuje da je taj prostor bio zarastao šumom, ali je iskrčen i kultiviran, premda je u novije vrijeme ponovno obrastao šumom.

S tog platoa puca pogled prema Klenovniku, Ivanščici te naseljima od Lepoglave sve do Varaždina. Pogled je još nevjerojatniji za lijepa vremena, kad se s tornja mogu vidjeti brojna pogranična mjesta uz hrvatsko-slovensku granicu. Je li taj lokalitet zbog svojeg položaja bio osmatračnica ivanovaca iz obližnje Bele ili Ivanca? Jesu li se tom izvidničkom kotom služile neke druge vojske, koje su možda prolazile tim krajevima prema Svetoj Zemlji, teško je reći. U Sloveniji smatraju da su križari naseljavali područja kojima su prolazili prema Svetoj Zemlji te je novo stanovništvo uza svoju graničarsku ulogu imalo i zadaću kultivirati područje novim kulturama, koje su bile potrebne vojnicima u prolazu prema njihovim odredištima.

Konzola južnog luka s godinom izgradnje

Tko je izgradio kapelu sv. Volfganga, po kojoj se danas naziva i sam lokalitet Vukovoj? Zbog oskudnosti podataka zahtjevna je rekonstrukcija na temelju pisanih povijesnih izvora. Povjesničari na temelju povijesnih okolnosti i događanja taj pothvat pripisuju Ivanu Gyulayu, koji je početkom XVI. stoljeća dobio kraljevsku darovnicu za Trakošćan, Kamenicu i Vinicu te je izbacio pavline iz posjeda Kamenica i Klenovnik. Kapela je prije osnutka župe u Klenovniku 1789. godine, pripadala prostranoj župi sv. Bartola u Kamenici, koja se već 1334. godine spominje u Statutu Zagrebačkoga kaptola.

U kapeli sv. Volfganga, na konzoli južnog luka, nalazi se na vrpici natpis: »1508«, koji upućuje na godinu izgradnje kapele, a na sjevernoj konzoli nalazi se grb, koji vjerojatno pripada Ivanu Gyulayu. Na tornju kapele također se nalazi grb obitelji Gyulay, koji na sredini štita ima ljiljan, iznad kojeg se na desnoj strani nalazi polumjesec, a na lijevoj šesterokraka zvijezda.

Prvi dulji opis kapele, kako ga bilježe kantske vizitacije, potječe iz 1666. godine, te je zabilježeno da je kapela građena kamenom, da ima dobre zidove, da je cijela svođena te da je krov kapele pokriven crijepom, a sakristija šindrom. U zidanu tornju tada se nalazilo jedno posvećeno zvono. Spominje se da je kapela imala atrij građen na kamenim temeljima, prekriven hrastovima daščicama, i pod od opeke. Groblje uokolo crkve bilo je djelomično otvoreno. Deset godina kasnije, 1676. godine, vizitator bilježi da je crkva nad ulazom imala drveni kor, da je bila cijela svođena, da je nad zidanim atrijem tabulat i da je oko groblja obnovljena cinktura s dvojim vratima. U kapelu se ulazilo na jedan ulaz, koji je imao dobru bravu.

Prva značajnija obnova kapele dogodila se 1616. godine, o čemu i danas svjedoči natpis na ploči kod ulaza na kor:

NICOLAVS · DRASKOVITH · DE · TRAKOSTIAN · IOANIS · SCLAVONIAE · BANI · F. SACELVM · HOC · DIVO · WOLFGANGO · SACRVM · CUM · IAM · PROPE · RVINAM · MINARETUR · RESTAVRANDUM · ET RENOVANDUM · CURAVIT · ANNO · A PARTV · VIRGINIS · M.D.C.XVI. RAGNANTE · MATTHIA II · PANONIE REGAE

Glavni oltar u kapeli sv. Volkanga

»Nikola Drašković Trakošćanski, sin Ivana, bana Slavonije, dade popraviti i obnoviti ovu kapelu svetog Vuka, koja je prijetila da postane ruševinom, godine Marijina porođenja 1616., za vladavine Matije II., kralja Panonije«.

Sv. Wolfgang i sv. Mavro – nada bolesnima i proštenjarima

Pastoralni zahtjevi tijekom vremena utjecali su na činjenicu da su se u toj izvorno gotičkoj građevini događale i različite preinake, koje, nasreću, nisu mijenjale arhitektonski izgled kapele: godine 1729. u predvorju se je nalazio oltar Ranjenog Isusa, danas ga više nema; 1667. godine vizitator opisuje iza velikog oltara Kristov grob, koji je imao drveni kip Spasitelja i dva anđela. Grof Ivan IV. Drašković dao je podići Božji grob »najvećim dijelom vlastitim troškom« s vanjske strane svetišta, pred kojim se narod rado okupljao na molitvu. Vezano s tom pobožnošću nastali

su i kameni dovratnici ulaza u cinkturu, na kojima su uklesani reljefno prikazani simboli Kristove muke: trnova kruna, čavli, trska, koplje, pijetao, kaciga itd. Danas se iza glavnog oltara samo nazire mjesto groba, ali ga više nema. Groblje oko kapele postojalo je još 1805. godine, ali mu danas više nema traga. Te je godine podignuta i kapelska kuća, izvan cinkture, koja je i danas u uporabi.

Jer kapela nije imala stalnu funkciju okupljanja, kao što to ima župna crkva, nego je više bila proštenjarska, u koju su vjernici dolazili tek povremeno, tijekom vremena postala je trošna i zapuštena. Prema kraljevskoj zapovijedi od 10. rujna 1786. godine trebala je čak biti porušena zbog njezina loša stanja te udaljenosti od matične župe. Ipak, kapelu nisu srušili, pa je početkom XIX. stoljeća, godine 1826. doživjela obnovu u vrijeme župnika Nikole Horvata. Zapis o oslikavanju crkve i obnovi tornja nalazi se na zapadnoj strani, u kapeli ispod kora:

1826.

DIVO VOLFGANGO SURREXIT SACRA CAPELLA PER CONDAM
COMITUM DRASKOVICH PROGENIEM DEPINXIT PAROCUS NI-

COLAUS PROPRIIS MANIBUS QUAM HORVATH, QUAM GENUIT
KRAPINA MATER EIUS.

ILLIVS EX ZELO VENIT QUOQVE SPLENDIDA TURRIS. PERFEC-
TUSQUE LABOR CURA FUIT PAROCHI. DUM ANNI NONGENI ET
TERNI DENI GEMINATI SUNT CHRISTI FUIT HOC MNEMOSYNUM
POSITVM.

Pokraj glavnog oltara naslovnika kapele sv. Volfganga, podignuta 1650. godine, tijekom 17. st. spominju se pobočni oltari Majke Božje i sv. Mavra biskupa. Glavni oltar se je uspio sačuvati sve do danas. Oltar Majke Božje je u 18. stoljeću zamijenjen današnjim, dok je oltar sv. Mavra nestao. O kojem sv. Mavru je riječ? Kršćanska ikonografija poznaje barem dva. Jedan je Mavro biskup grada Parentiuma, današnjeg Poreča, te mu se i kosti nalaze u porečkoj katedrali bazilici, gdje je pokopan zajedno s ostalim porečkim mučenicima s početka 4. stoljeća. Drugi Mavro je bio jedan od učenika i najbližih suradnika sv. Benedikta, oca zapadnog monaštva i utemeljitelja reda benediktinaca, štovan posebice kod bolesnika te je poznata i molitva *Znak sv. Mavra*. Poveznica toga drugog Mavra, iz 6. stoljeća sa sv. Volfgangom može biti po monaškome životnom opredjeljenju te zagovoru bolesnika. Danas je u klenovničkom kraju spomen s tim svecem ostao jedino vezan uz prezime Mavrek.

U svetištu je nekad stajao starinski glavni oltar, u gotičkoj tradiciji, sa slikama na dasci sv. Volfganga, sv. Ambrozija i sv. Augustina. Taj stari oltar, na kojemu je prvotno stajala slika Presvetog Trojstva koje kruni Blaženu Djevicu Mariju (motiv u današnjoj župnoj crkvi Presvetog Trojstva u Klenovniku) zamijenjen je 1650. godine sadašnjim glavnim oltarom. Stari je oltar bio premješten u crkvenu lađu i tijekom vremena je propao, a sačuvane se tek slike s krila oltara u Varaždinskome muzeju. Današnji oltar je prema ocjeni Doris Baričević »vrlo lijep i rijedak primjerak oltara iz tog vremena u sjevernoj Hrvatskoj« i odlikuje se »ne samo za ono vrijeme u nas visoko kvalitetnom plastikom, nego i vrlo lijepo rezbarenom ornamentikom hrskavice, tipičnom za to vrijeme«.

Bio je postavljen u vrijeme grofa Ivana IV. Draškovića (o. 1630. – 1692.). U središnjemu ovalnu okviru slika je sv. Volfganga biskupa, obučena u biskupski ornat, koji u lijevoj ruci drži maketu crkve, a desna mu je uzdignuta na blagoslov. Pred njim u podnožju leži bolesnik, a s lijeve strane kleči muškarac u molitvi za pomoć. Na oltaru se nalazi i kip zaštitnika kapele – sv. Volfgang s lijeve strane, a s desne kip sv. Augustina. Razlog tomu jest prije spomenuta stara oltarna slika, koja je zamijenjena slikom sv. Volfganga. U gornjem dijelu oltara nalazi se slika »anđela u slavi« te kipovi apostolskih prvaka sv. Petra i Pavla. Oltar se trenutno nalazi na konzervatorskoj obnovi.

Oltar sv. Marije

Koliko je već u ono vrijeme bio razvijen vjerski život i svijest župljana da pridonose širenju pobožnosti, svjedoči pobočni oltar sv. Marije, koji su godine 1674. postavili mještani iz obližnjeg zaseoka Pintarići, učlanjeni u Bratovštinu sv. Volkanga. Na kartuši koja se danas nalazi ispod Marijina kipa zapisano je: »Hanc imaginem F(ieri) F(ecit) Congregatio s. Wolfgangi in honorem B(eatae) V(irginis) M(ariae) nimirum, qui sunt inscripti: Joannes Jurinecz, Georg Chelig, Michael Pintarich, Augustinus Pintarich, Michael Jurinecz, Jacobus Jurinecz, Georgius Chelig, Marcus Cingesar. 1674.« (»Ovu sliku na čast Blažene Djevice Marije dade načiniti Bratovština sv. Vuka, naime oni koji su

upisani: Ivan Jurinec, Juraj Čelig, Mihovil Pintarić, Augustin Pintarić, Mihovil Jurinec, Jakob Jurinec, Juraj Čelig, Marko Cingesar. 1674.«)

Od toga starog oltara sačuvan je samo kip Bogorodice s Isusom, koja stoji na gomilici oblaka i na polumjesecu, sa žezlom u desnoj ruci, okružena vijencem stiliziranih oblaka i sunčevih zraka. Članovi bratovštine naručili su ga kod čuvena varaždinskoga kipara Ivana Jakoba Altenbacha. Oko 1729. godine stari oltar je zamijenjen novim, koji još sada stoji na lijevoj strani lađe kapele, kod ulaza u sakristiju. Uz Mariju tu su kipovi sv. Katarine i sv. Barbare te na vrhu slika krštenja Isusova. Taj novi oltar djelo je varaždinskoga kipara Ivana Adama Rosembergera, čija djela rese župnu crkvu Presvetoga Trojstva i dvorsku kapelu sv. Antuna Padovanskoga. Oko 1749. godine kapela je dobila drvenu, marmoriranu propovjedao-nicu, s kipovima evanđelista na stranicama govornice i Bogom Ocem na vrhu baldahina.

Pilovi svete krunice – Marijin put

Kanonik Vuk Gabrijel Križanić prigodom vizitacije 10. prosinca 1672. godine zapisao je: »Narod nije sablažnjiv, jer se o njemu gospodin grof mnogo skrbi i drži ga pod jakom stegom. On čini još mnogo

dobra. Naime, pobrinuo se da se načini 15 otajstava Blažene Djevice na kamenim stupovima počevši od dvorca Klenovnik pa sve do kapele sv. Volfganga.«

Budući da se ti pilovi ne spominju u vizitaciji iz 1666. godine, Andrija Lukinović smatra da su vjerojatno podignuti poslije te vizitacije, ali prije 1672. godine, kada je kanonik Križanić obavljao vizitaciju. Njegov je zapis posve jasan i izričit te je nesumnjivo da je pilove podigao grof Ivan Drašković, zaključuje Lukinović u sakralnome kulturno-povijesnom vodiču *Sv. Wolfgang*, tiskanom u prigodi 500. obljetnice kapele.

To je ujedno najvažniji podatak o nastanku pilova svete krunice. O točnom datumu i izvedbi tih postaja nemamo pisanih tragova, ali su ti pilovi spomenik grofove osobne pobožnosti, kao i cijele obitelji Drašković, koja se je iskazala u izgradnji i opremanju sakralnih objekata u Klenovniku i drugim mjestima gdje su bili kolatori župe.

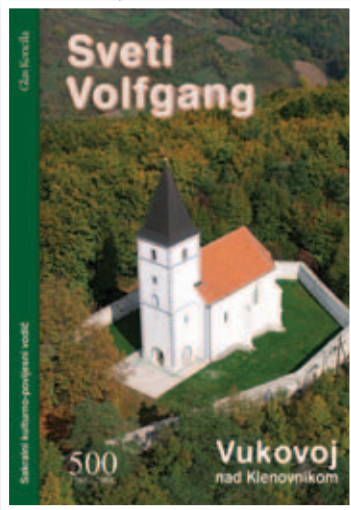
Postoji i teorija da je pilove dala podići njegova veoma pobožna žena Marija Magdalena Nadasdy kao spomenik svojem ocu Franji Nadasdyju, pogubljenom u otporu 1671. godine, te da je to »prvi spomenik žrtvama Zrinsko-frankopanske urote«. Prof. Lukinović smatra da ta teorija »kako god je simpatična, tako je i nedokaziva«.

Većina postaja s prikazima otajstava krunice bila je klesana iz kamene gromade nepravilna oblika, obrađena u donjem dijelu poput gornje naslagana kamenja, u kojoj se odvija prizor otajstva s reljefnim likovima. Likovi su poslagani na način da je u središtu Krist ili Majka Božja, a uokolo su okruženi apostolima ili likovima kako ih već opisuje evanđelje.

Taj veličanstven i jedinstven pothvat u Hrvatskoj vrlo je kvalitetan rad nepoznata baroknog majstora iz XVII. stoljeća. Zadnja postaja nalazi se na 473 metra nadmorske visine, a put je dužine oko 4,5 kilometra.

Tijekom stoljeća postaje su dotrajale, zapuštene, a neke i potpuno nestale. Od 15 postaja samo 5 ih je sačuvano s ikonografskim prikazi-

Sakralni kulturno povijesni vodič u izdanju Glasa Koncila

ma – skulpturama ili reljefima. Preostali fragmenti, nakon desetljeća nebrige, prikupljeni su i deponirani u restauratorsku radionicu, zahvaljujući radu djelatnika Ministarstva kulture i Zavoda za povijest umjetnosti. Premda u fragmentima ostaci tih postaja daju nadu i današnjim naraštajima da će se taj jedinstveni spomenik vjerske ambijentalne baštine revitalizirati.

Najočuvanija izvorna postaja, *Uzašašće Gospodina našega Isusa Krista*, nalazila se na cesti iz Klenovnika prema Vuglovečkima, a budući da izvorno ne pripada tomu mjestu, namjera je vratiti je na izvorno mjesto, bliže kapeli sv. Volkfanga, kao dvanaestu postaju, kod skretanja ceste prema zaseoku Pintarići. Među očuvanijima je i postaja prvog otajstva žalosti, *Molitva i krvavi znoj Gospodina našega Isusa Krista*, koja se nalazi izmaknuta uz cestu

prema zaseoku Kolareki. Posljednjih je godina samoinicijativno popravljena i prebojana. Na raskrižju puteva prema Vukovoju i Plemenščini, kod Cikača, na prostoru nekadašnje postaje drugog otajstva radosti, *Pohodjenje Blažene Djevice Marije svetoj Elizabeti*, postavljeno je u novije doba raspelo. U drugoj polovici prošlog, stoljeća kada je komunistička ideologija na sve načine sprečavala vjerski život i razvoj, održavati postaje Marijina puta i nije bilo jednostavno. Ali i briga za raspelo već je bio pokazatelj kako stanovnici toga kraja, ipak, ne popuštaju pred naletom ateističkog svjetonazora.

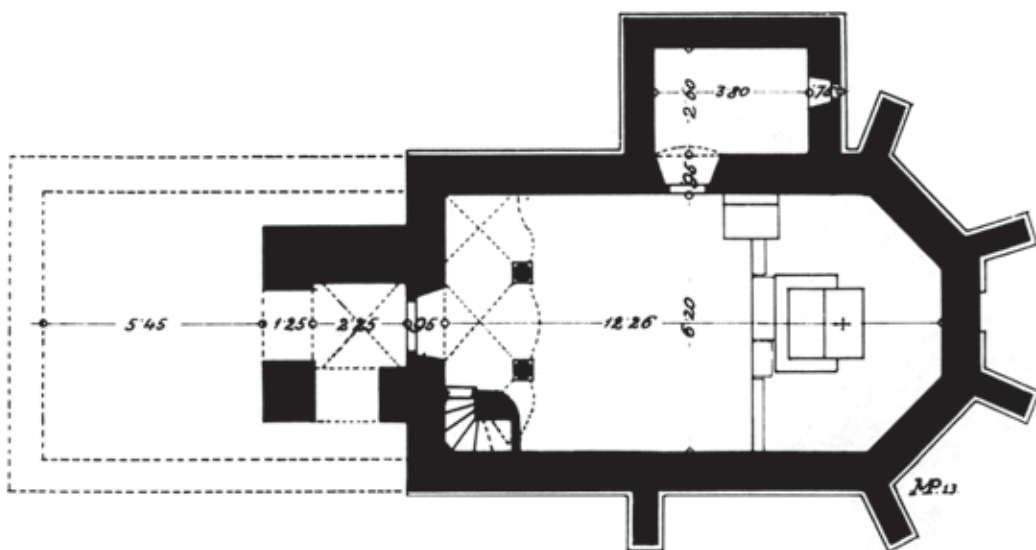
Prigodom nedavne proslave 500. obljetnice kapele sv. Volkfanga započela je obnova tog vrlo vrijedna ambijentalnog sklopa. U kolovozu 2008. godine najprije je obnovljena zadnja – 15. postaja, s prikazom *Krunjenja Bogorodice*, koja se već stoljećima nalazi na platou ispred kapele. Prema obnovljenom prikazu postaje izrađena je njezina replika te je postavljena na dva metra visoko postolje, a originalna je postavljena u nišu cinkture. Time je započeto formiranje budućeg lapidarija u zidu oko kapele.

Mr. Stepinac iz Instituta za povijest umjetnosti iz Zagreba priredio je 2004. godine konzervatorsku studiju s idejnim rješenjem obnove i prezentacije *Marijina puta* zajedno s dipl. povj. umjetnosti Ivanom Peškan. U studiji su naznačeni svi potrebni radovi, koji će se izvršavati sukladno toj studiji u suradnji s Ministarstvom kulture Republike Hrvatske i mjerodavnih institucija.

Marijin put sada je obilježen na cijeloj trasi i opisan na prigodnim pločicama, postavljenim na »ostacima ostataka« starih postaja ili gdje nije bilo nikakva ostatka nekadašnje postaje na jednostavnim betonskim stupićima. Nakon tih prvih koraka u obnovi te jedinstvene pobožnosti u Hrvatskoj, mnogi pojedinci i tvrtke žele su uključiti u obnovu toga vjerskog i umjetničkog blaga.

»Pustite da uđu svi...«

Tradicija govori da je sv. Volfgang na samrtnoj postelji rekao svojoj subraći ove riječi: »Otvorite vrata i pustite da uđu svi koji me žele vidjeti kako umirem. Mrijeti nije nikakva sramota. Samo loš život izaziva sramotu! Neka svaki u mojoj smrti gleda što u svojoj vlastitoj ima očekivati i čega se plašiti.« S tim riječima možemo zaključiti i naš put i obilazak kapele sv. Volganga u Vukovoju nad Klenovnikom. Premda je više puta bila na samrti, uvijek se pridigla, ozdravila i nastavila svojom ljepotom i jednostavnošću k sebi pozivati brojne hodočasnike i pobožnike. Posljednja obnova, koja i dalje traje, daje nam s pravom naslućivati razloge nade da će taj biser sakralne graditeljske arhitekture biti sačuvan za još mnoge naraštaje, koji će prepoznati značenje i poruku najstarije sakralne građevine u Klenovniku. Riječi sv. Volfganga odjekuju i danas iz njegove najjužnije kapele u Europi: »Otvorite vrata i pustite da uđu svi koji me žele vidjeti...« Na nama je da uđemo!

Tlocrt kapele sv. Volfganga (IPU)

MILAN BEŠLIĆ

HRVATSKA CRKVA U SUNSHINEU, MELBOURNE, AUSTRALIA

CRKVA SV. LEOPOLDA BOGDANA MANDIĆA

U Zagrebu je, u muzeju Mimara u studenome 2008. godine, promovirana monografska knjiga pod nazivom »Oaza svetosti i svjetlosti« koja je tek mjesec ranije, također s velikim uspjehom bila predstavljena kulturnoj javnosti i u Sarajevu. Riječ je o iznimno značajnoj knjizi za našu Crkvu u dijaspori, ali i, jednako tako, za svekoliku kulturu Hrvata izvan matične Domovine (dakao, i onih u domovinskoj Hrvatskoj!) koju možemo bez prigodničarskog pretjerivanja nazvati »malim« izdavačkim pothvatom i velikim kulturnim događajem u minuloj godini, koji je glasno odjeknuo, ako smijem tako reći? – u obje Hrvatske. Štoviše, ovu tvrdnju potkrepljujemo i činjenicom da je knjiga bila zapažena od stručne i kulturne javnosti ne samo kao cjelovita i iscrpna informacija o jedinstvenom sakralnom projektu u dalekoj Australiji, već i, a što je također od naročite važnosti, pa i to smatrao posebno naglasiti, što je i njezina respektabilna likovna vrijednost pobudila interes na svim

razinama i brojnim stranama. Naime, grafički je oblikovana po visokim standardima, a autor fotografije Fedor Vučemilović majstorski je »prenio« likovne vrijednosti sakralnog objekta, tj. crkve, suptilno je kontekstuirajući u eksterijeru kao i znalačkim »čitanjem« umjetničkih djela u interijeru, ne potirući, već naglašavajući autorske specifičnosti svakog umjetnika u prostoru.

A riječ je o suvremenim hrvatskim umjetnicima čija su djela već desetljećima visoko valorizirana na likovnoj sceni, kako u Domovini, tako i izvan nje: Vatroslavu Kulišu, Petru Barišiću, Kuzmi Kovačiću, Josipu Botteriju-Diniju, Zlatanu Vrkljanu, Anti Mamuši i Charlesu Billichu, australskom slikaru hrvatskog podrijetla. Umjetnici su svoju autorsku individualnost potvrđivali na samostalnim i skupnim izložbama u prestižnim muzejima i galerijama, ili pak sudjelujući u zajedničkim projektima u javnim i sakralnom prostoru, kao, primjerice i ovom, o kojemu i nastojimo nešto više reći u našem časopisu »Crkvena kulturna dobra«.

Vučemilovićev prilog knjizi, a u ovoj prigodi spominjemo tek jednu njegovu značajku, i to onu koja je i determinirala medij knjige likovnim vrijednostima umjetničkih djela u mediju fotografije, a koje su, i to bismo svakako još jednom naglasili, grafički vrlo rafinirano oblikovane što monografiji daje i dodatne vrijednosti; dakako, prvenstveno dokumentarne u autorskoj interpretaciji nedvojbene vizualne sugestivnosti, a time, i njezinoj reprezentativnosti u primicanju svoje teme, odnosno, umjetničkih djela, arhitektonskog rješenja crkve, produhovljenog zajedništva vjerničkog puka, te duboke i čvrste poveznice iseljene i domovinske Hrvatske, imenika darovatelja te najposlije, a nipošto zbog toga manje važno, iscrpne dokumentacije o projektu u cjelini.

Međutim, osim Vučemilovića kojeg kao autora fotografija smatramo potrebnim apostrofirati, ovu intrigantnu knjigu još potpisuju i drugi autori osvjetljavajući svojim pisanim priložima iz različitih motrišta ovaj projekt koji već sada ima paradigmatiku vrijednost za kulturu hrvatske dijaspore. »K svetosti i svjetlosti« naziv je uvodnog teksta iz pera dr. Pere Sudara, pomoćnog biskupa vrhbosanskog, a u dvije studijske interpretacije dr. Kruno Martinac ističe estetske komponente i njihove likovne vrijednosti umjetničkih djela rađenih po narudžbi za crkvu sv. Leopolda Bogdana Mandića u Melbourneu, u predgrađu Sunshineu, koja je, i naime župna

crkva hrvatske katoličke dijaspore u ovom gradu. Dr. Kenneth Wach, zacijelo jedan od najutjecajnijih suvremenih australskih likovnih kritičara ovim je riječima interpretirao djela hrvatskih umjetnika: »Religiozno iskustvo, kao i toliko drugih intenzivno osobnih iskustava, jest subjektivno. U crkvi sv. Leopolda Bogdana Mandića u Sunshineu, subjektivno iskustvo postaje zajedničko iskustvo – pojedinačni čin postaje kolektivni čin. Tako stopljeno iskustvo dirljivo je i oplemenjujuće«.

Župnik ove župe vlč. Josip Vranješ, da parafraziramo slavnu ljermonтовsku sintagmu »junak našeg projekta«, svojim je pisanim prilogom dao knjizi golemu dokumentarnu vrijednost. Naime, on je pažljivim bilježenjem kronologije mukotrpnog stvaranja ovog zahtjevnog projekta u svim fazama: od njegove prvotne zamisli do konačne realizacije ostavio autentično svjedočanstvo, ne samo graditeljskog i umjetničkog stvaranja ove crkve kao čvrste poveznice iseljene i domovinske Hrvatske, već, nadasve, postojanosti i vjerničkog puka u Gospodinu. Stoga smo smatrali potrebnim da nam i umjetnici, osim svojim djelima, i svojim riječima iskažu i pojašne motive i poticaje koji su imali u stvaranju svojih djela za ovu crkvu, kao i za sakralnu tematiku u svojem dosadašnjem umjetničkom iskustvu.

HRVATSKI UMJETNICI KOJI SU OBLIKOVALI CRKVU U SUNSHINEU

PETAR BARIŠIĆ

SAKRALNO DJELO MORA SE OBRAĆATI VJERNICIMA

Petar Barišić rođen je 7. listopada 1954. u Vrlici, gdje je pohađao osnovnu školu. Školu za primijenjenu umjetnost završio je 1973. u Splitu, a Akademiju likovnih umjetnosti u kiparskoj klasi prof. Ivana Sabolića 1978. u Zagrebu. Od 1978. do 1981. bio je suradnik majstorske radionice prof. Frane Kršinića. Živi i radi u Zagrebu. Docent je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu od 2002.

Raditi u sakralnom prostoru za mene je uvijek izazov. To je nešto posve drugo od stvaranja vlastite skulpture namijenjene izlaganju u galerijskom ili nekom drugom prostoru za izlaganje umjetničkih djela. To ne znači da su moji radovi koji nisu izrijeком definirani sakralnom tematikom lišeni duhovnosti, naprotiv, moje recentne prostorne instalacije izložene u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu 2008. godine mišljene su kao prostori koji potiču kontemplativna stanja. Međutim, djelo koje će se nalaziti u sakralnom objekt, djelo koje je naručeno, bilo kakav prikaz određenog biblijskog motiva, ili kao crkveni namještaj, mora se na neposredni način obraćati vjernicima. Pojam vjernika samo se dijelom u svom značenju podudara s pojmom publike. Taj sakralni prikaz, primjerice razapetog Krista, ne smije biti puka ilustracija svodiva samo na ono što je poznato na temelju svetog teksta. Njegova artikulacija, artikulacija određenih oblika u određenom materijalu mora biti svojevrsna emancipacija koja će kod onih kojima se skulptura obraća izazvati kontemplaciju. Kontemplaciju u smislu dvosmjernog kretanja, s jedne strane prema religijskoj temi, s druge strane ta je kontemplacija istinski povratak samome sebi i suočenje s onim djelom sebe nesvodiv na materijalno. Rekao bih

da je raditi po narudžbi teže nego raditi umjetničko djelo čija artikulacija nije zadana njegovom namjenom. Ograničenja zadana temom koju je potrebno iskazati umjetničkim djelom sakralnog sadržaja, čine takav zadatak daleko zahtjevnijim. Jer, mnoge je teže održati visoku razinu likovne, odnosno umjetničke izvedbe kada vam je tema zadana, nego onda kad ste nevezani temom i mjestom na kojem će se djelo nalaziti. U situacijama kada umjetničko djelo nastaje prema narudžbi, iznimno je važan profil naručitelja. Mnogi

su naručitelji zbog nedovoljnog poznavanja kako povijesti umjetnosti, tako i suvremenih umjetničkih tendencija, impresionirani stereotipnim prikazima određenih tema, pa ispunjavanje njihovih zahtjeva često rezultira izvedbama bez umjetničke vrijednosti. Takvi se naručitelji često ne žele konzultirati sa stručnjacima, već se postavljaju samouvjereno, namećući određeni tip arhitektonskih ili likovnih rješenja. Srećom, tijekom radnog procesa izgradnje crkve Sv. Leopolda Bogdana Mandića u melbournskom okrugu Sunshine, župnik vlč. Josip Vranješ, od samog početka ozbiljno je i mudro pristupio poslu. Tražio je savjete stručnjaka iz svih područja, od teologa, arhitekata, do kipara, slikara i povjesničara umjetnosti, kako bi došao do rješenja vrhunske kvalitete. Sastavio je tim

*Crkva sv. Leopolda Mandića,
Sunshine, ambon, bijeli mramor*

stručnjaka, odnosno projektanata i umjetnika koji su u međusobnom dijalogu došli do rješenja koja su rezultirala kvalitetnom sakralnom građevinom, od samog arhitektonskog korpusa do svakog, pa i najmanjeg detalja njezinog interijera. Dokaz za to je i izjava melbournškog nadbiskupa Denisa Harta koji je posvećujući crkvu izjavio da je crkva Sv. Leopolda Bogdana Mandića jedna od najljepših građevina koje su na australskom kontinentu nastale u zadnjih četrdesetak godina. Ta nas je izjava potaknula da objavimo monografiju crkve koja će je, razaslana po cijelom svijetu, približiti svima onima koji je ne mogu posjetiti.

*Crkva sv. Leopolda Mandića,
Sunshine, kamenice za svetu vodu,
bijeli mramor*

POPIS RADOVA U INTERIJERIMA I EXTERIJERIMA SAKRALNIH OBJEKATA

- 1986. Posušje, kip Majke Božje, postavljeni u niši zvonika, bronca, visina 230 cm.
- 1991. Kuti (Metković), kapelica Svetog Nikole, kip sv. Nikole postavljen uz kapelicu, bronca, visina 135 cm.
- 1997. Zagreb, kapela unutar dječje bolnice, kapelica sa raspelom i vratnicama na kojima je prikazan život Sv. Franje u reljefu, bronca, visina 40 cm.
- 1995-2005. Melbourne, crkva Sv. Leopolda Bogdana Mandića
- glavni oltar, bijeli mramor, 140x300x110 cm
- ambon, bijeli mramor, 150x56x56 cm
- svetohranište, silumin, unutrašnjost 24-karatno zlato, promjer 70 cm

Crkva sv. Leopolda Mandića, Sunshine, svetohranište

Crkva sv. Leopolda Mandića, Sunshine, kip sv. Leopolda Mandića

- mostranca, srebro, zlato, opal, staklo, 42x32x36 cm
- ručke za vrata, patinirana bronca – 10 komada, silumin – 6 komada, promjer 25 cm
- krstionica, bijeli mramor, 90x70x70 cm
- kamenice za svetu vodu, bijeli mramor, 9 komada; 75x24x24 cm
- oltarni križ, pozlaćena bronca, 36x19x12 cm
- oltarni svjećnjaci, posreberna bronca – 4 komada, 15x8x8 cm
- raspelo, silumin - 120x69x27 cm, staklo – 360x58x1 cm
- kip Sv. Leopolda Bogdana Mandića, patinirana bronca, 178x82x62 cm
- uskršnji svijećnjak, posreberna bronca, 100x25x25 cm
- natpis »Dođite k meni svi vi izmoreni i opterećeni, i ja ću vas okrijepiti« – Matej 11/28, posrebrna bronca, 20x1150x6 cm
- 2005. Veliko Brdo (Makarska), kip fra Ante Antića, bronca, visina 226 cm, postavljen ispred crkve u dvorištu.
- 2008-2009. Metković, crkva Sv. Franje
- glavni oltar, bijeli mramor, 260x100x120 cm
- ambon, bijeli mramor, 66x128x67 cm
- svetohranište, inox, pozlaćeni križevi, 56x60x42 cm
- 2009. Kuna (Pelješac), crkva Gospe Delorite, kip Pape Ivana Pavla II, bronca, visina 228 cm, postavljen u dvorištu ispred crkve.

JOSIP BOTTERI DINI

SLIKARSTVO NADAHNUTO VJEROM U KRISTA

Josip Botteri Dini rođen je u Zagrebu 1943. godine. Godine 1964. upisuje Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu gdje diplomira kod Miljenka Stančića 1968. godine. Od 1975. godine je slobodni umjetnik. Sudjeluje u osnivanju Umjetničke akademije u Splitu, gdje je i predavao. Od 1970. do danas, u domovini i svijetu samostalno je izlagao preko 120 puta, a sudionik je i brojnih zajedničkih izložbi. Ostvario je više ciklusa slika na platnu i drvu, u tehnici svilotiska u grafikama, realizirao je i više monumentalnih kompozicija u mozaiku i vitraju.

Iz mojih davnih dana djetinjstva blistaju mi i danas kroz prozirna sjećanja slike svetih obreda u kapelici Srca Isusova u Splitu u kojoj sam ministrirao kod blagoslova s Presvetim i kod svetih misa. Na ta se sjećanja vezuju i svečani obredi u tajnovitom ozračju splitske prvostolnice u kojoj sam sa strahopoštovanjem i čuđenjem gledao kanonike i biskupe u njihovim svečanim odorama i slušao pjevanja na staroslavenskom, književnom hrvatskom i na latinskom jeziku. Sudjelovao u Tijelovskim procesijama i posebno onim Velikog tjedna, kada smo uranjali svom dušom u ozračje Kristove muke. Crkva je tada bila sva urešena ljubičastim bojama koje mi i danas najbolje pomažu iskazati dubinu i tajnu vjere. Vjera u Krista Gospodina, s kojim se vezujem neprekidnim pletrom misli i suosjećanja traže da se iskaže u slici, glazbi, pjevanju u molitvi. Ne mogu sam u sebi uživati duhovno blago vjere, ako ga putem umjetnosti ili drugim svjedočkim putovima ne priopćim drugima. Jednako kako su je i drugi prenijeli meni. Umjetnost je najprikladniji način da se svijetu priopći doživljaj, snažno proživljeni susret Boga i čovjeka, čovjeka i duhovne životne istine koja se u nama odslikava. Stvoritelj nas pohađa od dana kada nas je zamislio, a posebno od dana kada nas je na Svetom križu u svojoj svetoj mucij otkupio. On nas budi neprestano na dostojanstvo sinova

Božjih, jer istodobno u nama pokušava u žestokoj borbi neprijatelj naš đavao oteti što veći komad našeg mira i naše postojanosti i zatamniti sjaj u kojem blista Kristovo lice u nama. Sve su to teme moje slikarske ispovijedi i svjedočanstva jedne duše. Nadahnute vjerom u Krista. Drugo ime i ostali razlozi naše radosti ne postoje. Sve je

drugo drugorazredno. Jednom su Gospodina učenici molili: »Ostani s nama Gospodine jer se mračí«. Bilo je to u Emausu. I mi smo bili među njima i mi smo isto molili, jer čovjek dobro zna trenutke i stanja slabosti i turobne bespomoćne samoće, kada se podiže u nama oluja straha i prijeti nevidom, i prijeti mrakom besmisla. Slika koju slikam moj je uzdah i čežnja da u meni i oko mene borba između svjetla Kristova i oluje mraka, Božjom milošću ishodi pobjedu u slavu Božju.

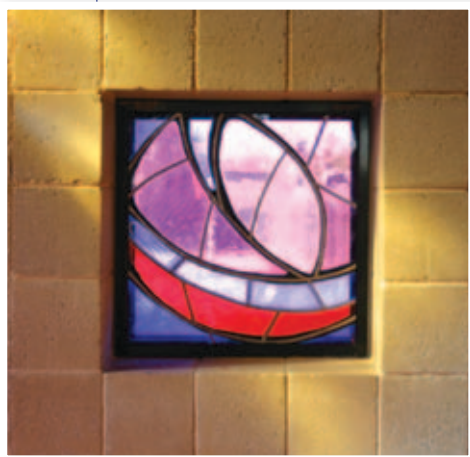
Možda se doslovce ovi razlozi i ne mogu isčitavati iz jednog umjetničkog djela, ali mogu reći da sam ih u sebi čitao, o njima razmišljao i nosim ih trajno. Jer moj ulazak u moj slikarski *atelier* doživljam kao sveti čin ulaska u hram pred žrtvenik. Da bi umjetničko djelo zablistalo puninom umjetničke samosvojnosti i neponovljivosti, urešeno svim poželjnim atributima koji ga u njegovu vremenu i za vazda čine predmetom

pažnje i doživljavanja srodnih čuvstava s njegovim autorom. Umjetnik se mora neprestano odcjepljivati od profanosti i rastresenosti koja ga poput trajne napasti okružuje i uznemirava, i sprječava u ostvarenju njegove umjetnosti. Umjetnik kojem je evanđelje i vjera u stvoritelja važna ili glavno nadahnuće za njegovo djelo, potrebno je nalaziti vremena za samoću u kojoj će biti duboko uronjen u tajne Božje prisutnosti u nama i u svijetu i u svemu stvorenome. Svako umjetničko djelo koje se može odrediti kao religiozno u nadahnuću plod je iskrene duhovne samoće i svjedočanstvo je intimnog proživljavanja tajanstvenog susreta čovjeka s Bogom. Slikarstvo koje se određuje kao religiozno, također, razumije se samo po sebi, uključuje sve umjetničke vrednote, do kojih je umjetnost uopće stigla u trenutku u kojem ona nastaje. Likovnost i njezine zakone nikada ništa ne može zamijeniti. Stoga i umjetnik koji se prepušta svetim sadržajima, mora sa svom ozbiljnošću i zauzetošću tražiti u svom sakralnom djelu najbolja likovna rješenja, u kojima će izraziti i one opće karakteristike likovnosti koje su u njegovom vremenu obilježje duhovnih traženja i osjećanja duha epohe. Pri tome umjetnik će, radeći iskreno svoje djelo uspjeti ostati vjeran svojoj vlastitosti i ostati prepoznatljiv u svojem neponovljivom slikarskom rukopisu.

Slikajući sliku svetog sadržaja osjećam strahopoštovanje prema uzvišenosti teme, svim srcem težim ostvariti takvu sliku koja vjerniku uopće neće biti zapreka za njegov pobožni čin i njegovu identifikaciju sa mojim doživljajem svete teme i mojim slikarskim iskazom tog religioznog doživljaja. Slikar se u tako angažiranom slikarstvu kao što je religiozno, obraća vjernicima svih generacija i različitih kulturnih razina. Vrlo je upitno do kuda može ići sloboda umjetničkog govora i rukopisa i stila njegove umjetnosti kada ostvaruje djelo koje treba služiti svetim obredima, svetim činima, osobnim i zajedničkim pobožnostima. Ta pitanja zaokupljaju me neprestano dok se odvija moj slikarski pothvat ostvarenja slike nadahnute evanđeljem. Možemo govoriti o različitim ostvarenim slikama ili cjelinama u različitim crkvama i mnogovrsnim tehnikama, ali uvijek moramo znati, slikajući sliku svete teme: umjetnik je u duši na koljenima i u srcu omekšan i suosjećajan, a kada je u temi Kristove

patnje, posebno sućutan, a nadasve uvijek iskren i pobožan, sa željom da se uvijek ostvari najbolje i najpotpunije njegovo djelo.

OPUS:

DOMINIKANSKE CRKVE:

- U Bolu: oltarna pala, vitraji, mozaici i križni put.
- U Splitu: put križa i vitraji.
- U Dubrovniku: vitraji i slike.

FRANJEVAČKE CRKVE:

- U Puli: mozaici
- U Zagrebu: Crkva Gospe Lurdske – vitraji
- Crkva Sv. Križa – vitraji
- Crkva Bezgrješnog Začeca BD Marije – vitraji, mozaici i slike

- Poljud – Split: vitraji, put križa, mozaik i slike
- Gospa Sinjska: vitraji i mozaici
- Gospa na Trsatu: vitraji
- Tomislavgrad: mozaik, vitraji i slike
- Mala Braća u Dubrovniku: vitraji
- Zaostrog: vitraji
- Imotski: vitraji
- Proložac: vitraji
- Sv. Ante na Dridu, Trogir: put križa i slike

ŽUPNE CRKVE:

- Baška voda: vitraji
  - Brela: vitraji
  - Pučišća: vitraji i mozaik
  - Drniš: put križa, slika i mozaik
  - Konjsko: vitraji i put križa
  - Župa Mosorska: vitraji
  - Slime: vitraji
  - Medulin: vitraji
  - Sv. Jeronim, Zagreb: vitraji
  - Gospe od Dobrića, Split: vitraji i slike
  - Pakrac: vitraji
-
- Kapela č. s. Franjevki Lovret, Split: mozaik i vitraji
  - Kapela č. s. Franjevki Arbanasi, Zadar: vitraji, slika i put križa.
  - Crkva Gospe od Milosrđa, Žnjan: mozaik, put križa, vitraji
  - Crkva Sv. Luke, Otok: mozaik
  - Crkva Srca Isusova, Zadar: slika i vitraji
  - Salezijanci u Splitu: vitraji
  - Crkva Sv. Leopolda B. Mandića, Maglaj: vitraji
  - Gospe od Otoka, Solin: vitraji
  - Kaštel Gomilica: vitraji
  - Kaštel Sućurac: vitraji i put križa
  - Kaštel Lukšić: vitraji
  - Kaštel Stari: vitraji
  - Turjaci: mozaici
  - Supetar put križa, mozaik i vitraji
  - Kapela u bolnici – Dubrovnik: vitraji
  - Crkva Sv. Leopolda B. Mandića, Melbourne: vitraji i mozaici
  - Kapela Papinske nuncijature, Beč: vitraji
  - Crkva Sv. Križa, Wulkaprodersdorf, Austrija: vitraji
  - Nadbiskupska palača u Splitu: vitraji, mozaik i slike.

KUZMA KOVAČIĆ

TRAŽENJE SVETOGA U SAMOM »SRCU« KIPARSKJE FORME

Rodio se u Hvaru 6. lipnja 1952. Nakon gimnazije upisao je studij kiparstva na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1971, a diplomirao je 1976. u klasi prof. Vjekoslava Rukljača. Od tada izlaže na samostalnim i skupnim izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu. Priredio je četrdesetak samostalnih te sudjelovao na tristotinjak skupnih izložbi (od toga, nekoliko izložaba suvremenog hrvatskog kiparstva).

Djela mu se nalaze u najznačajnijim nacionalnim galerijama i muzejima, te u Papinskoj vatikanskoj zbirci suvremene umjetnosti.

Nagrađen je s dvadesetak nacionalnih ili međunarodnih nagrada i priznanja, kao što su: Nagrada »Josip Račić«, Nagrada »Vladimir Nazor«, Nagrada III. trijenala hrvatskog kiparstva, Priznanje 6. svjetskog bijenala male plastike u Budimpešti, Nagrada Splitsko dalmatinske županije, i druge. Nositelj je triju hrvatskih državnih odličja: »Danica hrvatska s likom Marka Marulića« i »Red hrvatskog pletera«. Redoviti je profesor kiparstva na Umjetničkoj akademiji Sveučilišta u Splitu.

Prisjećajući se svojih kiparskih početaka, nakon tolikih godina mogu reći kako je upravo nastojanje da naslutim transcendentno i sveto bio glavni razlog moga životnoga usmjerenja ka kiparskoj umjetnosti. Vjera me je uputila na umjetnost, a umjetnost učvrstila u vjeri. Moji početnički pokušaji uglavnom su bili obilježeni takvim sadržajima i motivima.

Kasnije, za studija na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu i poslije studija, u vrijeme intenzivnog izlagačkog djelovanja, shvativši da sveto nije sadržano samo u motivu, započeo sam traženje svetoga u samom »srcu« kiparske forme, u onoj čudesnoj stvarnosti prijelaza iz tvarnoga u duhovno. Znači, prije djela pravoga sakralnog značaja nastala su ona djela koja su bila nadahnuta vjerom i koja svjedoče za vjeru na svoj tihi način svojstven umjetnosti. Stvorena su tada djela manjih formata, kipovi i reljefi, svojevrsne »kiparske pjesme« nefigurativnog izričaja prožeta i obilježena svjetlom vjere, kako nazivom tako i formom samom. Pred tridesetak godina i više, nastaju tako skulpture koje se zovu, primjerice:

Evo se more znoji krvavim znojem, Propovijed sv. Antuna Padovanskog ribama u Riminiju, Drvo slavno, Korizmena, Život sv. Franje Asiškoga, Svakog je dana odlazio na obalu Jezera, Zahvala benediktincima ... ili, kasnije, Lux ecce surgit aurea, I sad i vječnost čitavu, Iz katakombi, sve do najnovijih Veliki relikvijar Pobjede, Sutton u Zaljevu hrvatskih svetaca ili, pak, Hodočašće u Svetu zemlju.

Još kasnije, negdje koncem osamdesetih godina, a osobito tijekom dva zadnja desetljeća, započeo sam i u to vrijeme stvorio svoj sakralni kiparski opus. No, usporedni tijek jednoga i drugoga izričaja (ovisno pretežno o tome je li djelo sakralnog značaja ili je tek nadahnuto vjerom) traje i danas. Prvo moje sakralno kiparsko djelo bile su Vratnice Hvarske katedrale, čije ostvarenje zahvaljujem pozivu tadašnjeg hvarskog župnika mons. Josipa Šantića.

U prostor sakralne umjetnosti ušao sam svjesno, želeći doprinijeti obnovi hrvatske sakralne umjetnosti (kao što sam od samih svojih kiparskih početaka želio doprinijeti i obnovi kiparstva samog), nadahnjujući se velikom tradicijom i baštinom kršćanske sakralne umjetnosti. A sakralna je umjetnost, kao i druge umjetnosti nadahnute vjerom, dugo vrijeme, osobito tijekom polustoljetne komunističke diktature, u Hrvatskoj bila potiskivana i prezrena u umjetničkim krugovima ideološki označenima. Svjedoci smo činjenice da je bitka za povratak kulturi umjetnosti, pa tako i za puno pravo javnosti i dostojanstvo sakralne umjetnosti, sad u najžešćem jeku.

U svojem sakralnom kiparskom opusu napravio sam više oltara, ambona, svetohraništa, oltarnih reljefa, raspela, Križnih putova i postaja Križnoga puta, Posljednju večeru, likove Uskrsloga Krista, likove Gospe, svetaca, blaženika i slugu Božjih, vratnica crkava, krstionica, svijećnjaka i drugih djela. Kao kipara, posebno me privuklo pitanje oblikovanja oltara kao eminentno kiparske zadaće. Odlukom, naime, II. vatikanskog sabora da se oltar vrati u središte bogoslužnog prostora – crkve, on postaje, u likovnom smislu, zapravo skulptura, trodimenzi-onalni oblik u prostoru. Taj razlog privukao me, uz onaj prvi razlog – vjeru, a se okušam u nekoliko takvih zahtjevnih zadaća: u starim crkvama gdje je bilo potrebno utkati novo u starome, a u novim crkvama gdje je trebalo na novi način prenijeti vrijednosti staroga.

Sakralna kršćanska umjetnost za mene je, u svojim mogućnostima i svojim ostvarenjima, najbliža biti same umjetnosti, a posebno biti kiparstva – zato što je autentični izraz utjeloviteljskog misterija. K tome, svojom univerzalnošću govori i svjedoči, po djelima svojih najboljih stvaratelja, o temeljnoj istini i smislu umjetnosti – da je ona istodobno i osobna i zajednička stvarnost i vrijednost. U djelima sakralne umjetnosti, po mome dubokom uvjerenju, umjetnik ostvaruje svoje puno dostojanstvo i smisao svoga poslanja – kao sustvaratelj u stvaralačkom činu Stvoritelja.

IZBOR SAKRALNIH DJELA (KRONOLOŠKIM REDOM)

- 1. Vratnice hvarske katedrale, 1990.
bronca, 350x180 cm
- 2. Procesionalno raspelo, 1991/1992.
drvo, vis. 200 cm, Splitska katedrala
- 3. Središnji oltar hvarske katedrale, 1993.
kamen, 200x120x102 cm

- 4. Kip pape Ivana Pavla II, 1996.
kamen, vis. 220 cm, Selca na otoku Braču, uz župnu crkvu
- 5. Gospina vrata (dvostrana: Majka od Milosti i Diva Grabovčeva), 1997.
bronca + staklo i zlato, 300x160 cm, Crkva franjevačkog samostana na Šćitu u Rami
- 6. Posljednja večera, 2000.
bronca, vis. 140 cm i promjer 300 cm, Vrt franjevačkog samostana na Šćitu u Rami
- 7. Vrata crkvice – svjetionika na otočiću Kliještac pred Klekom, 2002.
bronca, oko 200x100 cm
- 8. Oltar Gospina svetišta u Sinju, 2003.
kamen, 200x80x100 cm
- 9. Ambon župne crkve u Runovićima, 2003.
mramor, 40x50x125 cm
- 10. Oltar župne crkve na Žnjanu u Splitu, 2003.
kamen, 200x90x100 cm
- 11. Oltar kapele Vojnog ordinarijata u Republici Hrvatskoj u Zagrebu, 2004. bronca, 140x80x100 cm
- 12. Reljef Pobjede, 2005.
keramika i žbuka + staklo i boja, 10x4,5 m, Zavjetna crkva Sveta Mati Slobode u Zagrebu
- 13. Gospa od mora, 2005. bronca, vis. 110 cm
Crkva sv. Leopolda Bogdana Mandića u Sunshineu (Melbourne)
u Australiji
- 14. Kip bl. Alojzija Stepinca, 2006.
bronca, vis. 240 cm, Vrt vojnog ordinarijata u Republici Hrvatskoj u Zagrebu
- 15. Križni put, 2007/08. (četrnaest postaja – reljefi i puna plastika)
bronca i kamen, vis. oko 240 cm, Gaj pored franjevačkog samostana na Šćitu u Rami.

VATROSLAV KULIŠ

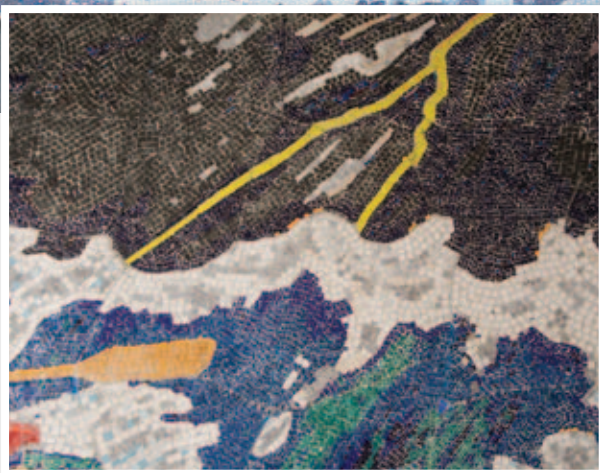
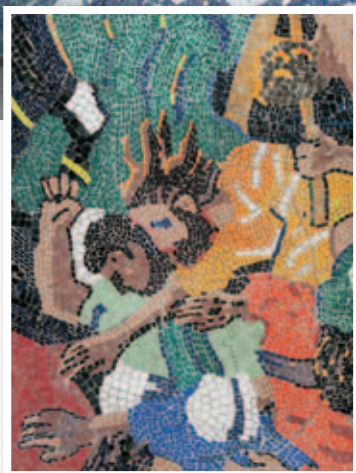
UMJETNIKOV JE ZADATAK DA DJELO BUDE SREDSTVO TEOLOGIJE

Vatroslav Kuliš rođen je 1951. u Vidošama. Zagrebačku školu primijenjene umjetnosti završio je 1971. Diplomirao je slikarstvo na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1976, u klasi prof. Šime Perića. Od 1978. do 2002. radio je u Leksikografskom zavodu "Miroslav Krleža" kao likovni urednik Opće enciklopedije i Hrvatskog biografskog leksikona. Uz slikarstvo, bavi se grafičkim dizajnom i scenografijom. Autor je više grafičkih mapa. Boravio je na studijskim putovanjima u Parizu (Cite des Artes), Münchenu, New Yorku, Melbourneu... Bio je član Galerije "Stećak" i Galerije "Arteria" u Zagrebu. Radovi mu se nalaze u muzejima i galerijama u Hrvatskoj i mnogim privatnim zbirkama u Hrvatskoj i svijetu. Dobitnik je nekoliko nagrada i priznanja među kojima su odličje "Red Danice Hrvatske s likom Marka Marulića" 1997, državna nagrada "Vladimir Nazor" za 2000. godinu, te godišnja nagrada Galerije "Forum" za 2003. godinu. Izlagao je na 100-tinjak samostalnih i više od 150 grupnih izložbi u zemlji i inozemstvu.

Kada razmišlja o suvremenoj umjetnosti čovjeka ponekad obuzme tjeskoba. Burno vrijeme suvremene umjetnosti iznijelo je na vidjelo ekstremne i često međusobno suprotne pojave. Održavajući se na životu, suvremena umjetnost često poništava samu sebe i svoje tradicionalne vrijednosti. Što da učini suvremeni umjetnik kada se nalazi pred narudžbom za suvremenu crkvu? Znam da nije dobro ulaziti u taj posao prihvaćajući moderno bez zadržke i zazora. Zapravo čini mi se da umjetnik mora dozvati imaginarnu prošlost, možda manje Muzeje, a više Ideale. Znamo da nema povratka klasicima, ali nema ni modernog bez djela tradicije. S druge strane ohrabruje jedna od posljednjih rečenica E. Schilea u njegovom dnevniku: umjetnost ne može biti moderna, umjetnost se stalno vraća na svoj početak. Osobno, moj je problem slikara apstraktnih obilježja kako ispuniti prisutnost osobnog stila i ikonografskog, simboličkog i liturgijskog zadatka.

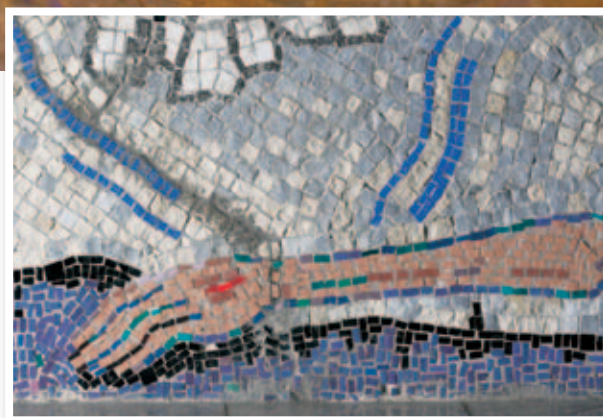

Izražavati se figurativno, zadržati osobne stilske karakteristike i unijeti Vjeru kao komunikacijski element. Dakle pred umjetnikom je zadatak da djelo bude sredstvo teologije, figurativni posrednik na koga se oslanja Vjera da bi osigurala pristup dogmi; kojoj slika služi kao odjeća i predodžba.

Slike moraju biti umjetnički suvremene i uvjerljive. Pomagalo koje će formirati vjerničku imaginaciju, istovremeno nisu predmet vjerskog štovanja nego njegov pomoćnik. Suvremeni je jezik umjetnosti na kušniji, ali progovori li umjetnik pravim jezikom, (npr. Matisse, Dulčić itd.) Tada je postigao sklad likovnog i crkve odnosno tradicije stare 2000 godina. Tradicionalna povezanost vjere i crkve svima nam je poznata, jedan od tih dokaza su djela likovnih umjetnika u Bosni i Hercegovini koja sam otkrio još u doba Jugoslavije posjećujući samostane s pokojnim prijateljem, književnikom D. Horvatićem.

Samostani Bosne i Hercegovine s velikim su razumijevanjem i ljubavlju u prošlom stoljeću otvarali svoje prostore i promovirali zbirke ne samo starih majstora, nego i značajna imena hrvatske suvremene umjetnosti poput Dulčića, Šohaja, Murtića do Kesera i Sedera i još mnogih drugih. Prisutnost suvremene likovne misli dokaz su sličnih metafizičkih korijenja religije i umjetnosti.

NAGRADE I PRIZNANJA

- 1982. Nagrada na Bijenalu akvarela Jugoslavije, Karlovac.
- 1986. Priznanje općine Dubrava za unapređivanje kulture, Zagreb.
- 1992. Spomenica Domovinskog rata 1990—1992.
- 1997. Odlikovanje Danice Hrvatske s likom Marka Marulića.
- 2001. Državna nagrada Vladimir Nazor.
- 2004. Godišnja nagrada Galerije Forum.

JAVNI RADOVI

- 1982. Sveti Franjo sa pticama i Uznesenje, Franjevačka crkva, Čitluk, BiH.
- 1986. Križni put, Franjevačka crkva, Bistrica kod Bugojna, BiH.
- 1987. Raspeće, Franjevačka crkva, Široki brijeg, BiH.
- 1988. Križni put, Crkva sv. Marka, Klobuk, BiH.
- 1988. Murai, Branimirova ulica, Zagreb.
- 1990. Uskrsnuće – mozaik, apsida crkve sv. Marka, Klobuk, BiH.
- 1994. Križni put, crkva sv. Franje, Metković.
- 1998. Portret rektora, Rektorat Sveučilišta u Zagrebu.
- 1995. Portret predsjednika Odvjetničke komore, Dvorana Odvjetničke komore, Zagreb.
- 1999. Portret predsjednika Mesića, Hrvatski Sabor.
- 2003. Slika, ulje na platnu, Zagrebačka banka, Paromlinska ulica, Zagreb.
- 2000. Vitraj, Hrvatska gospodarska komora, Draškovićeve ulica, Zagreb.
- 2000. Friz, 12 slika, Konferencijska dvorana, HGK, Zagreb.
- 1999. Friz, ulje na platnu, Poslovnica Deutsch banka, Zagreb.
- 2003. Slike ulje na platnu, poslovna zgrada HAK-a, Zagreb.
- 2004. Portret predsjednika Uprave Adris grupe, Poslovna zgrada, Rovinj.
- 2004. Portreti 5. predsjednika uprave Ine, INA – Upravna zgrada, Zagreb.
- 2005. Isus u lađi – mozaik, crkva Svetog Leopolda Mandića, Melbourne.
- 2006. Isusov grob – mozaik, crkva Svetog Leopolda Mandića, Melbourne.
- 2006. Riffovi, 2 slike ulja na platnu, Dom hrvatskih iseljenika, Sunshine, Melbourne.

MAPE

- 1996. Grafička mapa »Neretva« Stojana Vučićevića (sa Z. Vrkljanom).
- 1999. Grafička mapa »Narona« Ivana Slamniga (s P. Barišićem, D. Čurdom, R. Šimrakom i Z. Vrkljanom).
- 2004. Fundacija ak. slikara Karla Pečka (s G. Belgonne, B. Dimovski, V. Oman i S. Vrabić), Slovengradec, Slovenija.
- 2005. Grafička mapa »Zapisi duha i trbuha« s V. Barbierijem.

SCENOGRAFIJE

- 1973. Zagrebačko kazalište lutaka, Kosovka djevojka.
- 1975. Kazalište Trešnjevka, Tri pušketira.
- 1976. Kazališna družina »Histrioni«, Domagojada, lutka.
- 1976. Hrvatsko narodno kazalište, balet »Visage«
- 1977. Zagrebačko kazalište Komedijska, Novela od stranca.
- 1978. Studio za suvremeni ples, Igra.

DJELA U MUZEJIMA I PRIVATNIM ZBIRKAMA

- Moderna galerija, Zagreb.
- Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb
- Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb.
- Galerija Dubrava, Zagreb.
- Galerija umjetnina, Split.
- Muzej grada Varaždina.
- Muzej grada Bjelovara.
- Muzej grada Vukovara.
- Muzej grada Gospića.
- Zbirka umjetnina Vodovoda, Osijek.
- Zbirka umjetnina Tvornice aluminijske, Mostar, BiH.
- Zbirka umjetnina Adris grupe, Rovinj.
- Zbirka umjetnina Matice Hrvatske, Metković.
- Riznica umjetnina, Opuzen.
- Riznica umjetnina Široki Brijeg.
- Zbirka umjetnina samostana Visoko.
- Zbirka umjetnina samostana Dubrave.
- Zbirka umjetnina samostana Kraljeva Sutjeska, BiH.
- Privatna zbirka umjetnina T. Slavice, Zagreb.
- Privatna zbirka umjetnina obitelji Kaštelan.
- Privatna Zbirka umjetnina N. Vidoševića.
- Galerija »Božidar Jakac«, Kostanjevica, Slovenija.
- Zbirka umjetnina grada Poreča.
- Zbirka Winacurov, München, Njemačka.
- Duta Fine Art's Fondation, Jakarta, Indonezija.

TV FILM

- 1981. TV izložba, Radio televizija Zagreb,
- 1986. TV izložba Radio televizija Zagreb.
- 1988. TV izložba, Radio televizija Zagreb,
- 1992. 15 min. televizijski film, Instalacija Vukovar (sa Z. Novakom i Z. Vrkljanom), HRT. 1999. (40 min. gost u emisiji o kulturi, voditeljica K. Vukov Colić).
- 2000. 30 min. TV film, Izložba u Kostanjevici.
- 2003. 30 min. film Riffovi.

ENCIKLOPEDIJE

- Likovna enciklopedija Jugoslavije, JLZ, Zagreb, 1984, sv. 2. tekst i ilustracija.

- Enciklopedija hrvatske umjetnosti, LZ Miroslav Krleža, 1995, sv. 2. tekst i ilustracija.
- Hrvatski opći leksikon, LZ Miroslav Krleža, 1996. tekst i ilustracija.
- Hrvatski leksikon, naklada Leksikon, Zagreb, 1997, 2. svezak. tekst i ilustracija.
- Hrvatska opća enciklopedija, LZ Miroslav Krleža, 2004, 6. svezak, tekst i ilustracija.
- Opća i nacionalna enciklopedija, svezak 11, naklada Prolexis, 2006, 11. svezak, tekst i ilustracija.

PEDAGOŠKI RAD

- 1996—1999. profesor na privatnom likovnom učilištu »Agora«, Zagreb.

ČLANSTVO U RAZLIČITIM STRUČNIM TIJELIMA, KOMISIJAMA, ODBORIMA I SL.

- Član umjetničkog savjeta galerije »Arteria«
- 1998. Član komisije za spomenik Domovinskom ratu u Sesvetama.
- 2001. član Organizacijskog odbora »U susret Vukovarskom salonu«.
- 2001—2003. dopredsjednik HDLU-a.
- 2002. član žirija za dodjelu nagrade Vladimir Nazor.
- 2002—2003. član umjetničkog savjeta Galerije Dubrava.
- 2003—2005. predsjednik HDLU-a.
- Od 2003. član Upravnog vijeća Umjetničkog paviljona.
- Od 2004. član upravnog odbora HZSU-a.
- 2003. i 2004. član Komisije za likovnu djelatnost Grada Zagreba.
- 2003. član Komisije za dodjelu Nagrade grada Zagreba.
- Od 2004. član Vijeća za likovnu umjetnost Ministarstva kulture RH.
- 2005. član ocjenjivačkog suda za dodjelu nagrade 39. Zagrebačkog salona.
- – predsjednik Organizacijskog odbora 39. Zagrebačkog salona.
- 2005—2007. predsjednik HDLU-a.
- 2006. član Organizacijskog odbora Prvog Vukovarskog salona.
- 2006. Član Komisije za spomenik A. Starčeviću u Osijeku.

BROJ BIBLIOGRAFSKIH JEDINICA

- 230 novinskih članaka.
- 40 relevantnih kataloga.

KRONOLOGIJA UREDA ZA KULTURNA DOBRA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE

SIJEČANJ

▣ 7. I. 2008., **ponedjeljak** * Iz Ureda za KD poslani dopisi zadarskom nadbiskupu i šibenskom biskupu o sudjelovanju u Godišnjaku 5(2007) CKD s prikazom »Razrušeni i oštećeni sakralni objekti u srpskoj agresiji 1991—1995. godine«.

Poslan ili primljen dopis NDS-a o župi sv. Franjo Ksaverski, Švarča (Karlovac) o pastoralnoj potrebi proširenja ili dogradnje župne crkve koju namjerava ostvariti župnik Ferdo Vražić.

▣ 11. I. 2008., **petak** * Sudionicima Katehetske zimske škole u Međubiskupijskom sjemeništu na Šalati predavanje je održao predstojnik Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije Juraj Kolarić (dalje J. K.) o temi »Otvorenost Crkve za međukonfesionalni i ekumenski dijalog na našim prostorima«.

VELJAČA

▣ 14. II. 2008., **četvrtak** * J. K., predstojnik Ureda za KD i Ivan Hren, ekonom nadbiskupije po-

sjetili su župu sv. Šimuna i Jude Tadeja u Cigleni zbog rušenja starog ruševnog župnog dvora. Župni dvor potrebno je srušiti, ali treba sačuvati dobro očuvanu hrastovu građu krovišta, knjige prenijeti u Nadbiskupski arhiv u Zagrebu te popisati sve artefakte i pohraniti ih u novom župnom dvoru. U gospodarskoj zgradi nalaze se dijelovi orgulja iz stare kapele u Tomašu. Kapela u Tomašu je obnovljena, zahvaljujući Ministarstvu kulture RH i Đurđi Adlešić, koja je rođena u Tomašu. Kapelu krase krasno gotičko svetište, dok je stari oltar postavljen bočno. Treba osmisliti novi oltar u kapeli.

▣ 21. II. 2008., **četvrtak** * U prostorijama Društva arhitekata Zagreba održana sjednica Ocjenjivačkog odbora za arhitektonsko-urbaniističko rješenje Kaptola. U Odbor je kooptiran dr. D. Steiner, arhitekt iz Beča, a za konzultanticu dr. Željka Ćorak, koja je zamijenila preminulog dr. Ivu Maroevića. Odlučeno je da će se međunarodni natječaj raspisati 10. VI. 2008.

▣ 4. III. 2008., **utorak** * U Uredu za KD održan je sastanak sa župnikom Krista Kralja na Trnju Alojzijem Žlebečićem i duhovnim pomoćnikom Piotrom Majem zbog planiranog raspisivanja natječaja o gradnji crkve i pastoralnog centra.

▣ 5. III. 2008., **srijeda** * U prostorijama Hrvatske biskupske konferencije (HBK) na Kaptolu 22 održana je sjednica Vijeća za kulturu i kulturna dobra, koju je sazvao predsjednik Vijeća mons. Želimir Puljić, dubrovački biskup. U nazočnosti člana Vijeća J. K. i ostalih članova, sjednici je bio nazočan i dr. Emilio Marin, veleposlanik RH pri Svetoj Stolici.

▣ 7. III. 2008., **petak** * U konzistorijalnoj dvorani održana je sjednica Nadbiskupijskog odbora za sakralnu umjetnost s predstavnicima župe Uzvišenja Svetog Križa u Dugom Selu na čelu sa župnikom Josipom Kuzelom o izgradnji nove crkve i o dinamici raspisivanju natječaja. Od arhitekta je zatraženo da redizajnira zvonik nove crkve. Nakon toga članovi Nadbiskupijskog odbora za sakralnu umjetnost otputovali su u Lužnicu kraj Brdovca, gdje ih je dočekala poglavarica s. Miroslava Bradica. Nakon razgledavanja samostana-dvorca vijećnici su posjetili predviđeni

prostor za samostansku kapelu i dali svoje sugestije. Odlučeno je da će ing. Florijan Škunca temeljem toga napraviti idejni projekt i podastrijeti ga Odboru na odobrenje. Nakon toga vijećnici su posjetili Gornji Golubovec i kapelu, koja se nalazila pred završetkom izgradnje. Odlučeno je da će se interijer riješiti na temelju pozivnog natječaja. Nakon susreta s mjesnim vlastima, vijećnici su posjetili Lobar.

▣ 10. III. 2008., **ponedjeljak** * Predstojnik Ureda za KD J. K. dao je novinaru Nenu Kužini za HTV I, za emisiju »Riječ i život« intervju u povodu obljetnice smrti kardinala Franje Kuharića.

▣ 11. III. 2008., **utorak** * J. K., predstojnik Ureda za KD predstavio je u dvorani Matice Hrvatske u Matičinoj ulici u Zagrebu knjigu Nikole Crnkovića »Hrvati za narodnih vladara« (Novalja 2007), zajedno s dr. Frankom Miroševićem.

▣ 12. III. 2008., **srijeda** * U Staroj gradskoj vijećnici J. K., predstojnik Ureda za KD zajedno s Milom Bogovićem, biskupom Gospićko-senjske biskupije i dr. Josipom Jurčevićem te s autorom don Antom Bakovićem predstavio je knjigu »Hrvatski martirologij XX. stoljeća« (Zagreb 2008). J. K. je napisao i recenziju knjige (str. XIII—XVI)

▣ 22. III. 2008., Veliki četvrtak

* Na I. programu HTV u 22,30 sati emitirala je u rubrici »Vijesti iz kulture« izjavu J. K. o umjetničkom opusu Dimitrija Popovića.

TRAVANJ

▣ 26. IV. 2008., subota * Juraj

Kolarić je u Staroj gradskoj vijećnici predstavio monografiju poznatog športskog novinara i pisca Fredija Kramera »Svi Dinamovi predsjednici«, govoreći posebice o zagrebačkom nadbiskupu Antunu Baueru, prvom počasnom predsjedniku NK Dinama, koji je klubu darovao zemljište za današnji stadion Dinama u Maksimiru, odnosno tadašnjem HAŠK-u utemeljenom 26. IV. 1911. Na predavljanju su govorili direktor Dinama Mirko Barišić i Vlatko Marković, predsjednik Nogometnog saveza Hrvatske.

SVIBANJ

▣ 6. V. 2008., utorak * »Međi-

murske novine« 9 (Čakovec, 6. V. 2008) donose članak pod naslovom »Uređuje se muzej dr. Kolarića« u Donjem Hrašćanu. Poznato je da u rodnom mjestu dr. J. K. osniva »Muzej Međimurja Donji Hrašćan. Etnografska zbirka dr. Juraj Kolarić«. U želji da se spasi od za-

borava način života i djelovanja stanovnika međimurskih naselja, posebice Donjeg Hrašćana, J. K. već nekoliko godina skuplja etnografsku građu koja će se uskoro prezentirati kulturnoj javnosti pod nazivom »Od zipke do groba «građu«. Kako je samo pred dva stoljeća Međimurje imalo uglavnom kuće od drveta, to je na lokalitetu u Donjem Hrašćanu J. K. postavio već 4 drvena objekta (tri hiže i jedan škeden) s namjerom da se na jednom mjestu mogu vidjeti arhitektonska dostignuća ruralnih međimurskih graditelja.

▣ 16. V. 2008., petak * U prostori-

rijama Društva arhitekata Zagreba na Trgu bana J. Jelačića br. 3 J. K. sudjelovao je u ime Zagrebačke nadbiskupije i Ureda za KD na sastanku projekta Ocjenjivačkog odbora za prostorno i arhitektonsko uređenje Kaptola

▣ 20. V. 2008., utorak * U Cromo-

sovom tornju, u tvrtki STIMAR održan je sastanak Ocjenjivačkog suda za gradnju crkve i pastoralnog centra župe Krista Kralja na Trnju (Zagreb) u sastavu: A. Žlebečić, župnik, Piotr Maj, duhovni pomoćnik, Stipan Marović, Zlata Blažanin, Slavko Dakić, Duško Dropulić, Miroslav Dragomanić, Nikola Filipović, Velimir Neidhardt, Tomislav Premerl i J. K. u ime Zagrebačke nadbiskupije.

▣ 21. V. 2008., srijeda * Posjet zagrebačkog nadbiskupa kardinala Josipa Bozanića gradonačelniku Zagreba Milanu Bandiću na kojem je bilo govora i o gradnji Muzeja za sakralnu umjetnost.

▣ 26. V. 2008., ponedjeljak * Predstojnik Ureda za kulturna dobra prof. dr. J. K., održao je u franjevačkom samostanu u Karlovcu svećenicima Karlovačkog dekanata predavanje »Čuvanje i obnova crkvenih kulturnih dobara«. Predavanje je organizirao dekan Ferdo Vražić, župnik u Švarči. Nakon predavanja J. K., sastao se u Gradskom poglavarstvu s gradonačelnikom Karlovca i njegovim suradnicima, a razgovaralo se je o mogućnosti dogradnje župne crkve u Švarči. Dogovoreno je da se 12. VI. 2008. obiđe objekt te da se na licu mjesta pokuša naći najbolje rješenje.

Juraj Kolarić je nakon toga obišao i župu i svetište Svetog Josipa na Dubovcu. U razgovoru sa župnikom Alojzijem Burjom i umirovljenim župnikom Marijanom Radanovićem pokušalo se naći rješenje za smještaj sakralne zbirke koja se nalazi pohranjena u starom župnom dvoru. J. K., je obećao da će o tome razgovarati s mjerodavnim osobama u Ministarstvu kulture.

▣ 28. V. 2008., srijeda * Prof. dr. J. K., predstojnik Ureda za KD

održao je svoje zadnje predavanje na Katoličkom bogoslovnom fakultetu, jer »po sili zakona« s nadnevkom 30. IX. 2008. odlazi u mirovinu!

LIPANJ

▣ 2. VI. 2008., ponedjeljak * U Varaždinu, u dvorani Varaždinske biskupije J. K., je s dr. Zvonimiro Šeparovićem, predsjednikom Hrvatskog žrtvoslovnog društva, predstavio knjigu don Ante Bakovića »Hrvatski martirologij XX. stoljeća«. O tome je pisao Glas koncila 24 (15.VI.2008) 4, donijevši fotografije predavača.

▣ 4. VI. 2008., srijeda. * Ured za KD primio je vijest da se je u 14 sati srušio toranj i dio crkve na Svetom Jurju na Bregu u Međimurju. Radove je pod nadzorom Uprave za zaštitu spomenika kulture izvodio Slavko Blagaj! Na sreću nitko od radnika nije stradao!

▣ 6. VI. 2008., petak * U Međimurskom domu Zavičajnog društva Međimurje u Zagrebu, Ilica 10/III predstavljena je knjiga J. K., »Zavičajno društvo Međimurje u Zagrebu (1992.2008). O knjizi su govorili dr. Zlatko Matijević, dr. Mijo Bergovec i Milan Bešlić, likovni kritičar. Umjetnički program je vodio maestro Martin Srpak.

▣ 11. VI. 2008., srijeda. * HTV Zagreb I program snima TV film o zagrebačkom biskupu Augustinu Kažotiću (1303—1324) i o njegovom vremenu uz sudjelovanje dr. J. K. Kadrovi s J. K., su snimani pred zagrebačkom katedralom, u kapeli hrvatskih blaženika i svetaca i na vodoskoku Manduševac na Trgu bana J. Jelačića.

▣ 16. VI. 2008., ponedjeljak * Kolegijalni sastanak u Đakovu generacije svećenika koji su kao prvoškolci Nadbiskupske klasične gimnazije na Šalati došli u Zagreb u jesen 1949. godine, a toj generaciji pripada i dr. J. K. U Biskupskom dvoru primio je generaciju Šalata 1949. biskup Marin Srakić. U đakovačkoj katedrali na misi u 11 sati propovijedao je J. K., o teologiji prijateljstva. U organizaciji Stipe Karalića, ekonoma biskupije, susret je završio zajedničkim stolnim zajedništvom u biskupskom odmaralištu u Trnavi.

▣ 20. VI. 2008., petak * Obrana magistarskog rada Marjete Potočnik »Blaženi Alojzije Stepinac i prognani slovenski u Zagrebačkoj nadbiskupiji (1941—1945)« koji je izradila pod vodstvom i mentorstvom dr. J. K.. Ispitivači su bili: dr. Franjo Šanjek, dr. Slavko Slišković i dr. J. K., mentor. Kandidatica je za pismeni rad kao i za usmenu obranu dobila ocjenu: izvrstan (5).

▣ 5. VII. 2008., subota * U prostorijama Društva arhitekata Zagreba (DAZ), u Boškovićevoj ul. 28/11 otvorene su u 11 sati svih 9 kuverti s prispjelim radovima za natječaj Urbanističko i arhitektonsko uređenje Kaptola. Članovi Ocjenjivačkog odbora, a među njima i dr. J. K., sve prispjele radove su pregledali do 12 sati. Odlučeno je da se sljedeći sastanak održi u petak, 11. VII. 2008. »Večernji list« donio je članak u kojem se napada Ocjenjivački odbor zbog navodne devastacije Zagreba.

▣ 8. VII. 2008., utorak * Prof. dr. Ivan Markešić uručio je u Uredu za KD J. K., Zbornik radova o fra Julijanu Jeleniću u kojem je J. K., objavio studiju »Sto godina kolegija Crkvene povijesti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu (1874—1974) s osvrtom na djelovanje Julija Jelenića (1919—1931)«, stranice 105-139.

Međunarodni znanstveni skup »Život i djelo dr. fra Julijana Jelenića« održan je u Orašju (BiH) od 13. do 14. X. 2006. Zbornik nosi naslov »Život i djelo dr. fra Julijana Jelenića«, uredio Ivan Markešić (Zagreb, 2008.).

▣ 12. VII. 2008., subota * U prostorijama DAZ-a u Boškovićevoj

ul. 28/11. Ocjenjivački odbor za prispijela rješenja za natječaj »Arhitektonsko-urbanističko rješenje Kaptola« radio je od 10 sati do 21 sat. U sastavu odbora djelovao je i J. K., predstojnik ureda za KD zalažući se za djelotvoran i primjeren smješta triju kapitalnih objekata kulture Zagrebačke nadbiskupije: Riznice prvostolnice, Dijecezanskog muzeja i Kaptolskog i Nadbiskupskog arhiva.

▣ 13. VII. 2008., nedjelja * Nastavak rada Ocjenjivačkog suda o Arhitektonsko-urbanističkom rješenju Kaptola. Nazočni: Nikola Bašić, predsjednik Odbora, J. K., Miljenko Bernfest, Saša Begović, Igor Franić, Alan Kostrenčić i dr. Dietmar Steiner (Wien), te konzultantice: Željka Ćorak i Ana Nišević. Rad je završen u 17 sati. Izabrani su radovi ovim redosljedom: 1. nagrada: Mikelić, Ureš, Jerković; 2. nagrada: Karaman, Vrbanek. Od 11 prispijelih radova tri su pristigla iz Meksika, Irske i Rumunjske.

▣ 30. VII. 2008., srijeda * Predsjednik Republike Hrvatske Stjepan Mesić i gradonačelnik Zagreba Milan Bandić posjetili su J. K., u kuriji sv. Magdalene, u Taverni draconici. Predsjednik mi je priopćio da je upravo danas potpisao molbu upućenu Vladi Izraela da

se bl. Alojzije Stepinac proglasi »Pravednikom među narodima«. Predsjednik je tražio dodatne informacije od Jurja Kolarića, je li život A. Stepinca zbog njegovog zauzimanja za Židove bio ugrožen, jer je to jedna od pretpostavki da bude neka osoba proglašena »pravednikom«. Predsjednik je izrazio zadovoljstvo objašnjenjem J. K.

KOLOVOZ

▣ 5. VIII. 2008., utorak * Dan domovinske zahvalnosti. U Opatici, u hotelu »Ambasador«, J. K. predstavio je knjigu don Ante Bakovića »Hrvatski martirologij XX. stoljeća«. Uz J. K., knjigu su predstavili Mile Bogović, gospićko-senjski biskup i dr. Marijan Jurčević, dominikanac, a voditelj programa bio je dr. fra Emanuel Hoško, franjevac s Trsata.

▣ 12. VIII. 2008., utorak * Nadbiskup kardinal J. Bozanić zamolio je predstojnika ureda za KD J. K., da mu dostavi podatke o naslovnom biskupu Kaločke nadbiskupije Ivanu Antunoviću, jer ga je kaločki nadbiskup Babel Balasz dopisom od 6. V. 2008. zamolio da 24. VIII. 2008. u kaločkoj katedrali predvodi misno slavlje prigodom 120. obljetnice smrti I. Antunovića. J. K. dostavio je nadbiskupu J. Bozaniću potrebne podatke.

RUJAN

▣ 9. IX. 2008., utorak * U ime Ureda za KD, predstojnik J. K., sudjelovao je na sjednici Ocjenjivačkog odbora za prispjele radove za arhitektonsko rješenje crkve Krista Kralja u Trnju koja je održana u prostorijama tvrtke STIMAR u Chromosovom tornju, u Ul. grada Vukovara 271/IV.

▣ 21. IX. 2008., nedjelja * U Zagrebu svečano završena proslava 10. obljetnice proglašenja blaženim Alojzija Stepinca uz sudjelovanje papinskog izaslanika, državnog tajnika Tarcisija Bertonea.

LISTOPAD

▣ 7. X. 2008., utorak * U studiju Doma HRT »Zvonimir Bajsić«, Prislavlje 3, Zagreb predstavljen je dokumentarno-igrani serijal »Osniivači crkvenih redova« u produkciji Znanstveno-obrazovnog programa HTV-a. Serija prati živote petorice utemeljitelja velikih crkvenih redova. Autori serije su Ivica Dlesk i Krešimir Čokolić. Predstojnik ureda za KD dr. J. K., sudjeluje svojim komentarom u filmu o sv. Benediktu, sv. Bernardu iz Clairveauxa i sv. Franji Asiškom.

▣ 20. X. 2008., ponedjeljak * U Uredu za KD J. K. primio je predstavnike Ministarstva kulture koje je predvodio Neven Bradić, a ra-

spravljalo se o rješenju interijera župne crkve Majke Božje Štajerske u Križevcima. Sastanku je nazočio i predstavnik projektanta tvrtke ARBI ing. Hribar.

Juraj Kolarić je od 11 do 12 sati imao radio-emisiju na Radio Mariji o godišnjaku Crkvena kulturna dobra, te je tom prilikom predstavio slušateljima svih 5 dosad izišlih brojeva.

Radnici su ujutro počeli sjeći stabla unutar prostora omeđenog sjevernim zidom katedrale i sjevernim dijelom katedrale prema sakristiji. Stabla su bila tako visoka da su potpuno sakrivala sjeverni kap-tolski zid, jedan sarkofag i jedan stećak.

STUDENI

▣ 24. XI. 2008., ponedjeljak * U svojoj kuriji sv. Magdalene, Nova ves 7, J. K. primio je župnika župe sv. Bogdan Mandić iz Melbournea (Sunshine) te umjetnike koji su oblikovali crkvu u Sunshineu, kipara Petra Barišića i slikara Vatroslava Kuliša. ▣ 11. VIII. 2007. U župi Pokupsko u 10 sati sastanak sa župnikom i ekonomskim vijećem te predstavnicima Ministarstva kulture (T. Petrinc, N. Bradić) i Ureda za kulturna dobra (dr. J. Kolarić) o završetku radova na obnovi župne crkve. Župnik Stjepan Račić lijepo je i primjereno dočekaio delegaciju.

▣ 27. XI. 2008., četvrtak * U muzeju Mimara predstavljena je monografija o hrvatskoj crkvi u Sunshineu (Melbourne) »Oaza svjetlosti i svetosti«. Predstavljanju knjige nazočio je i župnik iz Sunsheina Josip Vranješ. Nakon predstavljanja održan je sastanak u ateljeu kipara Petra Barišića u Prilazu Đure Deželića br. 29 kojemu je nazočio i J. K.

▣ 29. XI. 2008., subota * U Uredu za KD J. K., primio Augustina Faulenda-Hefera, graditelja orgulja, koji mu je uručio pismeno mišljenje o orguljama iz katedrale u Speyeru, koje su bile uz odštetu ponuđene Zagrebačkoj nadbiskupiji. J. K. je izrazio mišljenje da su orgulje prevelikih dimenzija i »sumnjive« kvalitete, a osim toga njihova demontaža i montaža iziskivale bi dodatne visoke troškove. Ured za KD nadbiskupu je preporučio da se zahvali na ponudi.

P R O S I N A C

▣ 1. XII. 2008., ponedjeljak * Održan je sastanak predstavnika Ministarstva kulture (Neven Bradić,

Petrinec) u Uredu za KD zbog pitanja sufinanciranja projekata u 2009. godini. Sastanku su nazočili uz predstojnika Ureda za KD i Ivan Hren, ekonom nadbiskupije te Stjepan Večković, kancelar nadbiskupije. Bilo je govora i o obnovi drvene kurije-župnog dvora u Maču, kao i o obnovi kapela u Pobjeniku, župa Vrtilinska.

▣ 11. XII. 2008., četvrtak * U prostorijama HKD sv. Ćirila i Metoda održana je izborna skupština na kojoj je za novog predsjednika HKD-a bio izabran dr. J. K., predstojnik Ureda za KD Zagrebačke nadbiskupije. Skupštini je u ime zagrebačkog nadbiskupa kardinala Josipa Bozanića nazočio odvjetnik Damir Prišlin Krbavski. Bio je izabran i novi Upravni odbor HKD-a od 11 članova.

▣ 17. XII. 2008., srijeda * U Uredu za KD J. K. primio je akademskog kipara Josipa Poljana koji želi pod određenim uvjetima, Zagrebačkoj nadbiskupiji ostaviti svoj sakralni opus. J. K., mu je savjetovao da o tome napiše »pismo namjere« koje će on uručiti zagrebačkom nadbiskupu na daljnje uredovanje.

KULTURNA DOGAĐANJA 2008.

RENEZANSNA U HRVATSKOJ

Knjiga Milana Pelca »Renesansa«, iz edicije Povijest umjetnosti u Hrvatskoj Naklade Ljevak, predstavljena je u srijedu 20. veljače u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu. Knjigu su predstavili autor Milan Pelc, nakladnik Zdenko Ljevak, urednica Nives Tomašević, akademici Igor Fisković i Tonko Maroević te teoretičar i povjesničar umjetnosti Igor Zidić.

Knjiga obuhvaća razdoblje od 1450. do 1600. koje se u kulturnoj povijesti označava renesansnim. U djelu je iscrpno i sintetski prikazana umjetnička građa prema vrstama, a na temelju dosada provedenih i publiciranih istraživanja domaćih i stranih znanstvenika - povjesničara umjetnosti. U pregled su uključena i ostvarenja inženjerske, fortifikacijske i komunalne arhitekture koja nemaju osobitih stilskih obi-

lježja, ali su od presudne važnosti za život i kulturu vremena. Napsljetku, što je uobičajeno, iz velikih skupina spomenika arhitekture, kiparstva, slikarstva i umjetničkog obrta odabrani su najvažniji, tipološki najkarakterističniji i oblikovno najprestižniji primjerci.

S pomoću različitih istraživačkih i interpretacijskih alata što ih poznaje povijest umjetnosti, taj pregled nastoji prikazati karakteristične sastavnice kulturnoga pejzaža jednoga prošloga vremena i zemljopisnoga područja velike prostranosti i povijesne složenosti, pri čemu se nastojalo upozoriti na specifičnosti, različitosti, ali i zajedničke osobine njegova umjetničkog stvaralaštva.

S bogatim ilustracijskim materijalom i arhitektonskim nacrtima knjiga (620 ilustracija, crnobijelih i u boji) daje cjelovit pregled renesansne umjetničke i umjetnoobrtne baštine u Hrvatskoj, te sažet osvrt na djelovanje umjetnika hrvatskoga podrijetla izvan domovine.

M. Pandžić

Glas Koncila, 09/2008, str. 28.

SISAK

IZLOŽENI PORTRETI KARDINALA FRANJE KUHARIĆA

U ponedjeljak 10. ožujka u prostorijama sisačke Narodne knjižnice i čitaonice otvorena je izložba pod naslovom »Portreti

kardinala Franje Kuharića u suvremenom hrvatskom slikarstvu«. Bilo je to u povodu šeste obljetnice kardinalove smrti, koji je umro 11. ožujka 2002. godine. Nakon što je izložba prikazana u Zagrebu i drugim mjestima, otvorena je i u Sisku, upravo prilikom obljetnice kardinalove smrti. Izložbu je postavio Ivica Jurjević, teolog, predstavnik hrvatske dijaspore koja od 2002. godine promiče hrvatsku kulturu u Hrvatskoj i našim sunarodnjacima diljem svijeta.

Autori dvadesetak vrijednih portreta su poznati naši akademski slikari: Stjepan Rupčić, Vladimir Blažaković, Zorica Turkalj, Fadil Vejzović, Terezija Lončarević, Damir Mataušić, Zdenka Pozaić, Trpimir Pozaić, Blaženka Počuča, Ana Guberina, Stjepan Đukić Pišta, Tatjana Malešević, Jasna Mišković, Mile Blažević, Sanja Tišlja-

rić, Branimir Dorotić, Miroslav Dorotić i Martin Šoša.

Autor izložbe Jurjević na otvorenju je govorio o pokojnom kardinalu Kuhariću kako se on u nedavnom mučnom razdoblju naše povijesti svim svojim silama zalagao za obranu slobode i dostojanstvo hrvatskoga naroda. Dosljedno je svjedočio za Krista i svojim vjernicima ulijevao pouzdanje i hrabrost. Takve osobe mogu nadahnjivati generacije hrvatskih slikara, a takva je osoba, što se vidi i iz te izložbe, kardinal Kuharić. Izložbu je službeno otvorio župnik župe sv. Križa iz Siska mr. Antun Sente pročitavši brojnim nazočnim kardinalovu duhovnu oporuku. Izložba će biti otvorena do 24. ožujka.

Lojzo Buturac
Glas Koncila, 13/2008, str. 35

VEPRIC - POČELA PROSLAVA
JUBILEJA SVETIŠTA
NOVI MOZAIK I ZVONO

Blagoslovom novoga zvona i mozaika na unutarnjem zidu novoizgrađene kapele, u nedjelju 30. ožujka u marijanskom je svetištu Vepric započeo niz događanja kojima taj podbiokovski hodočasnički centar slavi stoljetnicu svoga osnutka te 150. obljetnica lurdskih ukazanja.

»Kao važan dio identiteta jednog grada ili župe, zvona su uvijek bila znak sabiranja vjernika na molitvu i bogoslužje. Njihov nas zvuk uvijek nanovo podsjeća na zajedništvo života u Kristu i svjedočanstvo da smo poput prvih kršćana u postuskrsnom vremenu jedno srce i jedna duša«, kazao je nadbiskup splitsko-makarski mons. Marin Barišić blagoslivljajući novo zvono i zvonik postavljen uz križ na vrhu vepričke špilje.

Riječi posvete ugravirane na samom zvonu, upućene nebeskoj

Majci Gospi Lurdskoj u godini vepričkog jubileja, odzvanjale su u ušima mnoštva vjernika koji su se nakon toga preselili u novu kapelu gdje je nadbiskup uz upravitelja svetišta Alojzija Bavčevića predvodio misno slavlje te blagoslovio mozaik na zidu kapele. To iznimno umjetničko djelo rad je o. Marka Ivana Rupnika, slovenskog isusovca koji godinama živi u Rimu, a čija likovna ostvarenja krase mnoge europske sakralne i svjetovne objekte. Gajeći osobitu pobožnost prema Mariji, nakon rada u Fatimi i Lurdu, o. Rupnik odlučio je svoj rad utkati i u Vepric koji svakodnevno obilaze brojni gospini štovatelji i hodočasnici iz cijeloga svijeta. Pobočni dijelovi mozaika prikazuju navještenje Marijino kroz lik Gospe i anđela Gabrijele, dok je središnji dio iza oltara posvećen milosrdnom Isusu čiju je svetkovinu, temeljenu na viđenjima sv. Faustine Kovalske, ustanovio papa Ivan Pavao II.

Napominjući kako je u mozaik ugrađen i djelić ovoga podneblja kroz kamene oblutke s makarskih plaža, otac nadbiskup pozvao je vjernike na učestaliju molitvu te na koncu euharistijskog slavlja izložio Presveto na cjelodnevno klanjanje i molitvu u nakanu za nova duhovna zvanja.

Petar Kelvišer

Glas Koncila, 15/2008, str. 38.

ZAGREB
OBOGAĆENA SAKRALNA
ZBIRKA

U Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, na susretima pod imenom »Susreti u muzeju«, koji se održavaju svakoga četvrtka, predstavljena su 17. travnja dva recentno otkupljena kipa za zbirku sakralnog kiparstva MUO. Predavanja je održala muzejska savjetnica Nela Tarbuk, voditeljica zbirke za skulpture, bjelokosti i muzičke instrumente u MUO.

Radi se o kipu sv. Ivana Krstitelja varaždinskoga kipara Ivana Jakoba Altenbacha s kraja 17. stoljeća. Kipar Altenbach je u svom dugogodišnjem i plodnom radu ostvario najljepše umjetničke radove sjeverozapadne Hrvatske 17. stoljeća: kipove za pobočne oltare crkve sv. Katarine u Zagrebu te oltar Žalosne Marije u crkvi sv. Marije u Lepoglavi.

Drugi kip je kip svetoga Stjepana prvomučenika koji je izradio

Oltar Sv. Duha, crkva sv. Katarine u Zagrebu

Oltar sv. Marije Magdalene, crkva sv. Barbare u Zagrebu

zagrebački majstor Klaudius Kautz, a potječe iz druge četvrtine 18. stoljeća. Prema riječima muzejske savjetnice, Kautz je bio veliki umjetnik s velikim djelima, a uređio je oltar sv. Marije Magdalene u župnoj crkvi sv. Barbare u Zagrebu oko 1717. godine.

Ti kipovi pripadaju spomeničkoj baštini koja daje glavni biljeg baroknom razdoblju kontinentalne Hrvatske. Kipovi nakon restauracije ulaze u stalni postav MUO, a cilj predavanja je upozoriti na vrijedan i značajan fond barokne skulpture u kontinentalnoj Hrvatskoj, rekla je savjetnica Tarbuk.

Ivana Franjić
Glas Koncila, 17/2008, str. 29.

POČAST ČOVJEKU

Retrospektivna izložba suvremenoga makedonskog kipara Tome Serafimovskoga otvorena je u četvrtak 17. travnja u Gliptoteci HAZU-a u Zagrebu. Izloženo je

više od sedamdeset skulptura, isto toliko crteža te fotografije na kojima su prikazani javni spomenici autora. Izložbu je organizirala Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u suradnji s Makedonskom akademijom znanosti i umjetnosti. Vesna Mažuran-Subotić, autorica izložbe i predgovora u katalogu, istaknula je dugogodišnje kipareve duhovne veze s hrvatskom umjetnošću nastale u mladosti, a koje su integrirane u temeljnu odrednicu njegovog kiparstva - sveprisutnu humanističku orijentaciju. Serafimovski, koji se školovao u Zagrebu na Akademiji likovnih umjetnosti u klasi kipara Antuna Augustinčića dok ga je crtačkom umijeću podučavao Krsto Hegedušić, posvetio se osobito portretima (glave, poprsja i figure) znamenitih osoba. Njegovi portreti žive »za sebe« te osim objektivne istine zrcale karakter i dojam koji su ostavljali na svoju okolinu. Kipar kroz svoje radove odaje počast čovjeku, životu, ali i umjetnosti pa kaže: »Svijet je malen, a umjetnost je velika«, te dodaje kako je od samih početaka za svoj ključni motiv i najvažniju temu izabrao čovjeka kojega se ne želi odreći. Značajno mjesto u njegovu opusu

zauzimaju i sakralne teme kojima se bavi kao istinski vjernik. Tako se u kapelici sv. Tome (u Zubovcu pokraj Gostivara), čiji je idejni začetnik, nalazi reljef sv. Tome, Bogorodice s Kristom, Isusa Krista i Ivana Krstitelja. Kip Majke Terezije smješten je u katoličkoj katedralnoj crkvi u Skoplju, a skulpture braća sv. Ćirila i Metoda rese istoimenu crkvu u Ohridu. Umjetnik je Zagrebu darovao brončano poprsje Ljudevita Gaja koje je, istoga dana kada je i otvorena izložba, otvorio zagrebački gradonačelnik Milan Bandić.

M. Samardžija

Glas Koncila, 17/2008, str. 28.

ZAGREB

NOVA UMJETNIČKA DJELA

»Posljednja večera u sjeni križa« naziv je reljefa slikara i kipara Zvonimira Šepata koji je svečano blagoslovljen u subotu 8. studenoga u crkvi Sveta Mati Slobode na zagrebačkom Jarunu. Brončani reljef, veličine 94x140 cm, postav-

ljen u prolazu prema svetištu s južne strane, blagoslovio je salezijanac Petar Šimić, a nakon toga misno slavlje predvodio je karmelićanin o. Dario Tokić, uz nazočnost nekoliko tisuća vjernika.

Zvonimir Šepat, profesor likovnih umjetnosti, u temi koja je često inspirirala umjetnike, postavio je apostole u dvije nejednake grupe s centralnom osobom Isusa Krista, koji u sjeni vlastitog križa simbolizira lomljenje kruha. Lik apostola Jude, koji je u donjem lijevom kutu reljefu okrenuo leđa ostalim sudionicima Posljednje večere, kao da izlazi izvan cjelokupnog reljefa.

Sva lica apostola potpuno su realistična, gotovo portretna. »Kristovu božansku dimenziju Šepat naznačuje velom kojim negira lice, odnosno opredmećenim svjetlom kao izvanjskim znakom duhovnog. U reljefu događaja u sjeni križa. S kruhom u središtu zbivanja«, naglasio je u likovnoj kritici djela Stanko Špoljarić.

Povodom osme obljetnice posvećenja crkve Sveta Mati Slobode, osim Šepatova reljefa, postavljena je ispred svetišta i brončana skulptura Zlatka Suca »Kraljica Hrvata - Pieta«. Na emotivni način, kroz Blaženu Djevicu Mariju koja u krilu drži mrtvo tijelo sina - Isusa Krista, skulptura simbolizira i smisao nacionalnog svetišta za sve poginule hrvatske branitelje u Domovinskom ratu.

Unutrašnjost crkve obogaćena je i krstionicom, radom akademskog umjetnika Jeronima Tišljara. Krstionica sa simbolom ribe na gornjoj plohi ima rezervoar - posudu s krsnom vodom iz koje krstitelj, prema riječima autora, »može posudom ili čak i rukom, poput Ivana, zagrabiti i čistom vodom nekrštenog pokrstiti. Krsna voda teče iz ruke na čelo krštenika u kameno korito - tijelo ribe te kroz njezina usta poput gorskog potoka u spremnik sakriven u unutrašnjosti baptisterija«.

Tomislav Šovagović
Glas Koncila, 46/2008, str. 26

REMBRANDTOVE GRAFIKE

Već dugo zagrebački Muzej za umjetnost i obrt nije doživio toliki interes za jedno otvaranje izložbe, kao što je to bilo u utorak 9. prosinca prilikom predstavljanja Rembrandtovih »Grafika«. Dragocjena zbirka dovedena je prvi put u Hrvatsku u suradnji sa Zemaljskim muzejem »Joanneum« iz Graza, koji je Zagrepčanima omogućio da vide 103 od ukupno 110 djela, koliko ih trenutno posjeduje. Izložbu je otvorio ministar kulture Božo Biškupić.

Radi se o retrospektivi Rembrandtova grafičkog opusa te jednoj od najvrednijih zbiraka takve vrste koje su nastale u Europi tijekom 17. stoljeća. »Boju, ton i atmosferu, koji su dotad isključivo bili prisutni u slikarstvu, Rem-

brandt je lakoćom uveo u grafiku«, istaknuo je na otvorenju ravnatelj MUO-a Miroslav Gašparović.

Sama izložba tematski je podijeljena u devet područja: autoportreti, portreti, učenjaci, studije figure, prizori iz Staroga i Novoga zavjeta, »historije«, žanr-prizori i pejzaži. Posebnost te zbirke je što Rembrandt, za razliku od svojih suvremenika koji su se također bavili grafikom, nije stvarao cikluse, tj. nizove slika. Svaki bakropis stoji sam za sebe i predstavlja cjelovito zbivanje, bez obzira na to o kojem se motivu radi.

»Rembrandtove grafike djeluju slikovito, on se poigrava s tehnikom i dovodi je do krajnjih mogućnosti«, naglasio je direktor Zemaljskoga muzeja Wolfgang Muchitsch. Također je upozorio na činjenicu da je kvaliteti Rembrandtovih djela itekako pridonijelo to što ih je on sam tiskao na svojem tiskarskom stroju.

Vladimir Zrinjski

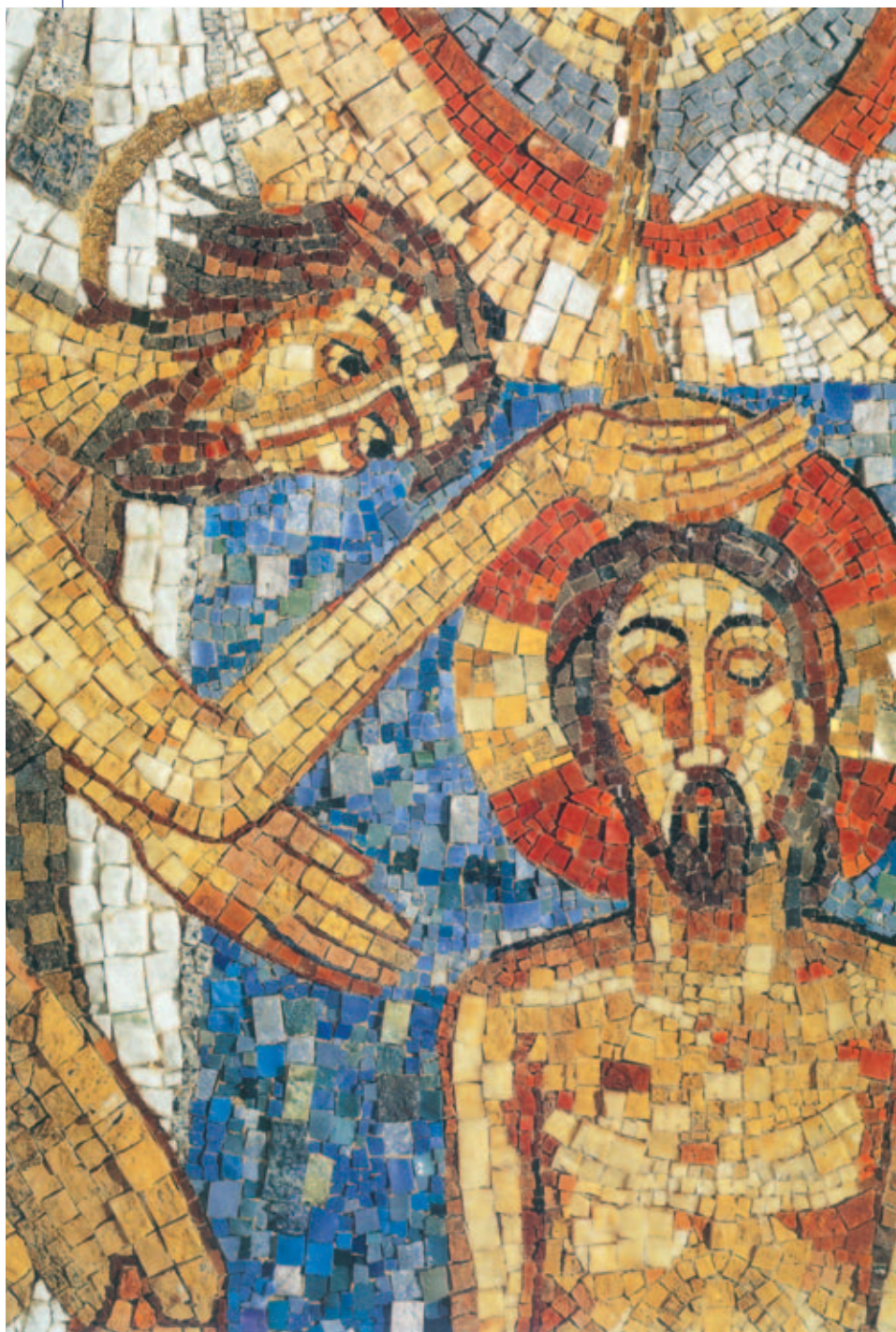
Glas Koncila, 01/2009, str. 27

Nikola Ožbe Glas Koncila

Čitanje otvara oči!

Glas Koncila, Kapital B, p.p. 216, 10001 Zagreb
Tel.: 01/ 4824 327, fax: 01/ 4824 328
www.glas-koncila.hr
pretisita@glas-koncila.hr

Marko Ivan Rupnik: Krštenje Isusovo, kapela Redemptoris Mater u Vatikanu

INTERVJU O. MARKO IVAN RUPNIK,
TEOLOG I UMJETNIK

UMJETNOST JE ODJEĆA ISTINI I DOBROTI

Mislim da ni komunizam ni nacizam ni fašizam ni militantni islam ni liberalizam nisu toliko naškodili Crkvi za dekristijanizaciju Crkve i kulture koliko ove crkve koje smo mi izgradili u posljednjih četrdeset godina ili one koje smo izgradili prije po čistom manirizmu. Crkva kao građevina nema nikakvoga smisla nakon Krista, bez Krista, budući da je jedini bram Krist, njegovo tijelo, a mi smo kamenje njegova tijela. Znači ako smo napravili crkvu kao građevinu, tada ona očituje našu svijest o Crkvi. Budući da postoji samo jedna Crkva - Kristovo tijelo, a mi smo to Kristovo tijelo, onda kako osjećamo sebe, takve crkve i gradimo.

Slovenski isusovac, s dugogodišnjom rimskom adresom, dr. Marko Ivan Rupnik jedan je od trenutno najznačajnijih svjetskih umjetnika s područja mozaika. Rođen je 28. studenoga 1954. u Črnem Vrhu nad Idrijom. Nakon osnovne škole stupio je u Malo sjemenište u Vipavi, a 1973. u Družbu Isusovu. U Ljubljani je studirao filozofiju a studij slikarstva upisao je 1977. na likovnoj akademiji u Rimu, gdje je i diplomirao 1981. godine. Nastavio je studij teologije na Papinskom sveučilištu Gregorijana u Rimu te je po završetku zaređen za svećenika 1985. godine

u Kopru. Nastavio je specializaciju iz misiologije na Gregorijani, a od 1987. do 1991. živio je u Gorici, u isusovačkom centru "Stella Matutina" (Zvijezda jutarnja) gdje je radio s mladima. Nakon što je u Rimu uspostavljen Centar Aletti, godine 1991. pozvan je u Rim gdje postaje ravnatelj tog novoosnovanog centra kojem je nakana uspostavljanje susretišta vjere i kulture u Rimu među pripadnicima različitih istočnoeuropskih naroda. Pod vodstvom jednog od najvećih znalaca istočne teologije p. Tomaša Špidlíka izradio je doktorsku disertaciju na Fakultetu za misiologiju

Mozaik u kapeli Redemptoris Mater u Vatikanu

na Papinskom sveučilištu Gregorijana. Od 1992. godine profesor je na Papinskom istočnom institutu, Papinskom sveučilištu Gregorijana i Papinskom liturgijskom institutu sv. Anzelma. Od godine 1995. vodi Atelje duhovne umjetnosti Centra Aletti te radi na brojnim projektima izrade mozaika diljem svijeta. Glasovit je postao, zajedno sa svojim suradnicima iz Centra Aletti, nakon što je 1999. godine završio kapelu “Redemptoris Mater” u Vatikanu, koja je uređena u prigodi Velikoga jubileja 2000. i pedesete obljetnice svećeništva pape Ivana Pavla II. Godine 1999. postaje savjetnik Papinskoga vijeća za kulturu, a primio je i brojne nagrade i priznanja, kako u Sloveniji tako i drugim državama. Autor je i više knjiga duhovnoga sadržaja u kojima tumači iskonsku poruku evanđelja, inkulturiranu u misao današnjeg čovjeka europskog Isto-

ka i Zapada. Dijalog između vjere i umjetnosti danas jedan su mu od glavnih zauzimanja.

Umjetnička djela mu se nalaze u najpoznatijim svetištima diljem svijeta: u Vatikanu, Rimu, Fati-mi, Lurdu, Madridu... Izradio je mozaike u sakralnim prostorima više nuncijatura i ordinarijata. U rodnoj Sloveniji je izradio brojne mozaike (Črni Vrh, Grosuplje, Idrijske Krnice, Kočevski Rog, Koper, Ljubljana, Ljutomer, Maribor, Mengore /Volče -Tolmin, Tamar/Kranjska Gora), ovjekovječivši patnje i stradanja slovenskog naroda u XX. stoljeću. Hrvatska se ponosi sa tri Rupnikova mozaika: u Požegi, Rijeci i Vepricu, a sudjelovao je u raspravi o crkvi hrvatskih mučenika na Udbini. U prezbiteriju kapelice u Vepricu Marko Rupnik i njegovi suradnici napravili su veoma dojmljiv i po sudu mnogih veleban mozaik.

Mozaik u Vepricu

Ljepota nije romantika, nego drama

U današnjem svijetu raslojenosti, kakvu poruku ima umjetnički izričaj koji Vi nudite? Naime, poznato nam je da u svjetskim krugovima gotovo prevladava newageovski umjetnički stil, često nejasan i neprepoznatljiv. U kojoj mjeri umjetnik u ovom svijetu može drugima otkrivati Boga i iščitavati Božje tragove u prirodi?

O. Rupnik: Kad sam bio na Akademiji lijepih umjetnosti (Accademia di belle arti) u Rimu, krenuo sam s jako revolucionarnim stilom i stvorio sam grupu revolucionarnih umjetnika u Italiji i bio sam u tom smislu zaista neki avangardist na kraju '70-ih i početkom '80-ih godina. Išao sam, zaista, u neko subjektivno neformalno slikarstvo, baš onako kako sam osjećao da izražavam sebe. Malo-pomalo shvaćao sam da je to velika opasnost. Imao sam izložbe po svijetu i postao poznat, no osjetio sam da je to za mene

opasno. Sjećam se kad sam molio u bazilici sv. Pavla u Rimu da sam Isusu izručio sve boje, kistove, i tada sam mu rekao: »Nikada više neću slikati. Ti napravi od mene što god želiš, što je tvoja volja.« To je za mene bila velika prijelomnica. U svijetu je u to vrijeme vladala ideja umjetnosti kao što originalnijeg i što suverenijeg izraza samoga sebe. Primijetio sam da

je suvremena umjetnost jedna velika ispovjedaonica gdje je čovjek izokrenuo svoje srce naopako i izrekao sve što ima, ali se nitko nije zauzeo za toga čovjeka da bi sabrao to srce ranjeno, umoreno i krvavo. Ja sam malo-pomalo, pogotovo uz moga duhovnog oca kardinala Špidlika, koji me prati već dvadeset i osam godina, vidio da dalje ne ide ovako. Vratio sam se u pamćenje, memoriju, spomen i počeo studirati paleokršćanstvo, bizantsku umjetnost, romaniku, gotiku i malo-pomalo otkrio da umjetnik nije tu da izražava samoga sebe nego da služi.

Otkrivena, objavljena ljepota kao istina, kaže Pavel Florenski, zapravo je ljubav, a učinjena ljubav je ljepota. Znači, ljepota je svijet koji je proniknut s ljubavlju. Zbog toga ljepota nije romantika, nego drama. Božja ljubav se u povijesti ostvaruje na pashalni način. Temelj ljepote je Kristovo tijelo na križu, premda iznakaženo nije bilo lijepo. Koliko umjetnost uspije izra-

ziti istinu i dobrotu, toliko je uistinu umjetnost. Umjetnost je odjeća istini i dobroti. Ljepota je tijelo istine i dobrote i zato mislim da umjetnost otkriva Boga čovjeku kad umjetnost proizlazi iz kušnje, iz iskustva smrti i uskrsnuća.

U Pravoslavnoj Crkvi u Rumunjskoj doživio sam najveće milosti kao umjetnik koje mi je Bog dao u životu. Najprije kada sam pričao s metropolitom u Cluju kad su me zamolili da radim njihovu konkatedralu. Rekao mi je: »Ja vas zovem jer sam razumio da vi znate da umjetnost koja je u crkvi nije dovoljna da probudi čuđenje i divljenje, nego da probudi klanjanje i čašćenje.« Ja se molim već godinama Bogu da mi udijeli tu milost. I kad sam nosio lik Majke Božje, koji sam predstavio samo pribit na jednu plohu, ikonostasu, da mu ga pokazem prije nego počnemo raditi, u noći se probudim i čujem da netko pjeva u crkvi, odem tamo i vidim paroha koji ispred te Majke Božje pjeva. Ujutro kad sam došao u crkvu, bila je procesija, šezdeset ljudi, koji su išli pred Bogorodičin lik kako bi se poklonili i poljubili ga. Srce mi se slamalo i skrušilo

kad sam vidio jednu staru ženu svu pogrbljenu koja je Bogorodicu poljubila baš na usne.

»Papa me o Bulgakovu ispitivao dva i pol sata«

Čitajući Vaša djela i prebirući Vaš životopis, otkrivamo Vašu duboku povezanost s vatikanskim prostorima i osobama pri Svetoj Stolicu. Možete li nam kazati nešto o Vašem odnosu s blagopokojnim papom Ivanom Pavlom II. i s papom Benediktom XVI?

O. Rupnik: To što sam susreo papu Ivana Pavla II, bila je druga velika milost koju mi je Bog dao. U nekom smislu mogu reći da je susret s njim bio jedna vrsta mog ekleziološkog obraćenja, iz jednoga mladog revolucionarnog isusovca u vjernika s velikom lju-

bavlju prema Crkvi. A papa je bio velik svjedok ljubavi prema Bogu, Kristu i Crkvi. Prvi susret s njime imao sam na susretu o Europi na koji je pozvao dvanaest profesora s crkvenih sveučilišta u Rimu, a među njima sam bio i ja. Bio sam daleko najmlađi. Svatko je za izlaganje imao najviše 4 minute. Međutim, svaki je profesor pričao unedogled i ja nisam došao na red. Za vrijeme ručka papa me je pozvao da kažem što mislim. Vrlo kratko, u tri natuknice, kazao sam ono što sam spremio za četiri minute. Uskoro sam dobio poziv od pape za sastanak. On je imao pokraj sebe tri velike knjige Sergeja Bulgakova, podcrtane. Kad smo sjeli, papa me o Bulgakovu ispitivao dva i pol sata. Kada smo završili, rekao mi je da mu organiziram nekoliko seminara o temama o kojima smo pričali. Papu Benedikta XVI. sreo sam nekoliko puta i svaki put rekao bi mi dvije-tri riječi koje bi mi dale ogromnu snagu za moju umjetnost.

Jedno od Vaših važnijih djela svakako je obnova mozaika u kapeli »Redemptoris Mater« koju Vam je povjerio papa Ivan Pavao II. Možete li nam protumačiti teološku i umjetničku simboliku toga mozaika?

O. Rupnik: Nemoguće, to je toliko dugo. Mogu samo reći da su tu važne dvije stvari: prvo da sam imao milost razumjeti da u crkvu ne ide galerijska umjetnost i da me je papa itekako utvrdio u tomu. I da treba imati hrabrosti početi tražiti neki novi statut liturgijske umjetnosti i da mi je on dopustio da sam to počeo baš u Vatikanu. Sabrao sam ekipu najvećih stručnjaka na svijetu za sakralnu umjetnost, i pravoslavnih i katoličkih. Druga važna stvar je, a to je htio i papa Ivan Pavao II, pokazati da se Istok i Zapad ne suprotstavljaju nego izmjenjuju darove. I treće, mislim da danas nije vrijeme za »Biblia pauperum«, nego za teologiju koja je umjetnost ili umjetnost koja je teologija. Mislim da je danas teologija postala nešto toliko elitističkoga da ponekad sasvim izgubi kontakt s Crkvom i s vjernicima. Zato sam tamo pokušao otkriti kako bi velike teološke teme mogle zaživjeti kroz vibracije, dinamiku, nešto što bi bilo lijepo, živo kao umjetnost. Ta velika, klaustralna umjetnost svetoga istraživana je kao napetost između tame i svjetla, zla i dobra, smrti i uskrsnuća, s pozivom da ta napetost krene prema svjetlu, dobru i uskrsnuću. Ali mora postojati ta napetost. I mislim da se te teološke teme mogu shvatiti

baš umjetnički, jer sam uvjeren da je u velikim vremenima kršćanske umjetnosti, ili bolje reći umjetnosti kršćana, estetika bila teologija i liturgija.

Molitva pred praznim zidom

U čemu je tajna da Vaša djela, sada već više od 60 mozaika diljem svijeta - u Fatimi, Lurdu, Vatikanu, madridskoj katedrali i brojnim drugim mjestima - privlače pozornost i pozivaju na molitvu?

O. Rupnik: Možda to da smo svjesni da ih nismo mi napravili. Svaki put kada počinjemo neko djelo, mi se ispred praznoga zida, fasade pomolimo da nam Bog pošalje svoga Duha, budući da svi

možemo biti genijalni umjetnici, ali ako nema Duha, onda ti likovi neće živjeti, nema dinamike, to će kamenje biti mrtvo. Samo je jedan Gospodin koji daje život. I onda molimo da nam da ljubavi u naša srca kako kaže Poslanica Rimljanima (5, 5), pa ćemo se mi umjetnici voljeti među sobom. Ako bude ljubavi među nama, Bog će se naseliti, nastaniti u taj rad. Važno je znati da je jedan Gospodin koji čini, a nama je dana mogućnost surađivanja.

Predajete na Papinskom sveučilištu Gregorijani i na Papinskom liturgijskom institutu sv. Anzelma. Ravnatelj ste Centra za istraživanja »Ezio Aletti« u Rimu, važne kulturne ustanove koja istražuje i potiče duhovnost u umjetnosti. Međutim, vidimo da je danas svijet zahvatio snažan proces sekularizacije, postmodernizma i globalizacije. Kako se umjetnost i teologija odnose prema kulturi i mogu li oni unijeti ozračje duhovnosti, vjere u današnja društveno-kulturalna gibanja?

O. Rupnik: Danas nisu u pitanju ideje, sustavi, nauke, čak bih se usudio kazati da danas nisu u pitanju ni vrijednosti. Danas se ne možemo ujediniti ni oko jedne vrijednosti, danas je pitanje života. A pitanje života, po meni, pitanje je ljubavi. Samo ljubav može spasiti život od smrti, budući da će sve drugo proći, a samo ljubav će ostati. U Ljubljani sam napravio mozaik na mjestu gdje su komunisti mu-

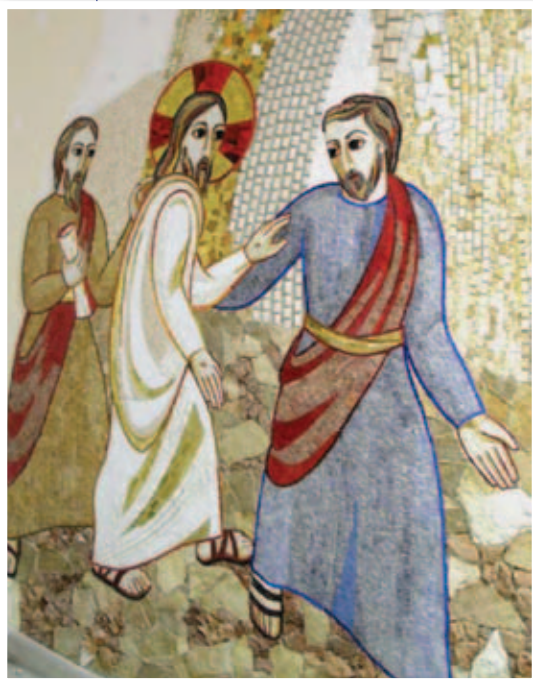

čili i pobili kršćanske intelektualce. Napravio sam Krista kojega Sveti Duh nosi u dolinu smrti, kao što je Ezekiel rekao »dolinom gdje su mrtve kosti«, Krist dolazi i pruža ruku mrtvima i oni oživljavaju i sabiru se u njegov plašt koji je slava, koji je Crkva. Unatoč svim našim pogreškama i zastranjenjima, politiziranjima i ideologiziranjima, o Crkvi trebamo kazati istinu: Crkva je jedino mjesto gdje se može prevladati smrt, i ako Crkva uistinu živi, onda se to vidi. Mi znamo da se Ljubav povijesno utjelovila na način pashalnoga misterija, znači sa smrću i uskrsnućem, a to sa sobom uvijek nosi neku patnju, umiranje i uskrsnuće. Ako nismo »kozmetičari« nego istinski živimo ljubav, onda se to vidi i nemoguće je sakriti. Što ćemo pričati o evangelizaciji kada je ona »ipso facto« narav Crkve. Podcrtao bih dvije stvari. Života ima ondje gdje je ljubav, a ljubavi ima ondje gdje je Duh Sveti koji daje ljubav. Prije smo rekli: ako je jedna stvar proniknuta s ljubavlju, postaje ljepota. Gledajte naše moderne crkve. Mislim da ni komunizam ni nacizam ni fašizam ni militantni islam ni liberalizam nisu toliko naškodili Crkvi za dekristijanizaciju Crkve i kulture koliko ove crkve koje smo mi izgradili u posljednjih četrdeset godina ili one koje smo izgradili prije po čistom manirizmu. Crkva kao građevina nema nikakvoga smisla nakon Krista, bez Krista, budući da je jedini

hram Krist, njegovo tijelo, a mi smo kamenje njegova tijela. Znači ako smo napravili crkvu kao građevinu, tada ona očituje našu svijest o Crkvi. Budući da postoji samo jedna Crkva - Kristovo tijelo, a mi smo to Kristovo tijelo, onda kako osjećamo sebe, takve crkve i gradimo. Crkva-građevina je odsjaj Crkve-otajstva. Plaćamo velik danak i protestantizmu, a mi smo ipak vjera utjelovljenja, preobraženja i uskrsnuća. Mi smo vjera novoga Jeruzalema, koji nije apstrakcija niti ideja, ali mi smo se uvjerali da su važne i dostatne samo ideje i riječi. A to nije dovoljno, jer mi smo s Isusom primili da je riječ lik. I to je istina. Naše ideje i riječi trebaju i traže tijelo, i mi im trebamo dati tijelo. Znači, kada čovjek ulazi u crkvu i kada je ona prazna, treba osjetiti da je dio jedne zajednice koja ide od njega pa do Abrahama, ako treba. On treba zapaziti da je ugledan, viđen, da se s njim netko susreće. Ako mi ne izazovemo u svijetu interes, želju za duhovnim životom u Crkvi i s Crkvom, onda ćemo s ljudima samo polemizirati. Mislim da je suvremeni čovjek danas jako osjetljiv ako ga netko voli. Nije vrijeme za traženje nekih naših prava, nego je vrijeme stvaralaštva. Moramo pokazati da smo sposobni nešto ostvariti, ali našalost vidim da mi slijedimo svijet, trčimo za svijetom. Danas je pitanje evangelizacije pitanje istine. Ona se ne može sakriti. Gdje je ljubav, tamo je magnet, ljepota.

Put Crkve je prijateljstvo

Iz ovoga što ste rekli proizlazi da umjetnost može pridonijeti ekumenском pokretu?

O. Rupnik: Metropolit Bartolomeu iz Cluja, koji je došao udijeliti nam blagoslov na početku radova, rekao je ispred svih profesora teologije: »Ovo nije samo ekumenizam, ovo je zajedništvo Crkve. Umjesto ideologiziranja, politiziranja, stavljanja nacije i povijesti ispred Krista, ovdje smo se ujedinili s rimokatoličkim, grkokatoličkim i pravoslavnim umjetnicima u tomu da ne stavimo ništa

ispred Krista i da zajedno nešto napravimo za njega i Crkvu.« Mislim da je danas vrijeme da kažemo: sve što je Kristovo, to je moje. Svaki dan to osjećam u svojoj umjetničkoj ekipi gdje smo zajedno umjetnici iz osam nacija i pet Crkava. U Crkvi su razlike samo zato da se pokaže taj trinitarni princip različitosti u jedinstvu i jedinstva u različitosti, da je harmonija moguća samo ako su različite boje, inače je sve monotono. Ja mislim da je danas put Crkve prijateljstvo, ali ne prijateljstvo svedeno na psihologiju i sociologiju. Prijateljstvo ima svoj temelj u naklonosti, nagnuću drugome, što mi uzimamo iz nauka o Presvetome Trojstvu i kristologiji, a ne iz psihologije i sociologije. Danas je toliko fantastično što je došlo do ujedinjenja Europe, jer prvi put mogu hodati slobodno, a mi kršćani ne iskoristavamo te prilike i trčimo za našim standardima i borimo se za materijalne stvari. Umjesto da sada iskoristimo ono što toliko godina nismo mogli, da ispletemo mrežu odnosa s onima s kojima imamo neku duhovnu usklađenost.

Preuzeto iz Glasa Koncila, 31/2008, str. 8. i 9.

ADRESE

USTANOVA ZA ZAŠTITU I OBNOVU KULTURNIH DOBARA U REPUBLICI HRVATSKOJ:

Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode

Pročelnica: Doris Kažimir, dipl. ing. arh

Kuševičeva 2/II, 10 000 Zagreb

Tel: c. 485-1444, 610-1970; Faks: 01 610-1896

e-pošta: zastita.spomenika@zagreb.hr

web stranica: www.zagreb.hr

Hrvatski restauratorski zavod

Ferdinand Meder, ravnatelj

N. Grškovića 23, 10 000 Zagreb

Tel.: 01/ 46 84 599; Faks: 01/ 46 83 289

Ministarstvo kulture RH

Runjaninova 2, 10 000 Zagreb

Mr.sc. Božo Biškupić, ministar kulture

Tel: 01 4866-308, 01 4866-309; Faks: 01 4816-755

web stranica: www.min-kulture.hr

Uprava za zaštitu kulturne baštine

Runjaninova 2, 10 000 Zagreb

Blanda Matica, dipl.ing.arh., ravnateljica Uprave

Tel:01/ 4866 609; Faks: 01/ 4866 680

Konzervatorski odjel u Dubrovniku

za područje Dubrovačko-neretvanske županije

C. Zuzorić 6, 20000 Dubrovnik

tel.: 020 323 191; fax.: 020 323 488

Konzervatorski odjel u Karlovcu za područje Karlovačke županije

V. Vranicanija 6, 47000 Karlovac

tel.: 047 600 796; fax: 047 615 308

Konzervatorski odjel u Osijeku

za područje Osječko-baranjske županije,
Vukovarsko-srijemske županije i Brodsko-posavske županije

Kuhačeva 28, 31000 Osijek

tel.: 031 207 400; fax: 031 207 404

Konzervatorski odjel u Puli

za područje Istarske županije

Ul. Grada Graza 2, 52000 Pula

tel.: 052 375 660; fax: 052 223 590

Konzervatorski odjel u Varaždinu

za područje Varaždinske županije i Međimurske županije

Gundulićeva 2, 42000 Varaždin

tel.: 042 201 850; fax: 042 213 659

Konzervatorski odjel u Splitu

za područje Splitsko-dalmatinske županije

Porinova bb, 21000 Split

tel.: 021 305 444; fax: 021 305 418

Konzervatorski odjel u Šibeniku

za područje Šibensko-kninske županije

J. Čulinovića 1/3, 22000 Šibenik

tel.: 022 219 325; fax: 022 331 970

Konzervatorski odjel u Rijeci

za područje Primorsko-goranske županije

Užarska 26, 51000 Rijeka

tel.: 051 311 365; fax: 051 212 198

Konzervatorski odjel u Zadru

za područje Zadarske županije

I. Smiljanića 3, 23000 Zadar

tel.: 023 211 129; fax: 023 224 067

Konzervatorski odjel u Zagrebu

za područje Zagrebačke županije

Mesnička 49, 10000 Zagreb; Mesnička 27, 10000 Zagreb

tel: 01 4851 522; fax: 01 4851 519; tel: 01 4851 191

Konzervatorski odjel u Požegi

za područje Požeško-slavonske županije
i Virovitičko-podravске županije

M. Peića 3, 34000 Požega

tel.: 034 273 362; fax: 034 273 362

Konzervatorski odjel u Bjelovaru

za područje Bjelovarsko-bilogorske
i Koprivničko-križevačke županije

Trg E. Kvaternika 6, Bjelovar

tel.: 043 221 040; fax: 043 221 058

Konzervatorski odjel u Gospiću

za područje Ličko-senjske županije

Budačka 12, 53000 Gospić

tel: 053 746 571; fax: 053 746 578

Konzervatorski odjel u Trogiru

za područje grada Trogira i Grada Kaštela i općina Okrug,
Marina, Seget, Primorski Dolac, Prgomet, Lećevica i Muć

Gradska 23, 21220 Trogir

tel.: 021 884 839; fax.: 021 884 907

Konzervatorski odjel u Krapini

za područje Krapinsko-zagorske županije

Magistratska 12, 49000 Krapina

tel.: 049 371 338; fax: 049 371 328

Konzervatorski odjel u Sisku

za područje Sisačko-moslavačke županije

Ivana Meštrovića 28, 44000 Sisak

tel.: 044 515 180; fax.: 044 515 187

Konzervatorski odjel u Imotskom

za područje grada Imotskog i Vrgorca,
te općina Cista Provo, Šestanovac,
Lovreć, Lokvičići, Proložac, Podbalje,
Zmijavci, Runovići i Zagvozd

Ante Starčevića 7, 21260 Imotski

tel.: 021 851 901; fax.: 021 851 905

Konzervatorski odjel u Slavonskom Brodu

za područje Brodsko-posavske županije

A. Starčevića 43, 3500 Slavonski Brod

tel.: 035 212 570, 035 212 571; fax.: 035 408 528

Konzervatorski ured u Poreču

Sv. Maura 16a, 52440 Poreč

tel.: 052 451 711; fax: 052 451 829

Konzervatorski ured u Pakracu

Trg bana Jelačića 18, 34550 Pakrac

tel.: 034 412 844

Konzervatorski odjel u Vukovaru

J. J. Strossmayera 25, 32000 Vukovar,

tel/fax: 032 441 421

U svaku katoličku obitelj

Glas Koncila

hrvatski katolički tjednik

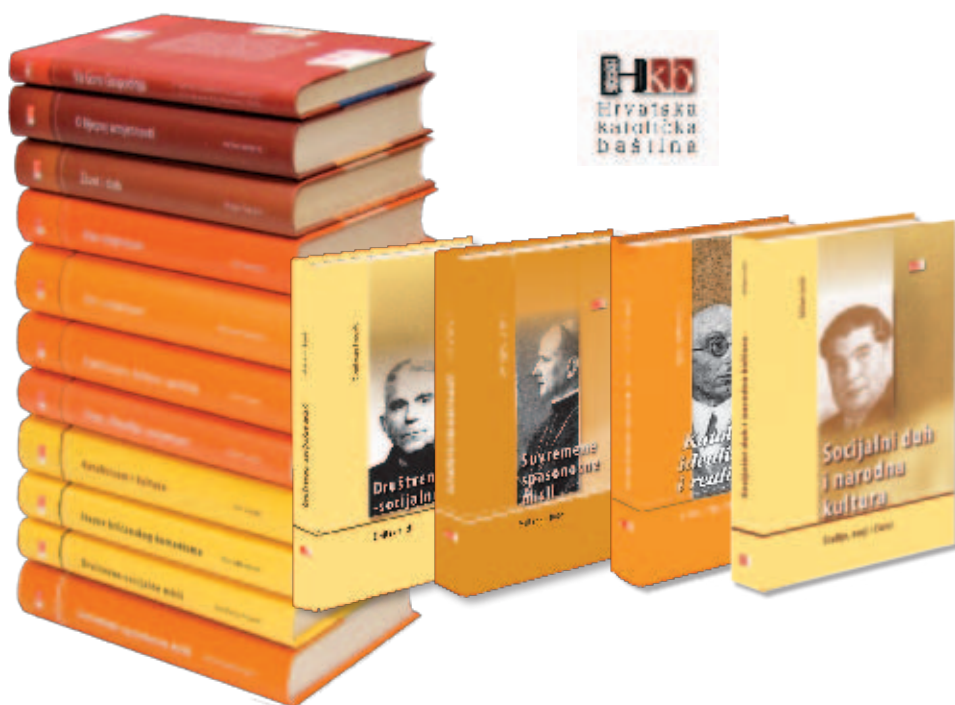
---

pretplate se i vjerom dostojne novine čitaju na svoju adresu

Kaptol 8, pp 216, Zagreb, tel.: 01/ 4874 326, faks: 01/ 4874 328
www.glas-koncila.hr, e pošta: pretplata@glas-koncila.hr

HRVATSKA KATOLIČKA BAŠTINA 20. STOLJEĆA

U sklopu biblioteke Glas Koncila objavljuje monografske knjige izabranih eseja – promišljanja – popraćene prikazom djela i života autora u kontekstu njegova doba, kulturne tradicije i suvremenih izazova. Te nam knjige svjedoče i otkrivaju u žanru kritičkih osvrtâ, eseja i rasprava razmišljanja što zaboravljenih što prešućenih hrvatskih intelektualaca u kojima se mogu razaznati njihova gledišta o najrazličitijim problemima, primjerice o književnosti, etici, umjetnosti, tendenciji, kulturi, vjeri, politici, socijalnoj osjetljivosti, društvu, povijesti i dr.

- Petar Grgec: **Na Goru Gospodnju**
Antun Mahnić: **O lijepoj umjetnosti**
Drago Čepulić: **Život i duh**
Ton Smerdel: **Duh umjetnosti**
Rajmund Kupareo: **Um i umjetnost**
Petar Grgec: **Katolicizam, kultura i politika**
Đuro Arnold: **Vjera, filozofija i umjetnost**
Ivo Lendić: **Katolicizam i kultura**
Ilija Jakovljević: **Izazov kršćanskog humanizma**
Bonifacije Perović: **Društveno-socijalne misli**
Ivan Evandelist Šarić: **Suvremene spasonosne misli**
Ljubomir Maraković: **Katolički idealizam i realizam**
Milan Ivšić: **Socijalni duh i narodna kultura**

SVETA CECILIJA

Najstariji hrvatski časopis za sakralnu glazbu

Prvi broj tiskan 1877.

Izlaze dva dvobroja godišnje te svaki ima bogati glazbeni prilog s najnovijim kompozicijama hrvatskih glazbenika. Godišnja pretplata 100 kn

NARUDŽBENICA

ili na tel./fax: 01/ 4874 319

1. ....
2. ....
3. ....

Ime i prezime/naziv institucije

OIB

Telefon

Ulica i broj

e-mail

Pošanski broj i mjesto

Datum

Potpis

MP

Glas Koncila

NARUČITE:

192 stranice
Cijena: 60 kuna

288 stranica
Cijena: 60 kuna

156 stranica
Cijena: 60 kuna

272 stranice
Cijena: 60 kuna

204 stranice
Cijena: 60 kuna

NARUDŽBE:
Glas Koncila, Kaptol 8, Zagreb
Tel.: 01/4874-326; Fax: 4874-328
e-mail: web-izlog@glas-koncila.hr
www.glas-koncila.hr

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Nakladnik / *Publisher:*

GLAS KONCILA, ZAGREB, KAPTOL 8
www.glas-koncila.hr

Za nakladnika / *For publisher:*

NEDJELJKO PINTARIĆ

Lektura / *Language Editor:*

JOSIP SINJERI

Prijelom / *Computer type set:*

GLAS KONCILA, ZAGREB / BLAŽENKA MATIĆ

Naklada / *Edition:*

600

bona

cu
alia

e
siae

› Baza za oltar u sjevernoj sakristiji
na srednjovjekovnom lokalitetu
Sv. Martin kraj Dugog Sela

› Rudina, Sv. Mihovil, kamen
s dvije glave, Gradski muzej
Požega

› Crkva sv. Leopolda Mancića u
Sunshineu, Melbourne, Australia